

TARTALOM

- 3 Lezsák Sándor: Színe és visszája; Újratemetés előtt
- 22 Fátyol Zoltán: hatodik monológ; nyolcadik monológ
- 26 Ablonczy László: Provincia – szabadsághiányban
(Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, II.)
- 42 Novák Valentin: Szigligeti képek
- 46 Pelle János: Forradalom Hajdúnánáson
- 61 Paár Ádám: A népi–urbánus vita néhány kérdése
- 75 Iványi Márton Pál: A Nagy Menetelés: a kommunista értelmiségi portréja
a visegrádi térség irodalmában
- 82 Balázs Sándor: Táj-tűnődések
(Tánczos Krisztina festőművész munkáiról)
- 88 Taxner-Tóth Ernő: „És miért sír a hóhér...?”
(Szilágyi István: A hóhér könnyei című kötetéről)
- 98 Horváth Péter: Szülőföldre emlékező néma harangszó
(Szilágyi István: Messze túl a láthatáron)
- 107 Kolozsi Orsolya: Szenvedéstörténet
(Keresztury Tibor: Hűlt helyem)
- 110 Rimóczi László: „Mert mily felemelő írói közeg a szociális mélység”
(Novák Valentin: A szolnoki csata)
- 113 Pécsi Györgyi: A 2021. évi Nagy Gáspár-díjazott: N. Pál József irodalomtörténész
- 117 Léka Géza: Metszéspontok
(Döbrentei Kornél 75 éves)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képei Tánczos Krisztina festő életművéből nyújtanak válogatást, Balázs Sándor írását kísérik.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238–9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Tánczos Krisztina: Angyal (részlet, 120×120 cm)

Lezsák Sándor

Színe és visszája

Dráva menti jelenés

SZEREPLŐK

János
Szomszéd
Bungyika
Rendőr

Falusi utca a délvidéki határsávbán, 1956 nyarán. János jön, kezében aktatáska. A kiszáradt árok partján leül, szemközt az Olvasóval. Az út túloldalán, az Olvasó mögött János egykori lakóháza. Azt nézi. Hosszan. Mozdulatlan. Arca egykedvű. Csak én tudom, és most már az Olvasó is, hogy mekkora indulati gyúanyag halmozódott föl tudatában, és mekkora önerő kell ahhoz, hogy ne tomboljon, ne üvöltözzön, ne rohanjon oda egykori, elvett házához... Nem. János ül az árokparton, hosszan, mozdulatlan.

Oldalt talicska nyikorog, jön a szemközti Szomszéd. Ahogy közeledik, visszafelé mondja.

SZOMSZÉD

Igen! A János az! Csakugyan a János! (megáll mellette) Megjöttél, János?

JÁNOS (nem mozdul)

Láthatod. Megjöttem.

SZOMSZÉD

Fel sem állsz, hogy megöleljelek, hogy kezet fogjunk?

JÁNOS

Ülj ide, ha akarsz valamit.

SZOMSZÉD (János mellé tolja a talicskát, ráül)

Voltál odaát?

JÁNOS

Nem voltam.

LEZSÁK SÁNDOR (1949) író, költő, tanár. Az Országgyűlés alelnöke.

SZOMSZÉD

Mit csinálsz itt?

JÁNOS

Nézem a házunkat.

SZOMSZÉD

Az már nem a tied, János!

JÁNOS

Kié lett? Ki lakik ott?

SZOMSZÉD

Sakulácék, nagy családdal, öt gyerekkal, két öreggel.

JÁNOS

Ki az a Sakulác?

SZOMSZÉD

Békésből hozták őket. Valami elnök volt, vagy titkár. Nem olyan beszédesek. A testvérét is hozták a családjával. Az most az egyik rendőrünk.

JÁNOS

Több rendőr is van?

SZOMSZÉD

Erről nem beszélhetek. Ez már adat volna, amit idegeneknek nem mondhatunk. Ez határsáv.

JÁNOS

Idegen vagyok? Én?

SZOMSZÉD

Az vagy, János, idegen, mert már nem itt laksz. Azt mondd inkább, hogy minek jöttél?

JÁNOS

Megnézni a házamat.

SZOMSZÉD

Ez már nem a te házad, János!

JÁNOS

Elvették. Ma sem tudom, hogy miért, de elvették. Itt maradt mindenünk.

SZOMSZÉD

Emlékszem, az ablakból néztük, hogy jött és dudált a teherautó. Dudált, pedig ott vártátok a kapuban.

JÁNOS

Előtte bezörgettek, hogy ma lesz az indulás, este nyolcra pakoljunk össze. A csomagunk ötven kilónál nagyobb nem lehet. Ígérték, hogy majd visszajöhetünk az állatokért, a szerszámokért, a bútorokért. Nem lett belőle semmi. Minden itt maradt.

SZOMSZÉD

Emlékszem, ott álltatok a kapuban. Rózsikám háborgott, hogy minek dudál az autó, amikor ti ott álltatok a csomagokkal a kapuban.

JÁNOS

Mentünk, nem ellenkeztünk. Eltúrtuk. Aki nem tűrte, azt megbotozták. Azt mondták, ha ellenkezünk, akkor elviszik a gyerekeket intézetbe.

SZOMSZÉD

Aztán most visszajöttél?

JÁNOS

Vissza én.

SZOMSZÉD

Aztán minek?

JÁNOS

Mert már lehet.

SZOMSZÉD

Bejelentkeztél?

JÁNOS

Azt még nem. Most jöttem.

SZOMSZÉD

Aztán mihez kezdesz?

JÁNOS

Azt még nem tudom.

SZOMSZÉD

Család?

JÁNOS

Megnőttek.

SZOMSZÉD

Azt mondom néked, János, hogy menjél vissza oda, ahonnét jöttél. Ha sokáig itt üldögélsz, bevisz a rendőr. Onnan nehéz kijönni.

JÁNOS *(hallgat)*

SZOMSZÉD *(feláll, mert látja, hogy jön Bungyika, fogja a talicskát, elindul)*

Mondtam, amit mondtam. Na, isten áldjon!

BUNGYIKA *(int a Szomszédnak, hogy tűnjön el, aztán somolyogva Jánoshoz megy)*

Kit látnak szemeim?! Az én Jankó barátom!

JÁNOS *(odanéz, elnyújtva ismétli)*

Bungyika! Bungyika!

BUNGYIKA

Ne kezdjed! Ne csúfoskodj, te!

JÁNOS *(nézi a házát)*

BUNGYIKA

Én már vagyok valaki!

JÁNOS *(nézi a házát)*

BUNGYIKA

Engem már nem lehet csúfolni!

JÁNOS *(nézi a házát)*

BUNGYIKA

Azt mondd inkább, Jankó komám, hogy minek jöttél ide?

JÁNOS *(hallgat, nézi a házát)*

BUNGYIKA

Nincs itt már semmi keresnivalód!

JÁNOS *(hallgat, nézi a házát)*

BUNGYIKA

Csak bajt hozol.

JÁNOS

Ehhez semmi közöd. Ez az én bajom.

BUNGYIKA

Meg annak a baja, akivel hajnalban találkoztál. Kikísért az állomásra. A négyszázötvenes vonathoz.

JÁNOS *(rámered)*

Megint sokat tudsz. Te mindig túl sokat tudtál.

BUNGYIKA

Ez a dolgom. Attól, hogy már szeretjük Tito elvtársat, attól még rendnek kell lennie. Rend pedig akkor lesz, ha Te elmegy ebből a faluból.

JÁNOS

És ha nem?

BUNGYIKA

Hétpecsétes tervünk van. Nem titkos. Első pont: Ha nem megy el innét, akkor Vaskó atyát

JÁNOS *(felhördüül)*

Vaskó atyát??

BUNGYIKA *(nyugodtan)*

Igen, Vaskó atyát. Mindent tudunk. Akinél a városban az éjjel megaludtál. Őt is bevitetjük.

JÁNOS *(indulattal fordul felé)*

BUNGYIKA *(óvatosan hátrál)*

Jól van, no, jól van, egy kicsit még maradhatsz *(sípjel, Bungyika arra figyel)*, maradhatsz még, hiszen komák vagyunk, de aztán el kell tűnnöd. Mielőbb. Hat-ötvenkor megy a vonatod. *(Nézi az óráját, két karórája is van. Előbb nézi a bal kezén, utána a jobb kezén.)* Van még kevesebb, illetve több mint fél órad. *(Közeli sípjel, Bungyika a sípjel felé szalutál, és gyors léptekkel ellenkező irányba elmegy.)*

JÁNOS *(ül, nézi a házát)*

Jön a Rendőr. Megáll János mögött. Nézi, hogy János mit néz. Kis szünet után a Rendőr megszólal.

Jó reggelt kívánok!

JÁNOS *(nem néz hátra)*

Jó reggelt!

RENDŐR *(erélyesen)*

Igazolványt! Engedélyt!

JÁNOS *(hátranéz, föláll. Kabátja belső zsebéhez nyúl. A Rendőr hátralép, a pisztolytás-
kájára teszi a tenyerét.)*

JÁNOS *(nyújtja az igazolványt)*

Tessék.

A RENDŐR *előbb a szemközti házra mutat, aztán veszi kézbe az igazolványt.*

Szóval az a maga háza volt?

JÁNOS

Az enyém. Elvették.

RENDŐR

Tudja, ki kapta meg?

JÁNOS

Mondják, hogy a maga testvére. Meg a családja.

RENDŐR

Igen. Milán elvtárs utalta ki. A néphatalom nevében. Papír van róla.

JÁNOS

Arról is van papír, hogy minket meg kizsuppoltak innen? 50 kilós csomag-
gal. A néphatalom, a hatalmas nép nevében.

RENDŐR

Ne viccelődjön! A néphatalommal ne viccelődjön, mert úgy jár, mint a Milán
elvtárs sógora, a Lajkó tata.

JÁNOS

A Bungyika apja?

RENDŐR

Az. De jól emlékszik.

JÁNOS

Mi történt a Lajkó bácsival? A vén szimatossal. A fiával együtt járták a falut
és szaglászta, szimatoltak mindenütt.

RENDŐR

Viccelődött, mint az előbb maga.

JÁNOS

Mit csinált?

RENDŐR

A láncos kutya idejében rendeletet akart hozatni, hogy a kutyákat láncon
tartani tilos. Egy rosszakarója, a nevét nem mondhatom, a szöveget beküldte
a Központba. Már másnap délben elvitték Lajkó bácsit az őrre, aztán a lak-
tanyába, onnan tovább Pestre. Politikai ügy lett belőle. 15 évet kapott, mert
még a bíróságon is tréfára vette a dolgot. Még most is odavan, valamelyik
bányában dolgoztatják. A fia gyűjti a jó pontokat, hátha a papát hamarabb
elengedik.

JÁNOS

Köszönöm, hogy elmondta. Maga beszédes ember.

RENDŐR *(közben visszaadja az igazolványt)*

Nem azért jöttem, hogy beszélgessünk. Tavaly ilyenkor bekísértem volna és másképpen beszélgettünk volna. Változott a világ. Maguk ugyan visszajöhettek, engedélyt is kaphatnak, de az a ház már nem a magáé.

JÁNOS

Eljöttem megnézni. Ezt nem tiltja senki.

RENDŐR

Nézni lehet *(tanácstalan)*. Nézze még egy darabig. *(János nekibátorodik, leül és nézi a házat. A rendőr nézi Jánost, zavartan mondja.)* Siessen nézegetni, mert hamar jön a csorda, meg a vonatát is el kell érnie.

JÁNOS *(a ház felé mutat)*

Az a tarka, az ott, az a testvére kutyája?

RENDŐR

Igen, a Morzsa.

JÁNOS

A mi kutyánkkal mit csináltak? Agyonütötték?

RENDŐR

Nem volt itt kutya.

JÁNOS

A Bodza. Fekete, terelőkutya.

RENDŐR

Amikor idejöttünk *(nyomatékkal mondja)*, amikor ide kellett jönni a bátyáméknak, üres volt a ház, csak a galambok surrogtak, meg egy félszemű macska nyávogott.

JÁNOS

A Bodzát pásztor Nagypám hozta. Kis szőrpamacs volt.

RENDŐR

Innen is elhajtottak, elvittek minden jószágot. Vitték a laktanyába. Mondom, nem volt itt kutya *(János merően nézi)*. Ha lett volna kutya, megtartottuk volna.

JÁNOS

Akkor jött utánunk. Szaladt a teherautó után. Aztán elmaradt. Odalett.

RENDŐR

Csúnya idő volt. *(Harangoznak)* Misére harangoznak. Nézegessen gyorsabban, el kell érnie a vonatot.

JÁNOS *(felnéz a Rendőrre)*

Miért nem kiabál velem? Gyanús nekem a kedvessége... lehetnék akár terrorista is... Mondjuk, ebben a táskában időzített bomba van.

RENDŐR

Na, azt azért ne mondjuk!

JÁNOS

Olyan bomba, hogy a házunkat az égbe röpítené. Maga aztán tudja, hogy van ilyen bomba.

RENDŐR *(nem akar ellenkezni)*

Van ilyen.

JÁNOS *(A táskájához nyúl, nyitja, a Rendőr hátrál. János a táskából kivesz egy asztalkendőbe göngyölt zsírpapíros csomagot. A kendőt a térdére teríti, közben beszél a kendőhöz.)* Na, te is hazajöttél! *(János kicsomagol: darab szalonna, kenyér, hagyma. Bicskájával megpucolja a hagymát, aztán falatozni kezd. A Rendőr közelebb húzódik, meredten bámulja.)* Nem kér?

RENDŐR

Nem, köszönöm.

JÁNOS

Egy katonát se?

RENDŐR

Reggeliztem.

JÁNOS

Én nem. *(elgondolkodva)* Maga tudja, hogy miért mondják a falat szalonnára, kenyérdarabkára, hogy katona? *(kis szünet után)* Miért nem rendőrt mondanak?

RENDŐR

Ne provokáljon! Nem politizálunk.

JÁNOS *(megfogja a térdéről lelógó kendő egyik sarkát)* Nézzed csak! Ott van kiterítve a testvéred, a nagy asztali abroszunk... A visszáját látom, nem a színét. *(A Rendőrnek)* Tudja, hogy ez mit jelent?

RENDŐR

Ez valami népszokás? ... Nem vagyok idevalósi.

JÁNOS

Anyám az óév utolsó napján fordítva terítette az asztalra az abroszt. Új-estendő napján pedig a színére visszafordította. Új év, új élet, mondta.

(Hallgatnak. Békebeli csönd és nyugalom.)

RENDŐR *(kis idő múlva fölriad)*

Igyekezzen már! Ne mérgeljen föl. Ha fölmérgel, akkor magának annyi!

JÁNOS *(most szinte pimaszul)*

Mennyi?

RENDŐR *(hogyan az erőfölényét megőrizze)*

Le is löhetném.

JÁNOS

Nincs indoka!

RENDŐR

Nem is egy. Például: megszökött. Menekülés közben.

JÁNOS *(közbevág)*

De nem szöktek meg. Itt ülök.

RENDŐR *(kaján vigyorral)*

Tőlünk már sokan meg akartak szökni. Aztán annyi. Nincs több gond, csak papírmunka.

JÁNOS

Papírmunka?

RENDŐR

Jelentés, nyomtatványok meg két tanú.

JÁNOS

Azt meg honnan?

RENDŐR

Akit megszólítunk, az rögtön tanú lesz.

JÁNOS

Szemtanú?

RENDŐR

Nálunk még a vak is szemtanú. Ha akarjuk. *(Közben nyeldekkel.)* Igyekezzen azzal a reggelivel!

JÁNOS

Ezt a megpuccolt hagymát még meg kell enni, mert a vonaton megszólnak... Nem kér mégis egy-két katonát? Gyorsabban elfogy.

RENDŐR *(leül mellé)*

De csak azért, hogy hamarébb induljon. *(Esznek.)* Éreztem, hogy füstölt. Maga vágta?

JÁNOS

Én.

RENDŐR

Most mi is hizlalunk. Már lehet.

JÁNOS *(a Rendőr kérésére mutat)*

Azzal fogja leölni?

RENDŐR

Ezzel is lehetne. Törkés. A frontról hozták. Két tyúkot adtam érte. Van vércsatornája is... A maga kése is jól néz ki.

JÁNOS

Hajdúsági bicska. Ahogy indultam, jól megköszörültem. Éles, mint a beretva. *(Esznek tovább.)*

RENDŐR

De a vonatra fölüljön ám! Nem tőlem tudja, de figyelni fogják. Ha nem utazik el a hat-ötvenessel, akkor behozzák az őrre. Onnan a laktanyába. Aztán ki kell majd verni magából egy vallomást, hogy át akart szökni Jugóba. Itt mindenki idegen vagy szökni akar, vagy pedig kémgyanús. *(A Rendőr szelet kenyérből elfogyott.)*

JÁNOS

Még egy kis kenyérből? Még a végén elrontja a gyomrát kenyér nélkül azzal a darab szalonnával. *(János kenyéret szel a Rendőrnek. Esznek.)*

RENDŐR

Köszönöm. Pedig reggeliztem, de ez most jól esik.

JÁNOS

Aztán... ott a laktanyában... megbírna velem?

RENDŐR

Nem vagyok egyedül. Ketten szoktunk viallatni. ... Az őrmester parancsnok elvtársnak akkora tenyere van, mint egy szívlapát. Tudja maga, hogy mi az a szívlapát?

JÁNOS

Dolgoztam is vele. Szenet rakodtunk.

RENDŐR

Szenet?

JÁNOS

Szenet is, meg követ is. A lágérben.

RENDŐR

A szívlapáthoz enni is kell. Mit adtak enni?

JÁNOS

Változatos volt.

RENDŐR

Például?

JÁNOS

Például? (*keserű mosoly az arcán*) Egyszer a Parancsnok elvtárs ebédidőben elem tett egy üres bádogtányért. Azt mondta: mind megenni!

RENDŐR

És mi volt az ebéd?

JÁNOS

Én is azt kérdeztem.

RENDŐR

Mit mondott?

JÁNOS

Azt mondta: sajt.

RENDŐR

Sajt?

JÁNOS

Igen, sajt. Azt mondta: sajt. És hol a sajt, kérdeztem. A tányéron, mondta a Parancsnok elvtárs. A tányéron? - kérdeztem. Igen, a tányéron, mondta a Parancsnok elvtárs. Néztem, néztem, majd kiesett a szemem a helyéről.

RENDŐR

De azt mondta az előbb, hogy a tányér üres volt.

JÁNOS

Igen, üres volt. Tréfára vettem a dolgot. Ez a sajt tele van lyukakkal, mondtam. A Parancsnok elvtárs bólogatott. Bizony, ez egy nagy-nagy ementáli sajt, nagy-nagy lyukakkal, mondta. A lyukak összeérnek, mondtam. Igen, a lyukak összeérnek, mondta a Parancsnok elvtárs. És akkor a bádogkanállal

ennem kellett a sajtot. A Nagy Semmit. Kanalaztam a Nagy Büdös Semmit. A többiek nézték. Nem vigyorogtak, hanem némán néztek. Aztán ők is kaptak egy-egy tányér ementáli sajtot. És ettük a lyukakat. Az összes lyukat megettük, annyira éhesek voltunk. Volt, aki még csámcsogott is. A Parancsnok elvtárs elégedett volt velünk. Azt mondta: repeta nincs, mert a négyes barakkban is ementáli sajt lesz az ebéd.

RENDŐR *(álmélkodva)*

Mindenki evett? Senki nem mondta, hogy a semmit nem lehet megenni?

JÁNOS

A kis Rozsály Peti, az kezdett bohóckodni, hogy a sok lyuktól nem látja a tányérját. Erre a Parancsnok elvtárs intésére két kápó megfogta az apját, kivitték, hallottuk, hogy botozzák, az Öreg meg vinnyog. A kis Rozsály pedig gyorsan jelentette, hogy megtalálta a tányérját.

RENDŐR *(messziről téhénbőgés)*

Jön a csorda! Indulás!

JÁNOS *(gyorsan összepakol, feláll)*

Megyek.

RENDŐR

Aztán a vonattal hová megy?

JÁNOS

Haza.

RENDŐR

Hová?

JÁNOS *(rámutat a szemközti házra)*

Ide, az én házamba *(a Rendőr a pisztolytáskához kap)*, de előbb teszek egy kis kitérőt. Néhány év múlva jövök. Haza. *(János elindul, kisértatva a Rendőr utána. Mi maradunk. Az Olvasó is, meg az a Ház is.)*

Újratemetés előtt

Alföldi jelenés

SZEREPLŐK

Janó
Anya
Janóka, a gyerekekük
Rendőr
Próbarendőr-jelölt
Szem
Fül

A tatárjárás idején fölégetett, romba dőlt kolostort olykor többméteres homokbuckák fedik, rajta három évtizede bezárt temető maradványa. Süppedő avar, vékonyabb, vastagabb akácfaék és tüskés bokrok, itt-ott szétrepedt fakereszt, megsüllyedt kőkereszt.

Időpont: 1951. Nyáridő, perzsel a Nap, hamarosan dél van.

A színen megbontott sír, kisebb-nagyobb darázskövekből kőrakás, földkupacok.

Jön a helybéli rendőr, izzad, a sapka a kezében, azzal legyezgeti magát. Mögötte a próbarendőr-jelölt (Pr. jelölt). A rendőr megáll a megbontott sír mellett, kezével a homlokát törli, a Pr. jelölt utánozza.

RENDŐR

Szinte éget a Nap. A vaskohó mellett sem volt ilyen hőség.

PR. JELÖLT

Ott sem volt... (*gondolkodik*)... milyen vaskolyó mellett?

RENDŐR

Jobban figyelj! Tanuld meg: a Rendőr nem ismételtet!

PR. JELÖLT

Igenis!

RENDŐR

A jó rendőr csak akkor kérdez, ha tudja a választ. Ez a különbség a kapitalista rendőr és a kommunista rendőr között. Megértetted?

PR. JELÖLT

Igenis!

RENDŐR

Hamarosan vizsgázol. Szeptember elején esküt teszel, akkor lehetsz majd próbarendőr. Ha elbuksz a vizsgán és szégyent hozol a fejemre, akkor bezáratlak. Megértetted?

(A Pr. jelölt kérdően néz a Rendőrre.)

RENDŐR

A hatóság félrevezetése miatt. Mert elhitetted velem, hogy rendőr leszel.

PR. JELÖLT

Megértettem, Őrsparancsnok elvtárs!

RENDŐR

Mondtam már, elég, ha parancsnok elvtársat mondasz.

PR. JELÖLT

Igenis, Parancsnok elvtárs!

Közeledő talicskanyikorgás. Feltűnik Janó, akiről csak az olvasóval tudatom, hogy János a becsületes keresztneve, de mivel a kis alföldi faluban sok a János, így a megkülönböztetés miatt becenevet ragasztottak a Jánosokra. Ő a Janó nevet kapta, a fia meg a Janóka lett. Tehát feltűnik Janó, megfakult öreg lajbiban, valamikor fehér bőgatyában, a lábán házilag font bocskor. Tolja a talicskát.

RENDŐR

Megállni!

PR. JELÖLT

Állj meg, Janó! Ez a parancs!

RENDŐR *(Pr. jelöltnek)*

Hallgass! Elég, ha én mondom!

PR. JELÖLT *(Ha elfelejtette volna az Olvasó, a Pr. jelölt a Próbarendőr-jelöltet nevezi meg, ezt kéretik megjegyezni, mert újra nem fogom megismételni.)*

Igenis, Parancsnok elvtárs!

RENDŐR *(Janóhoz)*

Melyik brigád?

JANÓ *(a talicska mellett lassan vigyázzba áll, nem túlozza el, de azért biztos, ami biztos, a helyi biztos elvtárs előtt)*

Előre a lenini úton-brigád.

RENDŐR

Előre! Hány talicska volt?

JANÓ

Most toltam ki az útra a kilencediket.

RENDŐR

Lehetne több is. Igyekezzen. A szocialista versenyben az utolsó brigád kommunista vasárnap is kijön talicskázni. Értve vagyunk?

JANÓ

Igenis.

Közben sietve két helybéli érkezik, akikről csak mi tudjuk, hogy a Rendőr helyi hírhálózatának figyelői, besúgói. Az egyik a hallgatózó Fül, a másik a figyelő Szem. A Rendőr utasítása szerint azért járnak párban, hogy egymásra is ügyeljenek. Közülük egykorúak, soványak, mindkettőn elhasznált cipőből lett papucs, szakadt nadrág. Az egyik ujjatlan kiskabát, a másikon foltozott ingféle. Szemen micisapka, Fülön karimás kalap véd a napmelegtől.

FÜL

Őrparancsnok elvtárs!

PR. JELÖLT *(Fül elé lép, jobb kezét fölrántja, mintha pofont akarna adni, Fül a fejét elrántja, de Pr. jelölt kezében fésű, fésülni kezdi a haját hátra, közben vigyorog, élvezzi a hatást.)*

Parancsnok elvtárs. Így kell mondani! Megértettük?!

FÜL

Igenis... Parancsnok elvtárs!

Pr. jelölt kihúzza magát, büszke vigyor az arcán, mintha neki szólt volna a Parancsnok elvtárs megszólítás.

RENDŐR *(dühösen a Pr. jelölthöz)*

Hagyd békén! Menj arrébb!

FÜL

Parancsnok elvtárs, az egyik hírláncos jelentette, hogy az alsó részen megtalálták... *(nyel egyet)*

SZEM *(bátran folytatja)*

...a parancsnok elvtárs nagyszüleinek a sírját.

FÜL

A csontokat most szedik föl.

SZEM

Azt kérdezik *(ő is nyel egyet)*, hogy mitévők legyenek.

RENDŐR

Lapátoljanak! Azt is az útalapba! Nincs kivétel! Értettük?

FÜL

Értettük!

SZEM

Igenis!

RENDŐR

Találtak mellettük valamit? Nyaklánc? Gyűrű? Egyéb?

FÜL

Azt nem mondták.

RENDŐR

Gyerünk vissza! Nézzétek meg a zsebüket! Kutassátok át a brigádot! Melyik brigád?

SZEM

Szabad Nép brigád.

RENDŐR

Jelölt elvtárs megjegyzi. Este a motozásnál, a Szabad Népnél ha találnak valamit, készüljön a gyakorlati vizsgára. Nyolcadik vizsgatétel: a gumibot helyes használata. Maguk meg lóduljanak!

Szem és Fül sietve el.

Rendőr Janóhoz, aki egy ideig dermedten állt a talicska mellett, majd a kórakásból rakja a követ a talicskába.

RENDŐR (Janóhoz)

Gyűrű? Nyaklánc? Érme?

Janó a rossz kalapba gyűjtött tárgyakat viszi a Rendőrhöz, de a Pr. jelölt kirántja a kezéből, és ő adja át a Rendőrnek.

Közben JANÓ

Rézkrajcár. Kettő is, az egyik kisebb, a másik nagyobb, meg egy gyűrű, van egy nyílhegy is, meg valami berozsdált vaskés, mintha piaci mérleg lenne, meg két egyforma vaskocka.

RENDŐR

Nézzem! (Beleharap a gyűrűbe, elégedetten vigyorog, az oldalán lógó vászon táskába csúsztatja. Nézi a krajcárokat. A nagyobbat dörzsöli az ujjával.) Ez nem krajcár. Ezen itt felül mintha félhold volna. (Túl sokat mondott, körbenéz, a pénzérméket is becsúsztatja a vászontáskába. Nézegeti a többi vasdarabot.) Ezeket vigyék a gyűjtőhelyre. Aztán mindent leadni, mert a motozásnál még a pofádat is ki kell tátani. Megértettük?

JANÓ

Igenis.

RENDŐR (elindul, a kórakásnál megáll, oldalában egy nagyobb kő)

Ezt is kivinni.

JANÓ (nézi)

Egy madárfej, valami növény van a csőrében.

RENDŐR

Tegye a talicskára. Minden követ az útalapba! Ha nem fér a talicskába vagy a tróglira, akkor szét kell verni, darabolni! Megértettük?

JANÓ

Igenis.

PR. JELÖLT (*dühösen*)

Azér-mondjuk, mer-azér!

RENDŐR (*Pr. jelölthöz*)

Maga meg ne ugasson! Maga csak akkor ugasson, ha utána harapni akar.
Most dolgoztatni kell! Megértve? Induljunk!

A Rendőr kezével morzsolgatja a vászontáskából kidudorodó félnapis zsákmányt, és homlokát törölgeti, elindul.

PR. JELÖLT (*odalép Janóhoz, megfogja a gombját*)

Kell ez a gomb?

JANÓ

Kell.

PR. JELÖLT (*leszakítja Janó ingéről a gombot, és a meglepett Janó kezébe nyomja*)

Akkor nesze.

Pr. jelölt peckesen a rendőr után sasszézízik, utoléri, és mögötte fölveszi a lépést. Eltűnnek a színről.

Janó hosszan néz utánuk, majd óvatosan figyel körbe. Innen-onnan talicska nyikor-gása, csákánnyal követ törnek, beszédfoszlányok.

Janó a kibontott sír mellé térdel, kezével kaparászik. Csöndesen megjön Janóka (mind-járt kiderül, hogy Janó nagyobb fia), Janó mögé áll, nézi, hogy mit csinál az apja. Kis idő múltán Janó észreveszi, megrezzen, szinte felhorkan.

JANÓ

A frászt hozod rám. Mit keresel itt? Minek gyüttél?

JANÓKA

Itt az ebéd. Tarhonyás krumpli. Anya is jön.

JANÓ

Az meg minek?

JANÓKA

Hogy segítsünk.

JANÓ (*közben szedegeti a csontokat a sírból*)

Mert?

JANÓKA

Mert lassan haladnak.

JANÓ

Ezt meg ki mondta?

JANÓKA

Kidobolták. Most délben. Hogy az asszonyok meg a tíz éven felüli gyerekek is, még a lányok is kötelesek törmeléket hordani az útalapba... Apa, mi az, hogy törmelék?

JANÓ

Ami nem homok, ami nem növény.

JANÓKA

Elmúltam tíz, ezért én is jöttem segíteni, mert lassan haladnak.

JANÓ

Azért haladunk.

JANÓKA *(az ételes batyut kezdi bontogatni)*

Kibontsam?

JANÓ

Várj még azzal! Ezt még kiszedem. Ügyelj, ha jön valaki, szólj!

Janó most már gyorsabban szedegeti a sírból a csontokat. Megsimogatja, úgy tisztogatja. Kis idő múlva Janóka feje biccen, feszülten figyel, arrébb húzódik, ijedten suttogja.

JANÓKA

Valaki jön! Apa, jön valaki!

Janó gyorsan föláll, lapátot vesz, és óvatosan a talicskába emel egy lapáttal a kisebbik kőrakásból.

JANÓKA *(vigyorogva)*

Anya jön.

JANÓ

Na, te is meggyüttél.

ANYA

Meg. Hogy segítsünk. A feljárónál még egy lapátot is adtak. Jó nagyot.

JANÓ *(kézbe veszi)*

Szívlak. Cseréljük. Ezt a törmelékes részt kapard össze, aztán a talicskába lapátoljuk. Lássák, hogy dolgozunk.

ANYA

Nem lehet idelátni. Alig leltem rátok. *(nézi a bontatlan ételes batyut)* Nem is ettél!

JANÓ

Előbb ezt befejezem. *(Janókához)*

JANÓ

Te meg ne tátsd a szádát, hanem segíts Anyádnak.

Egy ideig csendesen dolgoznak. Janóka és az Anya kődarabokat (az olvasónak írom: darázköveket), kisebb-nagyobb darabokat hordanak össze. Janó a talicskába rakja óvatosan a csontokat.

JANÓ *(Anyához)*

A számadó nem szólt, hogy mikor mentenek ki ebből a közmunkából?

ANYA

Ma sem jött.

JANÓ

Megígérte.

(Dolgoznak tovább.) Lapátolás közben az Anya megáll, korhadó, megszáradt fakereszt darabját betűzgeti. Janóhoz megy, sűgja, hogy Janóka ne hallja.

ANYA

E-TE-PÁL. ETEPÁL. 19, alatta is 19. 1919. Erről beszéltél?

JANÓ

Igen, erről. Az Apám. Ez maradt belőle. Törött bordák. Agyonverték.

JANÓKA *(meghallja)*

Kit vertek agyon?

JANÓ

Hallgass! Nem rád tartozik!

ANYA *(csöndesen)*

Dehogynem! Mondd meg neki! Nem gyerek már. Dolgoztatják. A Nagyapja volt.

JANÓ *(Kiveszi a koponyát a sírgödörből. Megenyhül, érzékenyül.)*

Annyi idős voltam, mint most Te. Éjszaka hoztuk ide a körösztapáddal. Nem engedték, hogy külön temessük el. Este úgy húztuk ki a többi közül.

JANÓKA

Hogy halt meg?

JANÓ

Agyonverték. A vörös időben. A komenisták, mert Nagyapád nem engedte, hogy a közösbe elhajtsák a Bimbót, a tehenünket. Másutt is öldököltek. Autóval jöttek Pestről. Puskájuk is volt. A szomszéd öregapót addig ütötték, amíg mozgott. Nagyanyád testvérét pedig másokkal együtt fölakasztották. Az volt a bűnük, hogy nem engedték a templomunkat kifosztani. Lázár atyát rögtönítelő bíróság elé állították még aznap délben, és őt is fölakasztották.

JANÓ *(Kezében a koponya. Hozzá beszél.)*

Ne haragudj, Apám, hogy megbontottam a sírodat. Évente kijártunk ide, az utóbbi években már titokban, ezért tudtam, hogy hol vagy. A komenisták itt sem hagytak békét, megint dorbézolnak. Azt a parancsot kapta a falu, hogy ezt az öreg temetőt, meg ezeket a romokat lapátoljuk össze és talicskázzuk a közeli országúthoz. Itt sok a darázskő, tudod, itt valamikor templomféle lehetett, minden megy az útalapba. A földes országút kövesút lesz, ahhoz kellesz Te is, Apám. Oda temetünk. Rajtad fogunk járni. Út a jövőbe. Lenini út! Ezt hirdetik.

Az Anya és Janóka dermedten hallgatnak. Janó – könnyeit nyeldekelve – így, ilyen hangon még soha nem beszélt.

JANÓKA *(bátorodva)*

Nem lehetne mégis hazavinni és a kertben, titokban eltemetni? Holnap hozunk egy zsákot, és itt valahol eldugjuk. *(később)*

JANÓ (*félbeszakítja*)

Hallgass! Felejtsd el, amit mondtál!

JANÓKA

De...

JANÓ

Azt akarod, hogy engem is agyonverjenek?

ANYA (*Janókához*)

Tudod jól, hogy Jóska bátyámat egy hete úgy megbotozták, hogy még most is vért köpköd.

JANÓ (*a koponyát a talicskába teszi*)

Még mielőtt kitolom az úthoz, ennék már egy falatot.

Anya kibontja az ételes vászonbatyut, és háttal leülnek a talicska mellé.

JANÓKA (*kézbe veszi a sírkereszt egy darabkáját és betűzgeti*)

E-TE-PÁL... 19...19.

JANÓ

1919.

JANÓKA

Ezt hazavihetnénk.

JANÓ (*odanéz*)

Nem lehet! Este motoznak, büntetnek. Tedd a talicskába!

Janóka a talicskába teszi a fakeszt darabját, és amikor Janó visszafordul, nagy bátran egy kicsi csontdarabkát a zsebébe rak. Nem veszik észre.

JANÓ (*eszik, közben Anyához*)

Ha neked is ki kell jönni az ingyenmunkára, akkor ki fog főzni?

ANYA

Dédimama. Kérsz vizet?

JANÓ

Hozzad! Ott a demizson.

Anya feláll, megfordul, megáll a talicska mellett. Janóka éppen egy nagyobb darázkövet próbál Anya lapátjával szétverni.

ANYA

Mennyi csont, Istenem! (*Körbenéz, gyorsan kikap egy kisebb csontot, a kötényébe rejti. Megy a demizsonhoz, viszi Janóhoz. Janó feláll, bal könyökével kitémasztja a demizsont. Iszik.*)

JANÓ

Ejjó volt. Hideg maradt. (*A demizsont odaadja Anyának.*) Van még benne bőven. Igyatok!

Janóka is odamegy, Anyával óvatosan isznak, minden vízcseppért kár. Közben Janó elindul a talicskával. Azt látjuk, hogy visszanéz, aztán körbe, és az Édesapja koponyáját egy akácfa tövében előre elkészített kis gödörbe teszi, lábával földet húz rá. Körbenéz, indul tovább.

ANYA *(elhúzza Janóka szájától a demizsont)*

Elég volt. Sokára lesz még este.

JANÓKA

Ejjó volt. Hideg maradt.

Tánczos Krisztina: A fal (60x60 cm)

Fátyol Zoltán

hatodik monológ

Jövőre egy 84 éves táskát szeretnék csinálni – a terv kivihetőnek tűnik, ha minden úgy alakul, ahogyan elgondoltam –, ami azt jelenti, hogy most, amikor még nem létezik, még fantáziám véletlen szüleménye csak, máris 83; mielőtt nekikezdenék, igyekszem e paradoxont megfejteni, ám tartok tőle, hogy lehetetlen vállalkozásba fognék, ha sikerülne mégis, az olyan lenne tán, mint felfedni a sötét anyag és energia titkát az univerzumban: kötőszöveve nehezen volna összevethető az emberi test bármely elemével, a kifejezés itt és most nem hasonlatként szolgál, azt kívánja jelezni csupán, hogy a világegyetemet ugyanúgy organikus rendszernek tekinthetjük, aminek megismerése – be kell látnunk lassan – számunkra egyszerűen lehetetlen... a táska készítését azért időben elkezdem, munkamódszerem egyik alappillére a pontosan kiszámított idő- és energiamennyiség, amely a kivitelezéshez szükséges; először a köveket látom, amiket összegyűjtök benne majd egy tengerparti sétán, aztán hófehér spárgát és mandarint vagy aszalt gombát a standokon; a piactér harsány, és mindig történik valami balhé: lopás vagy árharc üt ki az árusok között, és ez mindig szórakoztat engem; megyek csak, lassan, táskával a kezemben, még üres, aprócska tere mint védőburokba zárt embrió lüktet a bőr alatt, amire kezeket fogok hímezni, és szemekkel meg lábfejekkel és megannyi emberi testrésszel borítom el a vékony és puha nappabórt; mint egy szarka az út közepén, mozdulatlanul áll a felezővonalon, a kora esti csúcs autóáradatában,

FÁTYOL ZOLTÁN (1954) költő, képzőművész. Legutóbbi kötete: *fantomzaj* (2021).

nem is látják a vezetők a volán mögött ülve az őszi szürkületben, csak az előrejutás lelassult ritmusát figyelik és erősen koncentrálnak járművükre meg a többiekre persze, szóval ilyesféle, oda nem illő elem lesz majd a táska mindkét oldalának közepén: egy-egy féltényérnyi flekk, amit üresen hagyok; a motívumok egymáshoz érnek, kitöltik a táska egész felületét, fogantyúján is tömött és színes hímzés, csak ott, középpütt marad lukas, ahol a növényi cserzéssel kikészített és enyhén felcsiszolt hasított velúr mutatja meg magát; a táska ekkor már ötvenéves, még mindig az egyre tisztábban látó képzelet hordozza, mint ő apró magzatát: belsejében a tárolásra szánt kicsiny űrt, oldalain, a színesen burjánzó labirintus közepén egy-egy üres folt a finom, fedőfestett bőr semleges tónusával; hagyjuk most az időt, ötven év az ötven, eggyel sem több vagy kevesebb, és a táska ennyi már, akármit is jelentsen ez, aztán a szabás jön, egyetlen darab bőrből vágva ki a forma palástját, előrajzolás nélkül – ezt adja a rutin: megspórolható időt és energiát –, majd összehajtva és tűzve már a varrás következik; a hímzést szeretem legjobban, járnak a tűk, fényes, ragyogó cérnákat cserélek bennük, miközben észrevétlenül repül az idő, a formák szinte maguktól alakulnak és tömötten írják tele a bársonyos anyagot, már csak egyik oldalán üres, oda még semmi sem került, olyan most, mint aki együtt fekszik és kel a vegetációval, egyik oldalán örökös tél sivársága, a másikon tomboló „emberi nyár”, ami rövidesen meghódítja a semmi egyre szűkülő terepét, csak a két kis flekket nem foglalja el, mintha képtelen volna rá; és a táska már a 75-höz közelít, még nem látni a véget, amikor kész, és még mindig látomás, fényt sugározva forog tengelye körül, önlétében vagy képzeletemben, ami ugyanaz lehet, és máris 83; ötlete most fogant egy-két perce csak, de az idő mennyisége nem mérhető, a számok megbicsaklanak és lepattannak róla, mint nyílvevesszők kettétörve zuhannak semmibe... s a táska kész, 84 évét elérte, tökéletes, bámulni való, aprócska űre megszületve, de burka már élettelen marad, hiába kápráztató; elmúlt fölötte a teljes, hosszú életidő.

nyolcadik monológ

Babának

*...ha kitaratóan keresgélsz
a vízre hajló lombok takarásában
mindig találsz egy ladikot valahol
a folyóparton félig szárazra vonva...*

*...hogy átevezz de övedzőt
nem lőttél az alján megteszi
egy erősebb husáng is kevés
leveles ággal a végén...*

*...asztán a túlpartra jutva
ellökheted a csónakot hadd vigye
a víz arról visszafelé senkit se
várnak...*

egy sál a frissen vásárolt táskával talán ez bátoríthatta fel szinte már tapsot várt majdnem kiabálva de tagoltan és jól érthetően mondta ezeket valahol a belvárosi pláza labirintusának egyik folyosóján csillogó fényekkel teli kirakatok előtt az emberek megálltak a hangra reklámfigurának tűnt bevett marketingfogás egy brand termékeibe öltözött alak mint beszélő kirakati bábu de ő ráncos arcú öregasszony izzadt homlokára csapzott sárgásfehér tincsek tapadtak ócska ruhái koszosak és csak a hosszú új sál meg a színes virágokkal borított táska okozott némi disszonanciát szakadt külsején a kíváncsiak megállva néhány pillanatra nem tudták elhelyezni a jelenést az üzletház díszletei közt és nem illett reklámáradatába sem de egy ekkora áruházban annyi minden lehet

hogy a közönségnek semmi szokatlan
nem okoz meglepetést az idős nő beszéd
közben karjait lengetve gesztikulált
miközben a táská ide-oda libegett
a levegőben és a továbblépők visszatekintve
már csak hímzett búzavirágokat meg
rózsákat láttak a fejek fölött elmenőben
hallva még az utolsó elzúgó mondatfoszlányt

*...és neked sem lesz
rá szükséged hiszen el sem
indultál volna ha a visszatérés
gondolata megfordul benned...*

Tánzos Krisztina: Tájtörés (60x60 cm)

Provincia – szabadsághiányban

Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, 2. rész

„Nincs barbárabb, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen.”
Németh László

ANTOLÓGIA? A hatvanas években egymás követi a modern angol, nyugat-német, francia, amerikai drámák gyűjteménye, Dürrenmatt, Beckett és mások darabjai a *Nagyvilágban* olvashatók. A nyugati gyűjtemények jegyében hazai kérdés: vajon elképzelhető lett volna, hogy a modern magyar drámák antológiája is megjelenjen? Benne az alábbi művek: Sarkadi Imre: *Oszlopos Simeon*, Mészöly Miklós: *Az ablakmosó*, Páskándi Géza: *A bosszúálló kapus*, Örkény István: *Pisti a vérzivatarban*, Hubay Miklós: *Néró játszik*, Sütő András: *Pompás Gedeon*, Eörsi István: *Sirkő és kakó*, Tamási Áron: *Ördögölő Józsiás*, Németh László: *Harc a jólét ellen*; Gáli József: *A tűz balladája*; Illyés Gyula: *Tiszták*, Weöres Sándor: *A kétfejű fenevad*, Csurka István: *Ki lesz a bálánya?* és Pilinszky János: *KZ Oratórium?* Színpadra jutott és tiltott szerzők, darabok gyűjteménye. Pilinszky rekvizitumját például *A pokol nyolcadik köre* címmel az Universitas előadta, ám láttuk és Pilinszky naplójából is tudjuk: Halász Péter áthangozta, vele a lényegét torzította. Az antológia? Visszatérő rémületként merülhetett volna fel Aczél György álomtalan éjszakáiban. Bár Csurka négy bemutatott, illetve tiltott darabja nagyvégre egy kötetben megjelent 1970-ben, de az antológia mégis képtelen képzelgés. Több okkal is. Mert az egymásmellettség gyűjtötte a közelmúltat; Latinovits-csal a főszerepben Örkény *Pistijét* 70 januárjában néhány próba után leállították (-ták?, Aczél György) a Pesti Színházban; noha a *Tóték* elindult a nagyvilágba. Mészöly darabját az 56-utáni szorongás groteszkjét két előadásra engedélyezték (Miskolc, 1963. március), Gáli József, a *Szabadsághegy* szerzője, a halálraítéltek zárkájából menekült író 1967 januárjában mesejátékával egy fél évadon át vasárnap délelőttöként gyerekszínházi szerző lehetett, de nagyszínházi bemutatóra sosem engedélyezett. Páskándiról, aki Kolozsváron épp a *Vendégséget* írta, alig értesültünk, noha Szatmáron és Kolozsvárott már darabjait mutatták be. Sütő *Gedeonját* Marosvásárhelyen tiltották be (1967), majd 1971-ben Kaposváron került színpadra. Weöres már elkészült Pécs ünnepére írott panoptikumával, de még egy jó évtized, amíg az *Életünkben* közölhette, s elébb groteszk képtelenségében

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Hamlet, a magyar* (2020).

megjelenítve Bucz Hunor Térszínháza, majd képzelethiányos történelmi darabként (r. Marton László) a Vig is előadhatta. Ahány darab, annyi árnyalata sorunk újkori folyamának. Összegezve benne történelmünk, hétköznapiságunk negyedszázada is. Darabonként idővel még elmehet, de gyűjteményben? Sűrített protestálás a Hiányban? Sereges igazolás, hogy minden másképpen történt, történik, mint E. Fehér Pál, Pándi Pál, Rényi Péter, Király István marxista klubjából diktálták, színpadon pedig Dobozy Imre, Darvas József vagy Mesterházy Lajos ígérte (?), vajúdta, nyögte a pártosság színpadát.

A főiskolán Hegedüs Gézának, Gyárfás Miklósnak eszébe juthatott-e, hogy a jelzett művekkel végiggondolja, s még inkább jelenidejűen elbeszélje diákjainak a magyar dráma újkori sorstörténetét? Képtelenség. Hegedüs Géza 1968 nyarán könyvet írt egy leányról, történelmi próbatételeiről, aki a NÉKOSZ-időkben főiskolásként, majd színészként Madách drámakölteményeinek színein haladva újragondolja az életét (*Kettesben a Tragédiával*). Nem itt a helye, hogy a mű lektúr jegyeit elemezzük, csak annyit: a főiskolán a negyvenes évek végén bonyolódott súlyos, diákokat próbára tevő, megalázó eseményeket Hegedüs kortanúként is hamisította, illetve elhallgatta. Ha meggondoljuk, hogy 1960–1970 között voltaképp a *Nagyvilág*ban továbbá az Európa Kiadó gondozásában a világ modern drámairódalma Beckettől Williamsig egyenként és gyűjteményesen megjelent, akkor észleljük azt a tervszerű politikai elközönyösítést, ami a színi főiskola oktatásában mutatkozott. Papp Endre kiváló Németh László-tanulmányában idézi az író gondolatát: „Nincs barbárabb, mint külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen. De nincs sürgetőbb, mint olyan értelemmel gondolkozni magyar alkotásokon, mely sok idegen művön is gondolkodott” (*Irodalmi Magazin*, 2021/1). A szerves jelenidejű gondolkodás képessége, tehetség, lakájiság, karrierszempon, félelem s annyi más okán hiányzott a főiskola szelleméből.

(Az aczéli kultúrpolitika játéktere: a húzás-halasztás. Bürokráciát mondtunk akkor, miközben a politikai cenzurális fárasztásban dagonyáztunk. T. Williams-szel kevésbé a gond, mint a Különccel, vagy hogy Tamási Áronnal a kisebbségi sors metaforája nyíljon meg a színpadon. Sokallja még az Ördögölő Józsiást is. Az 1957 januári szerződés nem teljesítéséért ügyvédi levélváltás nyomán a Nemzeti inkább fizet az írónak, mintsem bemutassa a varázslatos mesepéldázatot. Nyugati bulvárok, Tabi László, Fehér Klára, Kállai István férccművei sorozatban színpadra juthattak a forradalom után, de több mint másfél évtized úgy múlt el színi életünkben, hogy egy Tamási-ősbemutatót rendezhettek a hazában, Kecskeméten [1962. december]. Ami alkalmi engedélynek tekinthető, mert az író a moszkvai békekongresszusra zárandokolt. Tamási pegazusa tagadólag nyírtett, toporzékolt, mert gazdája keleten poroszkált.

Már idézett jegyzetében Karinthy Ferenc az irodalom iránti közöny, ízlés, tájékozódási zavar fölött sístereg, holott többről volt szó: szabadság voltunk tisztázásáról. Amelynek hatásköre van, a családi, ismerősi vagy elvtársi megbízhatósága a politikai garancia. Főrendezés és színházvezetés Aczél György varázskörében engedélyezett. A közelmúlt, a Megtörtént tisztázása, ebben a zsidó identitás higgadt és történelmi mélységű diskurzusa sem jutott a nyílt eszmecsere terepére. Lengyelországban hivatalos antiszemitizmus

lobbant, a románok dollárért árulták az izraeli útlevelet. A szellemi helyzet pedig: a 20. századi gondolkodók Ortegától Jungig és tovább s persze emigráns íróink, Márai, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán művei a köteles könyvtárak zárolt állományába, mélyaltatásba kényszerültek. Pütkösti Andor Madách Színházáról (1940–44) például úgy jelent meg monográfia (1979-ben!), hogy a szerző a legkiválóbb méltató, Szabó Zoltán írásait nem idézhette. Idézeti és hivatkozási, tehát tájékozódási anatómia nemzeti dimenzióban. Miközben a hatvanas években Achard-tól Simon Neilig áradtak, áradhattak a nyugati kommersz művek, de Zilahy, Márai, Vaszary, Bókay János, Herczeg Ferenc, nota bene: a börtönből szabadult és 1964-ben Nyugatra távozott Háy Gyula darabjai szóba se kerülhettek. A hatvanas évekre készülségihiányos értelmiségi nemzedékek torlódtak egymásra. Seregesen a nem ismeretek szakadékában, marxista–leninista teóriába pácoltan: a világláttatás rokkant voltát is láttelezte. Akkor még nem is tudtuk, hogy mit nem ismerünk.)

A FIATALOK hivatása a lázadás. A főiskola, az egyetem dolga, hogy hallgatójában az egyensúlyos látást megteremtse. Bölcsészeten, a fővárosban s néhány vidéki universitásban változatos színvonalán ugyan, de mód mutatkozott a kutatásra, a felfedezésre. A színművészeti főiskolán nem. Békétlen, alkotó nyugtalanság személyzeti alapon kizárt, mert akik rendezőnek készültek, többszörös kiválasztottak; a pozzói kötélhez szabottan örülnek, hogy bejutottak és tanulhatnak. Nem követelték a többet, megadóan elfogadták, amit adagoltak. A barbárság: itt a nyugati művek és színi elméletek nem szervültek a hazai művészeti gondolkodásban. Mert a szocialista realista diktátumból sarjadt politikai töltettel áthatott pszichologizáló (retardált sztanyiszlavszkijizmus) és naturalista színi hagyomány, ami ellen fordultak a hatvanas évek ifjai, ezért Brecht és Mejerhold ígézetében hevültek. Noha Babarczy László szerint „Elméleti megfogalmazás” dolgában nincs hagyomány (Színház, 1978/3), mondta Lukács György jegyében, noha más nézőpont is ígérkezett volna a feladatok átgondolásában. Hozzá: a teoretikus Lukács György azért mégse tekinthető mércének, amikor a megjelenítés és értelmezés, tehát a gyakorlati-esztétikai feladat tisztázandó. Azaz a képzelet és ihlet működése s nem egy teoretizált világ óhajtott volna színházat. Egyébiránt akkor nyilatkozott Babarczy, amikor már csaknem tíz éve Németh Antal hagyatéka feldolgozatlanul szunnyadt, s még évtizedekig mélyaltatásban a Széchényi Könyvtárban. Olvasta vajon Babarczy a Nyugatban Horváth Árpád gondolatait? Értesült Horváth Árpád commédia dell'arte stílusban rendezett *A szerelem mint orvos* rendezéséről (1926)? És Hevesit, a hatvanas évek köteteibe be nem szerkesztett cikkeit? Hevesi, Horváth Árpád és Németh Antal munkásságának szervüléséről (?) gondolkodásának megismeréséről (!) szó sem lehetett. Ha mégis, Major Tamás tényhibás cikkét politikai és nem a színházi gondolat íratta például Horváth Árpádról (Színeszarcok a közelmúltból, 1968). Németh Antal 1930-ban lezárt lexikonjában hét oldalnyi kéthasábos szöveg sorolja a Thália Társaság utáni korszak, vagyis az 1920–1930 közötti avantgárd kezdeményezéseket, az árnyjátéktól a dadáig. Babarczy Lukács György jegyében keresi a nyomokat, de a tényekről mit se tud, tudat a tanítványainak. Tehát azt, hogy Németh Antaltól folytatható lett volna a hazai színjátszás megújítása,

de a Sztanyiszlavszkijra hivatkozó diktatúra és politikai alapon B-listázott drámairodalom állapotában megsemmisült az esélye annak, hogy szerves színházi élet alakuljon ki 1945 után.

(Kaposvári hagyomány, hogy Németh Antal Zsámbéki Gábor apjának, Zách Jánosnak a hívására a Csiky Gergely Színházban dolgozott 1957/58-ban. Zsámbéki egy emlékezésében felidézi kisgyermekként mennyi történetet hallott Némethtől. Főiskolásként persze már nem kereste, ha mégis, nem beszélte el, és sosem hivatkozott rá. Mert tudta, hogy Major főtanszakán Németh Antal neve anatómia. S ha az orosz avantgárd a példa? Major Tamás folytonosan nyilatkozta: nekik, a harmincas évek ifjúságának nem volt tudomása arról, hogy mi is történt a szovjet színházban, Tairov, Mejerhold megújítási törekvéseiről. 1925 júniusában (!) Németh Antal Bécsből a Magyarország című lapot tudósította [1925. VII. 3.] „Tairoff” képekben gazdag színi gondolkodásáról, s beszélgetett is a Moszkvai Kamaraszínház alapító-igazgatójával. Tairov emlékiratát pedig Németh már 1923 őszén németül olvasta. Vajon annyi lett volna a modernizmus, hogy a biomechanikus színház nyomait kutassuk Moszkvában? – amint Babarczy elmélkedik a naturalista színházról. A retardált sztanyiszlavszkiji bolsevistát nem mondja hozzá, mert maga is már elotárs, és tudja a játékszabályokat, hisz Major volt a komisszárja a színi életben. Németh Antal színészeti lexikonja is részletesen ismertette az orosz és más európai országok megújítási törekvéseit. Amikről évtizedeken át a hazai színházi élet, a főiskolai oktatás nem vett tudomást. Mit tudott és mit tudatott az évtizedeken át a főiskolán és egyetemen vezértanárkodó, al- és felrektorkodó Babarczy például Blattner Géza bábszínházáról, aki Németh Antallal működött a húszas évek elején? Blattner Párizsban a francia színi világot is hevítette új szellemű bábjátékaival, s Németh tanácsai nyomán 1937-ben a Világkiállításon aranyérmert nyert Az ember tragédiája előadásával?)

SZÍNHÁZ címmel színházművészeti folyóirat indult 1968 őszén, melynek főszerkesztője, megannyi hazai és nemzetközi szervezet megbízható főkösa, Boldizsár Iván, szerkesztője Cs. Török Mária. *Első csöngetés* című beköszöntőjében Boldizsár a színházi élet valamennyi szolgálatosát a jelmezrajzolótól a tervezőkön át a színészig, a diáktól és a koreográfustól a rendezőig munkatársnak szólítja. Látószögében is változást ígért; a „túlzott szöveg-központúság” helyett a megjelenítés, az előadás mikéntjének szempontjai kerülnek előtérbe. Azzal a céllal is, hogy „a magyar drámaírókat is új felismerésekhez, új lehetőségek teljes kiaknázásához vezesse”. Az első szám széles látókört ígért: Bessenyei Ferenc Bánk-tanulmánya, Molnár Gál Péter Latabár-portréja mellett Madách-Keresztury Csák végnapjainak a közlése, Darvas Iván *Egy örült naplójának* elemzése nem egy hónapot érő anyagok. Más folyóiratokban ismert szokásától eltérően Hermann István szűkösen méltatja a kolozsváriak vendéjátékát, Wegenast Róbert tervező díszletgyben a rendező és a kivitelezés közti technikai és művészi viaskodásról tündöklik. A modernség nagyvilági híreit pendíti az amerikai szemle, továbbá Grotowsky *Védőbeszéd egy szegény színház mellett* című cikkekcskéje, Dürrenmattnak a *János király* áthangszerelése mellé pedig illeszteni illett egy moszkvai tudósítást is. Major Tamás persze hozza az ideológus táncrendet Dobozy Imre és Brecht jegyében. Kazimir Károly munkássága két változatban is feltűnik:

Kardos Tibor *Dante a Körszínházban* című írása mellett a Thália művészeti vezetője a *Tigris és hiéna* című Petőfi-dráma rendezőnaplójának szerzőjeként is méltatásra érdemesül. A Körszínház ügye folytatódott: a második számban Kazimír jegyzettel jelentkezett, továbbá Schäffer Judit jelmeztervei, Kállai Ferenc alakítása (Ugo Betti: *A játékos*) mellett a veszprémi Petőfi Színház közönsége körében végzett felmérés (Hegyeshalmi László – Siklós Olga), továbbá Déryné emlékezete, bemutató krónikák és Eörsi István *Hordók* című darabja megerősítette: a *Színház* valóban széles látókörben óhajtja megjeleníteni színi élet hazai és világi kérdéseit, eseményeit.

Nem feladatunk folyóirat-történetet írni, és tételezni, hogy az évek múlásával a *Színház* miként szűkült Kaposvár-Katona József Színház munkája esztétikai nézőpontjának diktátumos fórumává. Totális színház hirdette megannyi cikk és szelleme a modernitás programját, de hogy totálisan egynemű nézőponttá és teóriává sorvadt a folyóirat gondolatisága, azt beszédes szöveggyűjtemény igazolhatná. Ám az is jelzi a *Színház* hitelérvényét, hogy 1991 tavaszán a Várszínház titkárságán kilószámra állt a korábbi hónapok, évek *Színház*-folyama, mert sem a közönség, sem a színháziak nem óhajtották venni és olvasni. Áttekintve a lap évjáratait, annyi kitűnik: már 1990 előtt is Koltai Tamás parancsnokolt a fedélzeten, Boldizsár Ivánnak se ideje, se szakmai tekintélye nem volt ahhoz, hogy az általa jelzett változatosság jegyében kormányozza a lapot, Csabainé pedig amolyan titkárnői színvonalon működött, hisz komoly írásokkal nem igazolta rangját. De most csak tárgyunkat, a főiskola életjeleit keressük a korai *Színház* számaiban. Molnár Gál Péter *Színház csak 28 éven aluliaknak* című, 28 pontba foglalt javaslata a Főiskolai Színház megalakításának gondolati és munkarendi kérdéseit körvonalazza (1969/11-12) Érdemleges ajánlat: az Ódry Színpadhoz kötődve, önkéntes alapon alakuljon meg a fiatalok szellemi műhelye. Alapkötelezvény: külső személyek, miniszteriális emberek, tekintélyművészek ne kerüljenek a vezetőségbe (a besúgók mikéntjét és státusát nem említette). Önkéntesség és szuverenitásigénye szervezze az alkotóközösséget, mely a rendezők vezetésével más művészeti ágak fiataljaival, írókkal és színészekkel együttműködve, egyetértésben dolgozzon. Voltaképp a filmesek Balázs Béla stúdiójának mintájára gondolta el MGP, ahogy Kósa Ferenc, Sára Sándor, Szabó István és társai kísérleti munkákkal nemzetközi terepen is már figyelmet, rangot és tekintélyt szereztek. A Főiskolai Színház gondolata visszhangtalanul eltűnt a folyóirat további számaiban. Amott tekintély és tehetség, a filmes tanszék tanárai is a világ művészetének moccanásait érzékelték, s nem akadályozták a kísérletező, újat akaró nemzedék szövetkezését. Bizonyosan, a színházi vezérekariak, hiú tanári-főrendezői, igazgatói társaság tekintélyük, ellenőrzésük veszejtését látták az új gondolatban. Kazimir, mint szövetségi elemler is vélhetően lebeszélte a politikát, Aczél Györgyöt. A hivatalos vonalat említettük, a telefonosok illetékességi köre gyakran felmerül dolgozatunkban; a főszínháziak nem szívlelték egymást, ám a destrukciós érdek összehozta és zárta őket. A kísérleti színház ügye személyi biztosíték formán azért szerveződött.

A *Szerelmem Elektra* és a *Lenin oratórium* nyomán a színházra kedvet kapó Gyurkó László majd így alakíthatja meg a 25. Színházat, mely Németh László *Gyász* című regényének monodramájával (1970. október) a KISZ Művészegyüttesének Rottenbiller utcai házában kezdte meg életét, majd átköltözött a MUOSZ székházába.

Annyit még a *Színház* évfolyamait lapozva, egy interjú, riport, publicisztika nem olvasható Nádasdy Kálmán rektorságának idejéből. Békés András a helyzetgyakorlatok változatairól morfondíroz, Simon Zsuzsa is elmondja metódusát, Ádám Ottó és diákjai Bródy-előadásukról beszélnek, akiknek színészi élete visszaigazolta közepszerűségüket. Az igazi tehetség, aki nem óhajtott nyilatkozni, néhány év múlva öngyilkos lett (Zala Márk). Nádasdy szava, véleménye, gondolatai sehol nem olvashatók a *Színház* évfolyamaiban. De még halálát (1980) se érdemesítették nekrológra.

Húsz év múltán, (1997/5), a főiskoláról az első intézményes, érdes összeállítás a *Színházban* (Bérczes László). Ebben Bubik István már a 80-as évek diákjaként összegezte: „nincs idő semmire. Osztályfőnök bizonyítani akarja, milyen jó vizsgát tud rendezni, mindenkinek olyan szerepet igyekszik adni, hogy az pofán üsse, szóval nincs idő semmire.” Azt is mondja Bubik: szemben az árral, mert erkölcsi nevelés nincs, alázatra nem nevelnek. „Önmagunk megismerésében a főiskola nem segít” – összegzi a színész. Kerényi Imre tanárként így summáz: „A közepszerű újratermelése” zajlik a főiskolán, mert: „Túl szélesek a kapuk.” S majd a középnevezédek látszatforradalom eredménye: Kazimir Károly rektor távozott (1989), s Illés György átmeneti rektorkodása után már a kaposvári színházat, az Objektív filmstúdiót és a szövetséget uraló Babarczy László évtizedekre átvette a vezetést. Különbféle címen, de változatlanul Babarczy szelleme kísértette az Uránia-házat. Amely a magyar nyelv prostituálásának, a színi perverzió ideológiájának, a nemzeti dráma és színjátszás becstelenítő központjaként termelte az elszemélytelenedett proletárokat, Kállai Ferenc szavával szólva. Major Tamás internacionális szelleme kísértett 1990 után, immár posztmodern virágzásban. Személyi példával szólva jelképes: Hegedüs D. Géza, kiváló színész, a Vígszínház KISZ-, majd párttitkára, a madarasok kampányarca 1990-ben, az elmúlt három évtized dísztanárává emelkedett. Tündöklése erkölcsi abszurdum: a nyájas semleges imitátor a tévébeszélgetésekben. Aki ugyan saját színházának történetét se ismeri, egykor Nagy László verseinek kiváló mondója, az újkorban, hordópódiumossá maszkírozta magát, és csatornaszenydarabok rendezője. Becsületét veszítette tanári hivatásában, s alighanem falubelije, ibrányi Berecz János pártolásából is kikopott.

(A főiskolán sok évtizeden át oktató Hegedüs Géza [Kónya Judittal, társával a főiskolán is] A magyar dráma útja címmel írt könyvet [1964]. Melyben Tamásit nevezik a Jézusfaragó ember szerzőjének, s Remenyik Zsigmond színpadi életművét két drámára testálták. Kornis Mihály Hegedüs ámulatos szigoráról beszél Karinthynak: például Calderon minden darabját pontosan kellett tudni! De hát könyve igazolja: Hegedüs Remenyik Zsigmond munkásságát se ismerte alaposan. Miért kellett Calderon összeszt

tudni, amikor félszázad telik el egy-egy darabjának bemutatója között? „Befolyásával és tudásával szeret kérkedni” – áll Hegedüsről kollégájának jellemzése a már jelzett belügyi anyagban. Kérkedő tudás – Hegedüs olykor a fölöslegessel is, amivel diákjai előtt is sziporkázik. Gyárfás Miklós *A tettes mindig Oidipusz* címmel negyedszázados főiskolai tanárságát az egyetememes dramaturgia és színház évezredeit foglalta össze (1978). Gyárfás színesebb és módszeresebb Hegedüs–Kónyánál. Könyvének *Első találkozás színész-hallgatókkal* című írását így végzi: „A színészet jövője egy kicsit az emberiség jövője is. Aki a színházban hisz, annak képzeletében a Prospero könyvének elégetésére készülő Calibanból a Jövő szigetén a kultúra és szépség gyermeke is lehet.” Alig kétoldalas írásában a görögöktől Hamleten át a Tragédia Ádámjáig számos általános, nemes gondolatot görget a Tanár úr 18–19 éves diákjainak, de nem utal a nemzeti színjátszás hivatására. Tehát a magyar drámát, mint eltűnt múltat, s nem a jelen kérdését és színészi feladatát tárgyalja. Ilyenképpen Hegedüs–Kónya és Gyárfás alkalmat se teremtett arra, hogy a történelmet, a színpad igazságait is eleven, élő, jelenkori társadalmi, történelmi dimenzióban elemezzék.

Voltaképp a drámaírói ambíciókkal 69-ben indított, 73-ban végzett dramaturgosztály [Schwajda György, Pályi András, Turán Róbert, Juhász István, Köves István] azért sem lehetett sikeres, mert Gyárfás a hivatás időszerűsítő mélységét nem világította meg diákjainak. Hegedüsnek fogalma sem volt az új idők műveiről, vagy csak tette magát? Gyárfást pedig nyomaszthatta sematikus darabíró múltja is, és szerény sikerű jelene, így diákjait sem volt bátorsága, de főképp ihlete alászállásra buzdítani. Avagy legjobb drámaíró társainak műveire hevíteni hallgatóit. Mert a jó drámaírónak nemcsak a görögök és Molière dramaturgiáját fontos ismerni, hanem a jelen időt is kötelező elemezni és színpadra sűríteni. Gyárfás Miklós, aki az ötvenes években míves színészarckép sorozatot írt Somlaytól Gobbi Hildáig [Színészkönyv], könyvet szerkesztett nagy teátristáinkról (1958), az 1956-os főiskolai forradalmi bizottság vezetője volt. Elköszönve a tanárságától se volt ereje, intuíciója, hogy könyvében akár búcsú formán a színészi hivatásra készülő diákjainak üzenje: mint kötődjenek Dérynéhez, Jászaihoz, Somlayhoz netán Latinovits-hoz. Vagyis a magyar ígéhez, mely „honvédő hivatásának” győzelmét Juhász Gyula *A vidéki magyar színészekhez* című, Somlayt szólító versében jövendölte. De mit is hiányolok? Bármely színpadi attrakciók látványában se feledhető Páskándi Géza intelme: az anyanyelv veszélyeztetett!...! Minthogy sem angolok, sem franciák nem vagyunk. A bábeli világtengerben szükséges megmaradni, igazolni magunkat. Ám a színházi hivatás sorsos, küldetéstudatát az 1945 utáni oktatásból és nevelésből kimulasztották a Főiskolán/Egyetemen. 56 után különösen. Mert a felnevelő műhely, a Főiskola/Egyetem hivatása, hogy széles és mély alapozottsággal a színház nemzeti és egyetemleges gondolkodásának együteműségében tanítsa, nevelje diákjait. A mély kultúrára, a műveltségre alapozottan nem ébresztették a diákságot, és a hivatás nemzeti küldetésére sem neveltek a főiskolán. Ilyenképpen a szakma ethoszát veszejtették.)

LATINOVITS. A Vihar kapujában: felidéződik a könyvben, hogy az osztály közösen, autóbusszal utazott megnézni Latinovits *Liliomát* Kecskeméten (1968 ősz). Indulásuk, lázas érdeklődésük még együtt vitte az osztályt, de annak már nincs jele, hogy látták volna Latinovits korszakos rendezésében Németh László

Győzelem című, addig ismeretlen darabját (1972). Cserhalmi György nyilatkozta: neki a veszprémi előadás, Latinovits jelentette a főiskolát (*Színház*, 1978/5). Színeszként beszélt arról a lélek- és testépítési folyamatról, hogy miként kell egy ismeretlen, ítések által említésre se érdemes művet részeire, szövegét bontva, jeleneteket újraépítve, rituális színházzá emelni. Ami azt is jelenti, hogy a darab életre hívásában a teljes nap, a társulati-közösségi lét is benne foglaltatik. Latinovits a lényegről beszélt: „mi a hit, mi a szakma”. Főiskolai tapasztalat: „a kialakulatlan fiatalokat egybegyűrják, fiatalságukat elsorvasztják” – mondta Cserhalmi, s néhány év távolából összegezte: „Latinovits maga volt a színház.”

1972 tavaszán a Marton-osztály negyedéves zárására készült, már ki-ki a jövőjét építette. Rendezőtől ítézig sok évtizedes, szívós és hamis teória, mely Lukács György szellemében a provinciális voltunkra hivatkozva olykor lenézi, máskor kerüli a hazai műveket. „Mi mindig, mindenről elkésünk” – Adyval Kodály is panaszkolta. A provincia: gyarmati sorsunkban a szellem a cenzurális ütemzavart is szenved. Különös kettősség: a színház sajátos művészi hatalmával viaskodnak, miközben a magyar darabok felől való ítékezésben gyakran irodalmi okoskodással, voltaképp előítéletesen tagadják a képzelet hatalmát. Sikkasztva a színház, a rendező szuverenitását, mely a szöveget eleven színpadi látomássá emeli. Úgy tűnik fel, hogy a hajlandóság mellett az intuíció ütemzavara is működött. Harag György munkássága igazolás, miszerint Gorkij és Csehov előadásai mellett a kortársi magyar szerzőknél (Szekely János, Sütő András) mélyebben is kutakodott. Továbbá amikor Kisfaludy Károlyt vagy ismeretlenségbe ragadt magyar darabok jelenidejű erejét, hatását igazolta (*Özönvíz előtt, A fekete macska*). Említettük, a főiskolán Latinovits anatómia.

(1977-ben a Latinovits-füzetet szerkesztve megismertem két III. éves főiskolást, Balkay Gézát és Katona Jánost. Elmondták: oly mértékű gyűlölethangulat élt a tanárság körében a művész iránt, hogy kirúgásukat kockáztatták 75 őszén, amikor titokban Latinovitshoz jártak Petőfi-verseket tanulni. Az oktatás hiányára is utalva a Latinovits-füzetben Balkay felidézte az együtt töltött órákat: „Felszabadultabbak, biztosabbak lettünk; tüneznünk véltük az iskolamodort, színek jelentek meg, egyre határozottabban, egyre fénylőbben...” Hogy mondta Latinovits? „Nem tudják, mit jelent, hogy magyar... Nem értik és félnek attól... ahogy Vörösmarty vagy Juhász szavait égetem, nem szabad úgy érteni, ahogy értenék.” Egy más, mélyebb vers- és szövegértelmezési, gondolkodási mód tűnik elő: a mesterségre alapozott színészi ihlet és képzelet moccan meg az ifjakban. Mindkettőjük tragikus-hamar távozott az életből, talán szerepzavar okán is. Kísértette őket mesterük, aki nem az italban, hanem a megújító cselekvés szellemében nyomasztó példának mutatkozott. S nekik maradt a borospohár póza.)

1973 telén jelent meg a *Ködszurkáló*, ami óriási botrányt kavart. De az ötödéves rendezőhallgatók már a diplomára és az új életre gondoltak. Ki-ki már igazodott egy-egy mesterhez, színházhoz, és nem kísértették jövőjüket. Karinthy Márton könyvében utólag is hallgatnak Latinovits röpiratáról. Nem olvasták volna? Alig hihető. Latinovits vádirata a főiskola tanárainak kizárólagos szakmai uralma ellen is íródott. Semmi nyugtalanságmélek; Karinthy vallomásfolyamában

utólag se mutatkozik bátorság értelmezni. Megújító elszánással induló ifjakra nézvést méltatlan csönd, a véndiákok pedig a szembesülés elől elsunnyognak. Mintha mi sem történt volna...

HIÁNY. Idéztük a szerzőt, a rendezőnövendékek abban is egyetértettek, hogy Marci társukat avittnak látták, gyermektegy voltában kevésre minősítették. Beszélgetőkönyvében Karinthy Márton kor- és közérzet-világosító gondolattal családi leveleket, dokumentumokat is közöl, többször apját is idézi, de az alábbi súlyos passzus nem tűnik elől *A vihar kapujában*: „Marci azt mondja, hogy a főiskolán az osztálytársai, akik egytől egyig a modern színház, absztrakt színház, morbid és kegyetlen és elidegenítő és még frász tudja, milyen színház hívei, őt, mert nem ért egyet velük, »humanistának« csúfolják. Mint ahogy azzal csúfolták valaha egymást a gyerekek: zsidó vagy kulák vagy ilyesmi. Ennek ma az »adekvát« megfelelője: humanista” (*Napló*, I. 1969. XII. 25.). A kései disputákban komoly szóval és gondolattal nem érintik a modernitás változatait. Gúnyformán a humanizmus ügye körül csönd honol, és Karinthy Márton sem kérdezi. Akkor (az ezredfordulón), már a lélek-kifordító órák és stílusgyakorlatok korát élték, diktálták, szenvedték.

Ami általános zavart, mondhatni alkotói bénultságot is tétélez Karinthy Márton könyvét olvasva; a történelmi-politikai fordulattal a rendező urak ugyan hová kötik művészi látásukat? És egyáltalában: milyen színházat képzeltek, képzelnek alkotó otthonul? Művészibb eleganciával szólva: mi legyen a műhelymunka iránya? Induló fiatalok vizsgaelőadásai is jelzik a nézőpontot, a kénytelenséget (?), az igazodási hajlandóságot, vagyis a tehetség kondícióját. Avagy az iránytalanságot...

VIZSGAELŐADÁSOK. Marton Endre előző rendezőosztályában, 1961-ben Lengyel György Németh László darabbal akarta abszolválni diplomáját, nem engedték, így orosz satirikust választott: *Az ész bajjal jár* (Debrecen). Léner Péter a *Vassza Zseleznovával* (Miskolc), Angyal Mária *Az esőcsinálóval* (Győr), Bencze Zsuzsa *A kertész kutyájával* (Szeged) Pós Sándor Strauss *Tavaszi keringő* című operettjével (Szolnok) köszönt el a főiskolától. Molnár Gál Péter rendezői minősítésétől eltekintettek, dramaturgi mesterlevéllel a *Népszabadság* és megannyi más lap munkatársa, és kötet szerzőjeként a színház hivatását és az írás becsületét cinizmusával fertőzte. Követte őket Nádasdy Kálmán osztálya 1963-ban, melyből Sík Ferenc a *Koldusoperával* (Eger), Ruszt József az *Irkutszki történettel* (Debrecen) s idővel a Párizsba távozott Mónos Attila Dobozy *Holnap folytatjuk* (Kecskemét) című művével ajánlotta magát a magyar Tháliának. Kapás Dezső az akkor ismeretlen Milan Kundera második világháborús történetével (*A Kulcs*) Miskolcon mutatkozott be, majd 1965-ös vígszínházi indulása új címmel is ehhez a darabhoz kötődött: *Zárt ajtók mögött*. Az 1964-es, káderesnek is nevezett osztály (Jurka László, Lacina László, Pétervári István, Szalai Vilmos) orosz darabokkal és Tóth Miklós-vígjátékkal (*Jegygyűrű a mellényzsebben*), továbbá egy Schiller-művel diplomázott. Jobb esetben a mesterség-próbatétele a vidéken abszolvált gyakorlati kötelezettség, de a stúdium java ezután következik. Ahogy

Kapás Dezső fogalmazta: „a bizonyításon túl máris el kell kezdeni a tanulást, a főiskolai tanulmányokat felcserélni a rendezői tanulmányokkal”. Mondta a rendezői diplomát szerzett fiatal (*Napjaink*, 1963/9. ..). A főiskolán egymást rendezték a fiatalok, s ami azután következett, az a nagykorúság folyamatos próbatétele: társulatban kell dolgozni. Az inasévekben egy-egy rendező mellett figyelheti a napi munkát, és kisebb feladatokban gyakorlatozhat. Miközben igazodás a Mesterhez, a direktorhoz, a színházi rendhez, a párttitkárhoz, a szakszervezethez, melyben magának kell megtanulnia az alkalmazkodás árnyalatait, hogy megismerjen az előadásért és a társulat hitéért. Hogy tartson vele a felkészülés másfél-két hónapjában. És minden újra kezdődik az újabb próbasorozattal. Közügyi és magánéleti küzdelmek, gyötrődések purgatóriumában az alkotószemélyiséggé válás folyamata sosem fejeződik be, de erős jelei úgy negyven év táján erősödnek arculattá, ritkán formátummá.

FORDULAT MUTATKOZOTT az új Nádasdy-társaság életében. A *Film Színház Muzsika* (1968/21.) hét rendező diplomaszerező eseményeiről tudósított. Előző évben, 1967-ben Nádasdy akkor negyedosztálya tizennyolc egyfelvonásossal vizsgázott: Mrozek, O'Neill, Shaw, Maeterlinck, Cervantes, Büchner, Anouilh... – ám feltűnő, de már hagyomány: érdemleges magyar művel nem igyekeztek színpadra. Ez időben pedig az egyfelvonásosok divatja is érlelődött, melynek jele: 1969-ben Osztovíts Levente szerkesztésében *Strindbergtől Peter Handkéig* kétkötetes gyűjtemény összegezte a külföldi drámaírók 20. századi termését. Később, 1974-ben követte *Az oroszok torka*, harmincnégy hazai egyfelvonásos, ismét Osztovíts Levente válogatásában. Amelyek változatos hangoltságban a szerzők és a művek Bródy Sándortól Füst Milánon át Szakonyi Károlyig ívelnek, javuk már korábban nyomtatásban, olyik játék pedig színpadon is igazolta érettségét. Lett volna miből ötletet meríteni 1967-ben és később is.

SENTENDREI TEÁTRUM. A *Nagyvilág* című folyóiratban Williams, Beckett, Ionesco és más, főként nyugati darabok árjában egy különleges közlés: Kazimierz Dejmek rendezésében, a varsói Nemzeti Színházban bemutatott középkori lengyel misztérium-játék, Mikolaj Rej: *Harmadnapi győzelem* (1963/10), mely Mészöly Dezső átköltésében jelent meg, s a Thália Színház 1964 januárjában bemutatta (r. Szinetár Miklós). „Keressük őseink színházát” – így szól Dejmek programja, s ebben a gondolatban varázslatos előadásában 1968 tavaszán, a varsóiak vendégjátéka alkalmával újabb középkori modern színházat láthattuk: a *József életét*. Címszerepben az a Wojciech Siemion, aki majd Tersánszky *Legenda a nyúlpaprikásról* című, Kabay Barna-rendezte film főszerepét is alakította. Zsámbéki Gábort végzősként inspirálta a József-élmény, Békés Andrással bejárta Szentendrét, a zárt barokk főterére régi magyar népi és egyházi iskolajátékok helyszínét képelték.

Azidőtt nyaranta Budapesten és több vidéki városban nyári teátrumi estéket hirdettek. Főként a Nemzeti társulatára alapozva, s külföldi énekesekkel, jobbra szovjet együttesek vendégszereplésével újraindult a Szegedi Szabadtéri (1958), Gyulán (1964) a Várszínház a történelmi darabok otthonává avatta a román

kori falakat, 1959-től Kazimír Károly váltakozó sátrakban, sportcsarnokban kör-színházi estéket szervezett Szophoklészről Shakespeare-en és Dantén át Petőfi *Tigris és hiénájáig*, Szombathelyen az antik világot idézték, Tatán a tószínpadon főként zenés művek elevenedtek meg. Szentendre a modern képzőművészet otthona, ahol járva Zsámbéki és Békés András rendező-tanár kérdése: lássuk, miként illeszkedik régmúlt idők újkori teátrumi kedélye!? Igazolódott – sugárzó erővel. Szentendre a „Komédiás-nézni-való játék” (Comenius) ihletében lelkére talált. Nyaranta ide telepedni pedagógiai gyarapodást is ígért. Békés nyilatkozta is: a diákok évközi munkája itt folytatódhat, mert a szakmai gyakorlat és a vizsgakészülődés a szentendrei napokban kiteljesülhet. A fiatalok együtt élnek, szórakoznak, próbálnak, játszanak, így a mesterségbeli elmélyülés életre szóló élményt ígérhet.

Az évtized elején megjelent és legyalázott Kardos Tibor – Dömötör Tekla-féle *Régi magyar drámák gyűjteménye* Békéseknek már hasznos, éltető forrásnak mutatkozott. Békés István, András apja, a régi irodalom ismerője, a ponyvairodalomig lemenően ebben az anyagban is kutakodott. Összeállt az 1969-es színházi este: a *Comico-traoediát* Békés András Zsámbéki Gáborral állította színre; első operánkat is idézve, egy estén a *Pikkó herceg és Jutka Perzsivel*. Psota Irén, Sztankay István, Basilides Zoltán, Mádi Szabó Gábor, Básti Lajos és velük a főiskolás fiatalok, színészjelöltek és rendező hallgatók jókedvű színházat játszottak. A Marton-osztály rendezőtanoncai is ott ördögösködtek, statisztáltak a biblikus előadásban. A csillagfényes estéken kinyíltak a házak ablakai, megálltak az emberek, nézték a teátrumi próbákat, a játékra való készülődést. Hatalmas ünneppé színesedtek a szentendrei napok: a közönség már délelőtt megérkezett, járta a műemlékeket, múzeumokat, nézték Szász Endre képzelethevítő állatmaszkjait és jelmezterveit. Színház született! Aminek sikerét igazolta, hogy a következő nyáron megismételték a '69-es játékot, s 1970-ben Paisiello *Botcsinálta bölcsek* című vígoperája (r. Oberfrank Géza) és *A szűzesség aczél-tüköre* című népi játék Sík Ferenc rendezésében jutott színpadra. Két évad színi estéje a következő három nyarat is betöltötte Szentendrén. Az ötödik évadra készülve Békés András úgy nyilatkozott, miszerint a felújításokat az újabb főiskolai osztályok érkezése, cseréje a folytonosságban erősíti, azaz: „segít megőrizni a frissességet”, az előadások „élő lüktetését” (FSzM, 1972/25). Majd a színházi lap az évvázoráról tudósított: a város vezetése öt színészt emlékéremmel díjazott, de Békés András nevét már le sem írták (1972/32).

1973 tavaszán pedig közölték: Szentendrén Zsámbéki Gábor a művészeti igazgató. S már elkezdődtek a próbák, Iglódi István a *Vízkeresztre* készült. És hogy ne felejtődjenek a régi magyar estek, napközben Major Tamás főiskolai osztálya farce-okkal szórakoztatta a nagyérdeműt. 1974 nyarán Goldoni *Kávéház* című játéka következett Zsámbéki rendezésében. Az újabb évadok már vetésforgót mutattak: 1975–76-ban Ádám Ottó jegyezte a *La Mancha lovagját*, '77–78-ban Kerényi Imrével a *Tévedések vígjátéka* érkezett a nyárba, 1979-ben Szirtes Tamás a *Dundo Marojét* illesztette a városka légkörébe. Vagyis a főtér a Madách Színház

nyári színházává változott, majd a Nemzeti együttese is beköszönt. Nem folytatjuk; a Szentendrei Teátrum sorsa azon célból, mivégre alapított, 1972-ben bevégeztetett. Nyoma sincs a sajtóban, hogy Zsámbéki Gábor nyári direktorsága mikor szűnt meg. A *Színházművészeti Lexikon* (1994) szócikkre se méltatta a Szentendrei Teátrumot. Kardos Tibor – Dömötör Tekla kétkötetes gyűjteménye pedig elég anyagot, kutatókedvet ígért és ihletetten szolgált, ám így századok színháza, játékok kedve, stílusismerete persze hogy súlyosabban tárgya se lehetett a főiskolai oktatásnak. Azóta pedig Kilián István és munkatársainak hatalmas gyűjteménysorozata, jezsuita, pálos, protestáns, minorita dramatikus szövegei színi múltunk atlantiszának bámulatos leletanyaga. Nincs nyoma, így vélhető: tegnapi és mai színházi emberek kezükbe se vették. S ugyan, azóta is ki beszélt volna e súlyos hagyatékáról – immár az Egyetemen...?

Mint Karinthy Márton könyvéből értesülünk: Valló Péter Passió-vizsgáját egy előadás után betiltották 1972-ben, amikor Szentendre is bevégezte műhelyszellemét. Nádasdy rektor úr, folyamatosan faggatta szándékáról Vallót, s majd vigaszként, a rossz lelkiismeret (?) jeleként ösztöndíjjal utaztatták Itáliába. Egyébiránt a filmes hallgatók számos tanulmányi kedvezménnyel járták a világot, a Marton-osztály vallomáskönyvében semmi nyoma, hogy a diákok a nagyvilág színi életét tanulmányozhatták volna. A '68-as diákmozgalmak óvó, pártos figyelme: hallgatóit nemhogy Nyugatra, de Prágába, Bukarestbe, Marosvásárhelyre és Łódzba se utaztatta ismerkedni, tájékozódni, más irányokat megismerni. Ami pedig őseink színházát illeti: a Dejmekhez hasonló gondolkodás, játék majd csak 1981-ben a Várszínházban sarjadt elő. Az ihletett, poétikus, a népi emlékezetből megjelenített előadás alkotója: Kerényi Imre, Novák Ferenc és Rossa László. Másfél évtizeden át a *Passió* bejárta Európát és Székelyföldet is. Ebben a főiskolások több nemzedéke tanulta azt a kultúrát, amit a Főiskola/Egyetem diáksága korábban és azóta meg nem ismerhetett. Kultikus szertartásjáték, századok szokásaival, dalok, népi játékok, imádságos szövegek költői fonatában. Vagyis: Bartók és Kodály szellemétől mentesítve, elzárva a nemzeti színjátszást alapozó művészeti-műveltségi kultúra.

Nevesítsük: a *Háry* és a *Székelyfonó* dramaturgiája, szelleme sem épült be a készülő rendező nemzedékek gondolkozásába. Nádasdy ugyan magányos szellemként Kodály és Bartók jegyében a drámai, színpadi gondolatban elemezte a dal és zenei dramaturgia összefüggését, de rektorsága ellenére színházi-zenei látomása nem hatotta át a főiskolai oktatást és művelődést. Feltűnő, hogy például Zsámbéki Gábor több helyütt beszél Nádasdy kivételes voltáról, de szava sincs a kodályi hagyományról. Sík Ferenc és Ruszt József gondolkodásában, rendezéseiben felidéződött és igazolódott Nádasdy hatása. S majd Kerényi Imre a főiskolán (1971) és a Madách Színházban az *Énekes madár* (1973) előadásában kezdte kínlását, hogy megismerkedjen kultúránk mélyáramlatával. S majd Novák Ferenc és Rossa László ihletése vezette a Passióhoz, s majd tovább, mert a *Magyar Electra* is már új formanyelvet képviselt a régi szavalatos-antikizáló Bornemisza-előadások után. Ha valaki csak népi játéknak tekintette a *Csíksomlyói*

passiót, az keveset értett az előadásból. Nem az egykori barátok szövegébe ragadt az előadás, mert újkori dramaturgiai mutatvánnyá szerkesztették, emelték. Igazolván, mint lehet régi szövegeket, egyházi jelképeket, népi játékokat összeilleszteni egy magasabb színi gondolatban. Ilyenképpen például a zárójelenet, az *Ó-magyar Mária-síralom* Hámori Ildikó megrendítő előadásában, eszméltetett sok tíz és százezer nézőt a 425 előadás másfél évtizedében: századokról és mai sorsunkról is szólt ez a kálváriás égi-földi népi misztérium.

MARTON ENDRE, az osztályfőnök. A Nemzeti Színház főrendezője, 1971-től igazgatója is. Karinthy Márton ironizálja Marton fellengzős bugyutaságát, de becsüléssel szól néhány előadásáról: „A Mózes nagy ünnep volt, egy népünnepély. A *Czillei és a Hunyadiak*nak is, a *Bűnbeesés* után is. Tudott valami világpolgárit. Talán mert megkapta rá a lehetőséget.” Már-már szívszorító olvasni a történeteket arról, hogy Marton mint nem tudott megfelelni tanári hivatásának. Röhög az egész osztály..., voltaképp Frici bácsi újkori történeteit sorolták az unoka könyvében. Röhögték a diákjai, mert Marton név szerint nem ismerte fel őket, fogalma sem volt arról, mi történik az osztályban, szakmai ihletre alig emlékeztek a vele élt (?), átkínlódott időből. Meczner János sajnálkozik: „nem volt képes, vagy talán nem is akarta továbbadni nekünk tudását”. Tanárként megbukott, mondhatjuk egyszerűsítve, de az ő emberi és művészi roppanásának folyamatát diákjai nem ismerhették. Ahhoz persze a 45 utáni hazai színháztörténetet kellett volna tanulniuk. Pedzették s említették Majort, de nem láttak a viaskodás mélyébe. A tartós küzdelemben a Nemzeti társulata egyre fáradt, kopott, sorvadt és hasadt a két rendező táborára. Amit a fiatal színész- és rendezőhallgatók visolyogva szemléltek. Nem vágytak a Nemzetibe. Aczél és a felső vezetés hagyta a leépülést – az épületet pedig robbantották (1965).

Hogy mikor kezdődött az ön- és közveszejtő hadakozás? Némely adat arra utal, s egykori színészek szerint akkor, amikor Gellért Endre kínai útja idején (1956 telén), jóváhagyása nélkül, Major főrendezővé kinevezte Martont. Aki lelke mélyén talán érezte méltánytalan rangját. Marton nem végzett egyetemet, noha a főiskolán is tanított, s megtörtént már 56 előtt, Major nyilvánosan alázza. Gellért Endre öngyilkossága (1961) után Major gyakran a színháziak előtt kajánul szórakozott vele, s a Martont szűrő mondatok délután már a Rádió pagodáját és a Fészek derűjét is hangolták. Rombolva a főiskola szellemét is, hiszen Major mint főtanszakvezető ugyan alig tanított rendezést, de Marton felettese volt. Örökös rejtély a főiskola rendje: Major a rendezők főnöke, de rendezőosztályt ritkán tanított. Így történt a korábbi, 61-ben végzett Marton-osztállyal is: Majortalanul járták az öt évet. Majd csak néhány színészetet végzett diákkal foglalkozott rendezőátképzés formán (68-ban diplomázott: Iglódi István, Orbán Tibor, Kővári Kati). Major epéjét folyton ömlesztette Martonra; Karinthynek az egyik diák csak annyit említ: mire Marton hazajött Amerikából, a diákok átálltak Major pártjára.

Patológias magába zárkózásának jeleként Marton valósággal menekült tanítványai elől. Alighogy elkezdődött az oktatás, '68. november 14-én Marton

istenhozzádot mondott, és Ford-ösztöndíjjal fél évre Amerikába távozott, majd a tanév végi vizsgákra tért haza. Amikor diákjai leginkább igényelték volna, hogy a közös öt esztendő svungját elkapják, tanáruk eltűnt. Marton riadtan került a dialógust. Hökkenetes emlék kísérte diákjait, miszerint '68 szeptemberében közölte: „én magukban pozitív válságot akarok előidézni. Össze fogom törni magukat apróra, és aki már teljesen össze lesz törve, az odajöhet hozzám, tanár úr, kérem, hogy lehetne engem összerakni. Akkor én majd azt esetleg össze fogom rakni. De maguk jegyezzék meg, hogy maguk hülyék, mulyák, degeneráltak.” Lélektudós legyen, aki Marton Major-görcsét feltárja. Mit is keressünk benne, ami a tanár és a diák kapcsolatát oktatási és nevelési alapozottsággal meghatározná? Adalék: Marton a 3-kor kezdődő órájára 4, ½ 5-kor jelent meg. Nem alkalomszerűen, hanem folytonosan, ami tanári immoralitás. Félté, utálta az órákat, az ifjúságot, az új nemzedéket. Major pedig '62-es Nemzeti-beli leváltása után virtuóz átváltozásának egyik szerepeként az ifjúsági körében óhajtott megújítani a politikában elhamvadt dicsőségét. Marton tanári csődje: senki diákja tanítványának nem mondta magát. Nagy András Lászlót Marton ugyan a Nemzetihez szerződtette, aki élete súlyos tévedésének mondta elegánsnak látszó indulását. Az idő megbékítő hatalmát gyakorolva Valló Péter már a rendező Marton érdeméről is beszélt: „nagyon korán, idő előtt és tragikus végkimenetellel, de ő honosította meg azokat az értékeket, amelyeknek később mi is szolgálóivá váltunk. Sokat tett azért, amit mi polgári színjátszásnak nevezünk. Egész habitusában volt valami polgáris, amit mindenki kiröhögött, mert akkor még szokatlan volt.” A Nemzettel kapcsolatban pedig így látta Marton érdemét: „keveseknek sikerült olyan ünnepélyes és magasztos, élvezetes és tartalmasan fogyasztható módon csinálni, mint éppen Martonnak”. Karinthy aztán rekviemszerű monológban közli Marton titkárnőjének, Potassy Tibornénak emlékezését, igazgatója '78 májusi leváltásának történetét. Pozsgay Imre Majort nyugdíjazta, aki meg se rezdült. A rendkívüli társulati ülésen sokadszor is elmondta a Színészdalt, majd elvonult rendezni Kolozsvárra, aztán folyamatosan forgatott, verset mondott, és pendlizett felesége, Beck Judit és kötönös szeretőjének otthona között. Marton pedig dermedten magába hullott; ősszel, vigaszdíjként még színészosztályt (?) indíthatott, de alig egy év múlva Nemzeti-fosztottságába belehalt.

NÁDASDY KÁLMÁN az ünnepi évvárón 1973 júniusában a firenzei katonák pajzsára rótt jelmonddal búcsúzott a három színész, a dramaturg és rendező osztály végzőseitől: „»Aki bőven ontja véré, / Arra árasztja legtöbb kegyelmét / A Szerelem.« A mi szerelmünk a SZÍNHÁZ! Legyetek szerencsések és boldogok.”

Dalos László találóan írta Nádasdyról: „Ő a régi peripatetikusok utóda. Sétálva mondja a könyvét” (*FSzM*, 1979/47). Mert Nádasdy rendezői, pedagógiai módszereit, gondolatait soha nem fogalmazta művekbe. Negyven évig rendezett operát, az Állami Operaházat hét évig vezette, 1950 óta rendezőket és színészeket tanított a Főiskolán, 26 operát fordított, 85 művet állított színpadra. Nemzedékeket áthatott az ő formátumos személyisége, az ének dramaturgiai,

gondolati összefüggéseiről, mélységeiről fisztulás magas hangon szuggesztív varázslattal beszélt. Máriássy Judit beült egy órájára, s ámulattal hallgatta egy Petőfi-dal előadásának módozatait, csak mondatokat jegyzett le: „Petőfi – a huldigán. A mássalhangzók értéke. Merje használni a budapesti szlenget! Kérem a mikrodrámát! Ezt már egy óbudai Chavalier énekelje!... Semmit a kollektív játékból, amely tele volt őszinte gyönyörűséggel, de közben irodalomtörténettel, színházzal és életbölcseességgel is. Hány verset tud könyv nélkül, milyen kitűnő előadó, nyelveket beszél, zongorázik, milyen fiatal és mennyire tudja az öregséget!” (FSzM, 1966/1). Sik Ferenc az alkotás szenvedélyéről jegyezte fel mesterének gondolatait: „Jogos, jogtalan sérelmek miatt nem lehet elmenekülni a feladattól.” Aztán: „Igazságtalanság ellen a mindennapi munkával kell lázadni.” A modernkedésről: „kísérletezzünk, de a Találás a fontos!” Zsámbéki Gábor: „Nádasdy színházon túl terjedő műveltséget kívánt meg tanítványaitól. Az óráin könyvekkel a hóna alatt jelent meg, hol egy feledésbe merült darabra hívta fel a figyelmünket, hol Eckermann Goethével folytatott beszélgetéseiből olvasott fel... Elsősorban a hatáskeltés eszközeire és lehetőségeire oktatott bennünket” (A Kaposvár-jelenség). A főiskolán a 20. századi rendezés történetét előadó Lengyel György tanítványi szeretettel idézi alakját, aki óráin, közös sétákon gyakran Bartók, Kodály, Ady, Babits, Hevesi Sándor szellemtájjait járta: „Kérdésselvetései saját belső vitáit tárták elénk. Soha nem végleges igazságokat keresett, hanem kérdéseket tett fel, önmagát is, hallgatóit is provokálta, gondolkozásra serkentette... Több felől nézvést többféleképpen látta és láttatta az adott »jelenséget«. Mindig másként” (Színházi emberek). Ha nem is részletezik, a Martonosztály diákjai is Nádasdy óráit mondták életkísérő emlékeknek. Vélhető, Valló Péter *Passiója* betiltásának okán mondta gyávának rektorát. Aki világszerte jegyzett operarendező, zenei ember, s egy életen át rettegte, hogy Mussolini idejében Firenzében és Rómában is dolgozott. Az utolsó volt, aki a nemzeti kultúrát képviselte a Főiskolán – mondta Lengyel György. Ruszt József, majd Lengyel György is életében szívesen megírta volna Nádasdy életrajzát, de a Mester elhárította. 1945 után mindenféle magas művészeti díj, elnöki, díszelnöki tisztség ünnepeltje is múltjának nyomait haláláig félté (1980). Tudván: a kivételesnek sincs menedékjoga a zsarnoki időkben, a rettegő óvatosság pedig átjárja a lelkeket és az elméket.

ELKÖSZÖNT diákjaitól Marton Endre is: „Imponáló akarással, kemény férfias őszinteséggel tudtak beszélni vágyaikról, terveikről, a művészetről, elképzeléseikről... Sokat tanultak, talán túlságosan is hamar akarták birtokba venni a rendezés művészetét, de e fiatal név mögött értékes igényesség volt a fedezet... Gondolataik, problémáik sok ifjú rendezői álmod megújítottak bennem is. Részvételiük, úgy érzem, döntő hatással lesz a közelgő színházi életben” (FSzM, 1973/23). Már a Nemzeti igazgatójaként ígérte: „Továbbra is drukkolni fogok értük, és ha szükség lesz rám, erőmhöz mérten mindig segítségükre leszek.” Beváltotta ígéretét? Említettük, általános vélemény: Marton nem szerette, sőt: „gyűlölte” az új nemzedéket. Valló Péter a veszprémi Miller-premierjét követő

hangulatra emlékszik (72. december): mestere rideg örömtelenséggel ült a társaságban. Nem tudott örülni diákja sikerének. Karinthy Márton pedig végzés után találkozót kért. Marton hónapokig játszott vele, míg nagykegyesen fogadta, s közölte: „Magának nagyon nagy szerencséje van, én ennél sokkal hosszabb terminusokat szoktam adni.” Ennyit az ígérterőről. Holnapra utaló elbocsátó üzenete: „Magyar színházművészeknek lenni ma nem kis feladat Helytállni ebben a történelmi helyzetben, férfias karakterre van szükség. Csak a biztos magatartás szolgálhat iránytűként minden fiatal rendezőnek. Az érzékeny és pontos eligazodás felelősségvállalás, a töretlen szorgalom, párosulva az eddig is bizonyított tehetségükkel, teszi lehetővé, hogy komoly résztvevői legyenek mindennapi színházi életünknek.” Illés István évtizedek múltán sem feledte Nemzeti-beli rendezésének bankettjét. Szakonyi *Hongkongi parókájának* sikeres bemutatóját követően Marton így szólt fél éve még volt diákjához: „Illés, én magának adtam egy 300 kilométeres hátszelet, de ha pimasz lesz, én a pályáján is keresztbe fekszem! ... Nem bírta ki, hogy túl nagy sikerem volt.” Illés történetére utalva Karinthy találó fordulattal válaszolt: „Most már látni, hogy játékszerei voltunk az akkori színházi váltásnak. Fel is lettünk használva rá, sikeresen belekergettek minket a színvallásba, amiből ki jobban, ki kevésbé tudott kikeveredni.”

(Folytatjuk)

Novák Valentin

Szigligeti képek

I.

És körbejárják, mint jó gazda a földjét.
Égre ütnek határcöveket –
ez a mi hegyünk;
e bazalt koporsó,
e szőlővel oltott vulkánkövület...
Nincs eszük,
pusztán madarak.
Nobel-díj egyikből se néz ki,
a Jura üzen általuk.
És e madárhorda,
ha ember ki nem végzi,
az éssen túlhalad.
Ki tudja, hány száz éve,
minden nyári, késő délután –
egy jelre
az égbe mennek,
s keringőznek, belső ütemekre,
Badacsony s Szigliget között

A földtörténeti sírhantot
övező varázskör.
Két seregély-sereg.
Főhad s rebellisek.
Utóbbiak: tán a szőlőt
másképp falók,
ifjú hercegek,
leszakadók.
Kötelesség:
az eget sáskamód elborít'ni...

NOVÁK VALENTIN (1969) író, költő. Budapesten él. Legújabb kötete: *A látszat szent* (novellák, e-könyv; Hunagrovax Kiadó, 2020).

Lent ember gányolta
madárijesztő, mennyt dörgő
puska riasztja
a védett, tollas begyeket.
Jelenlétük mém:
ott voltunk,
hol ember se volt;
ott leszünk
ember-vég után
még tucat évig,
míg tőke magától terem,
míg szőlő érik,
ott voltunk s vagyunk
Pannon- s *magyar tenger* időben,
míg felhőt formáz
tízezer testünk...
De ha kihal
alóluk az ember,
az egyszer volt felleg
esőként el-lehull,
mert hozzánk kényelmesedtek.
Test-idő.
Most ez a lényeg.
A gyomrok tájain
délre harangoznak.
S bár már emberül megosztva
száll kisebb s nagyobb madárhorda
(főhad s rebellisek),
még van esélyük egyben maradni,
hisz mind oktan...

II.

Balatonban a „látott hal”
(a kritikus tömeg,
ami már partra tetszik –
hullám alatti
árnyékküzdelem)
csobbantja útját.
Rá halász uszítható.
Oszi bácsi keszeget pucol
a szigligeti végtelenben...

A keszeglét semmisége
ég-föld-vizen
áthat, s a Látha-tóba csap
sós-paprikás, szétégett
úszójával.
Ropogósra sült halcsont –
persze nem nekünk,
tényezők hisz nem vagyunk,
csak Léthe-kortyolók,
halszálka-mintás,
sikkos, nyárban-nagykabátok,
agyunk-fényező
krisztus-imitátorok,
atom atyjai,
mennyei rózsa fonnyasztók...
De áthat,
üzen az égi mintának
a víz alatti garda-raj,
mely, mint a fenti,
a délutánból támad
nyári Balaton-égen
tükörülő
Balaton-mélyben,
hol Egry-fényt sarlóz a fecske,
s keszegért sorolnak a sorsba vetettek...
Oszi bácsi süti
a halostyát.
A Balaton vize (jó)
– minden szín alatt –;
majd átlényegül az áldozathoz.

III.

Úszom...
Már ötödik éve itt.
Lebegő aknák s harcsák óvta vízben.
Ha hínárhoz érek, megborzaszadok,
ha halraj keresztesz, halálra váltan
(mellúszva halszálkás nagykabátban)
partnak fordulok.

Úszom...
Tán hatodik éve. Itt-
létem ős-metódus.
Elhagyva partzsivajt, a papírsima vízre
V-betűt írok, és éves nyugalmat
tölt belém a tó, ez az áldott pólus...

Úszom...
Már sokadik éve itt.
Távolban a Római út -
lélek-légiók trappolnak ott.
A Rózsakő, és egy-két tirannos árnya:
az úszás a gondolat melegágya...

Úszom itt örökké;
mélyből kélt
hajjelző körökké
szétfodrozódva.

Utódal:

És lelkem most testeveszeten
tó tükrén repül a kereszten
(utasszállító-csillogás
fényli szét
hullámverés rezgeti rég)
hisz a lentit a fentben szerettem...

Forradalom Hajdúnánáson

1956. október 23-án este nyolc órakor Gerő Ernő, az MDP Központi Vezetőségének első titkára állt a Magyar Rádió mikrofonja elé. Nagy felháborodást keltő beszédében ellenforradalomnak minősítette a délután két óra óta tartó, az engedélyezett diáktüntetéssel kezdődött eseményeket, és kijelentette: „Következő harcot folytatunk a sovinizmus, az antiszemitizmus és minden egyéb reakciós, népgyűlölő, embertelen irányzat és nézet ellen. Ezért elítéljük azokat, akik ifjúságunk körében a sovinizmus mételyét igyekeznek terjeszteni, s a demokratikus szabadságot, amelyet államunk a dolgozó népnek biztosít, nacionalista jellegű tüntetésre használták fel.”

Szavaiból kitűnik, hogy a KV tagjai a forradalmat nem a kommunista párt diktatúrájára adott reakcióval, az általános nyomor és a törvénytelenések össznépi elutasításával magyarázták, hanem a „sovinizmus és az antiszemitizmus” kitörésének tartották. Vagyis Gerőék a Budapest utcáit előzőlnő tüntetők jelszavait és az elhangzott szónoklatokat, melyek a szuverenitás helyreállítását, a nemzeti identitás tiszteletben tartását és a szovjet csapatok kivonását sürgették, a maguk torzító ideológiai szemüvegén át „sovinizmusnak” látták. De honnan került elő, látszólag minden előzmény nélkül, az antiszemitizmus mint fenyegető veszély? A fővárosi demonstrációkon addig, de később sem szidták a zsidókat, a forradalom legáltalánosabb jelszava így hangzott: „Aki magyar, velünk tart!” Ahogy egy visszaemlékező történész határozottan állította, ez a jelszó „nem akart senkit sem kizárni az új Magyarországból, mert valójában visszájára fordítva is érvényes volt: aki velünk tart, az igaz magyar, derék ember”.

Ugyanakkor mind a „kemény vonalas”, mind a „reformer” kommunisták ugyanúgy, mint a forradalmi napokban vezető szerepet játszó értelmiség tagjai tisztában voltak azzal, hogy a tömegekben elfojtott indulatok lappanganak. Várható volt, hogy az államapparátus megingása, a párt felbomlása és a rendőrség elbizonytalanodása felszínre hozza az agressziót a kommunista vezetők, a rendszer kiváltságosai és a velük részben azonosított zsidók ellen. Felmerült a veszély, hogy a tömegek tudatának mélyén lappangó előítéletek bűnbakképződéshez vezetnek. Sokan féltek attól, hogy az emberek az évtizedes kitérő után ott folytatják, ahol 1945–46-ban, de még inkább 1947–48-ban „beléjük fojtották a szót”.

PELLE JÁNOS (1950) író, történész.

Vidéken sokkal érezhetőbb volt a feltámadó antiszemita közhangulat, mint Budapesten. Ennek egyebek közt az is oka volt, hogy a fővárosban élő, 1944 előtt neológ zsidók hagyományosan asszimiláltak voltak, sem megjelenésükben, sem pedig életmódjukban nem különböztek a többségtől. Így ha a tüntetések alatt szórványosan el is hangzott néhány olyan megjegyzés, melyet a holokauszt-túlélői sérelmesnek találtak, ezek személyesen nem ellenük irányultak, és sokszor rendre is utasították azokat, akik hangoztatták őket. Kelet-Magyarországon viszont legalább 15-20 súlyosabb incidens volt. Ezek többsége a deportálásból visszatért, ortodox zsidók ellen irányult, akiket ott, ahol laktak, számon tartottak.

„Antiszemita atrocitásokra az esetek többségében azokon a vidéki településeken került sor, ahol nagyobb számban éltek a holokauszt után visszatérő, vallási hagyományait is őrző zsidók: elsősorban Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A zsidók azért is irritáltak számos helybélit, mert már jelenlétükkel is saját emberségük csorbulására, be nem ismert bűneikre – közömbösségükre a zsidók deportálásakor, a zsidó ingóságok eltulajdonítására – emlékeztették őket. Számosan úgy próbáltak menekülni a lelkiüket nyomó teher alól, hogy felnagyították az általuk ismert zsidók ellenszenves tulajdonságait, visszatetszést keltő cselekedeteit, és ezek alapján ítélték meg a többieket”, írja Ständeisky Éva, aki ezeket az 1944-re visszavezethető tömeglélektani kitöréseket „csőcselék-antiszemitizmusnak” minősíti.¹

1956-ben a „népi antiszemitizmus” efféle, a lincselés és a pogrom veszélyét felidéző megnyilvánulásra csak elvétve került sor. Szokolczai Attila, a magyar forradalom és a „zsidókérdés” összefüggéseivel foglalkozó másik történész hangsúlyozza, hogy a hatalmat gyakorló „reformkommunista” vezetők és az értelmiségi közszereplők az 1956. október 23-a és november 4-e közötti időszakban tudatosan felléptek a szórványosan jelentkező antiszemita megnyilvánulások ellen, törekedtek arra, hogy „megórizzék a forradalom tisztaságát”. Fellépéseikből, illetve megnyilatkozásaikból azonban csak áttételesen lehet következtetni az egyszerű emberek indulataira, illetve előítéletes gondolkodására a kritikus időszakban.

„Annak magyarázataként, hogy miért nem nyert teret ötvenhatban az antiszemitizmus, a következő válaszok lehetségesek. Szemben azzal, ami a kádár-irodalom alapján széles körben elterjedt, ötvenhatra nem volt jellemző a viszonylag hosszú ideig tartó hatalmi vákuum. A forradalmi erők helyi győzelme az ország nagy részén fokozatos volt. A Budapesten történtek hírére a diktatúra helyi képviselőinek reformer (vagy magukat átmenetileg annak mutató) tagjai kezdeményezték (vagy nem ellenezték) új emberek bevonását a hatalomba. E mögött többnyire inkább a feladatok és a felelősség, semmint a hatalom megsztásának a szándéka állt. Ezek a testületek aztán a rend fenntartása mellett egyre inkább a forradalmi követelések valóra váltásának intézményei, forradalmi tanácsok lettek. Ott sem jött létre hatalmi vákuum, ahol ez a folyamat valamilyen ok miatt elakadt vagy el sem kezdődött: ezeken a helyeken vagy csak az

október 28-i fordulat után győzött gyorsan és zökkenőmentesen a forradalom, vagy a felkelő tömeg elsöpörte a hatalom helyi birtokosait, és a régi hatalom romjain azonnal felállt az új. A rend fenntartása szempontjából fontos volt, hogy a fegyveres testületek (rendőrség, honvédség, határőrség) mindenütt támogatták a forradalmi tanácsokat, amelyek erre igényt tartottak. Ahol pedig átmenetileg szétszéledt a rendőrség, ott azonnal hozzákezdték a nemzetőrség felállításához. Hatalmi vákuum tehát csak viszonylag kevés helyen alakult ötenhatban, az űr kitöltése pedig mindenütt viszonylag hamar sikerült.

A zsidók ellen elkövetett bűncselekmények elmaradásának másik oka lehet az a nemzeti büszkeség, amely ötvenhatra annyira jellemző volt. Az 'utolsó csatlós ország' népe nagyon is tudatában volt, hogy a világ figyelmének középpontjában áll. Tudták, hogy mennyire élesen megfordult az ország korábban kedvezőtlen megítélése a nyugati közvéleményben. Nyilvánvaló, hogy igyekeztek megfelelni ennek az új képnek. A forradalom tisztaságának már 1956-ban büszke tudatában voltak az emberek, és feltehetően igyekeztek is vigyázni rá. Ennek nyilván szerepe volt az antiszemita önmérséklésében is.”²

A forradalmi napok tömeghangulatának rekonstrukcióját nehezíti, hogy mindkét történész túlnyomóan a korabeli, átmenetileg szabadabbá vált sajtó közleményeit, illetve a forradalom utáni bírósági periratokat és jegyzőkönyvbe foglalt rendőrségi vallomásokot dolgozta fel. Vagyis ugyanazokból a forrásokból merítettek, mint a Kádár-korszak névtelen szerzői, akik az 1957-ben megjelent Fehér Könyvben (Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. Magyar Népköztársaság Tájékoztatói Hivatala, az első és negyedik kötet) adták közre a forradalom antiszemita cselekményeiről beszámoló összefoglalójukat. Persze az 1989–90-es rendszerváltás után született elemzések szerzői már nem beszélnek „ellenforradalomról”, és az antiszemita megnyilvánulásokról igyekeztek „lehántani” a kommunista szellemű minősítéseket.

Sajátos módon rajtam kívül mindenki sajnálta a fáradságot, hogy a korai Kádár-rendszer rendőrségi kihallgatásai során készült és a kihallgatottak „öncenzúráját” tükröző, a zsidóellenes megnyilvánulásokat leíró jegyzőkönyveken túl interjúkat készítsen az események szereplőivel, akik közül az 1990-es években még sokan éltek és hajlandók voltak emlékezni. Így azután nehezen lehet rekonstruálni a valóságos eseményeket, és szinte lehetetlen arra következtetni, hogyan éreztek ekkor a szovjet hadsereg önkényeskedéseit és a pártállami terrort megszenvedett tömegek a holokausztot túlélte és visszatért zsidók iránt. Ebből a szempontból igencsak tanulságos az 1956-os magyar forradalom talán legsúlyosabb antiszemita megnyilvánulásának tekinthető hajdúnánási események rekonstrukciója a még élő szereplőkkel 1994-ben készített interjúk és az időközben született helytörténeti irodalom alapján.

A Hajdúnánáson 1956. október 26-a és november 2-a között történt eseményeknek kiemelt figyelmet szentelt az utókor, Völgyesi Zoltán történész két könyvet is írt a forradalmat követő felelősségre vonás során született dokumentumok alapján.³

A Tiszaeszlártól mintegy harminc kilométerre fekvő, mintegy 17 ezer lakosú Hajdúnánáson hagyományosan elterjedt volt a vérvád hiedelme, és az egyszerű nép a helyi zsidókat visszatérően rituális gyilkosság elkövetésével gyanúsította. Már 1882-ben, a tiszaeszlári ügy nyíregyházi tárgyalásán, Scharf József templomszolga vallott arról, hogy „ő tett bogarat” Solymosiné fülébe, amikor Eszter lánya eltűnését követően felhívta a figyelmét, hogy a közeli Hajdúnánáson is eltűnt egy gyermek, és már meggyanúsították a helyi zsidókat, mikor előkerült. 1911 áprilisában és szeptemberében ugyanott egy Glück Izsák nevű kereskedőt vádoltak meg egy csizmadia inas „lesaktorálásával”. 1937 júliusában pedig egy teljes hétig dúlt a vérvádhisztéria a városban egy Seres Margit nevű tizenkét éves lány eltűnése miatt, akivel már öregasszonyként 1993-ben interjút készítettem.

Hajdúnánáson 1945 után is elevenen élt a vérvád, amit az is bizonyít, hogy terjesztése miatt perre is sor került. Csujka Sándor kisbíró és társa ügyét Debrecenben tárgyalták.

„1948. szeptember 5-én, az ‘új kenyér’ ünnepén egy ötéves kislány eltűnt a vásári forgatagban, s a jóhiszemű megtaláló csak másnap este tudta visszavinni a szüleihez. Miközben az aggódó apa fiát keresve járta a várost, a piacon már azt híresztelték az asszonyok, hogy a zsidók ragadták el a gyermeket, ‘mivel a zsidóknak jelenleg van annak a bizonyos hét esztendőnek az évfordulója, amikor keresztény vére van szükségük’. A hírt a városi hajdú ki is dobolta, amiért a mendemondának bedőlt apával együtt a debreceni népbíróság elé állították. Míg azonban az utóbbit felmentették, a városi hajdút rémhírterjesztésért hat hónap fogházra ítélték. Érdekessége az ügynek, hogy mindkét vádlott aktív MDP-tag volt, s a bírósági döntés után a párt helyi szervezete és a zsidóság egy csoportja igazolást adott ki olyan tartalommal, hogy az elítélt nem antiszemita, és az ellene felhozott vádak alaptalanok. A feljelentést tevő Rosenberg Dezsőné viszont a főtárgyaláson nem volt kihallgatható, mert időközben a családjával együtt kivándorolt Norvégiába.”⁴

Pécsi Lajos és Wiesel Róza, illetve Liebermann Salamon egykori nánási rabbi 1994-ben Izraelben elmondták nekem, hogy a vérvád egészen 1956-ig „napirenden” volt a városban, akár gyanúsítás, akár viccelődés formájában.

Ehhez képest meglepőnek tűnhet, hogy az 1956-os forradalom antiszemita megnyilvánulásai során a helybeliek nem gyanúsították meg rituális gyilkossággal a helyi zsidókat. Pedig van ennek egy egyszerű, kézenfekvő magyarázata: volt egy sokkal súlyosabb és konkrétabb vád ellenük, ami felszínre tört. Abban azonban, hogy az egyszerű emberek ezt elhitték, tagadhatatlanul része volt a hagyományos bűnbakképzésnek. Az, hogy a 1944 novemberi első napjaiban lezajlott, nehezen feldolgozható tragikus eseményeket a nánásiak „a gettózás miatti bosszúnak” tulajdonították, vitathatatlanul szerepe volt annak, hogy „bűnös népnek” tartották a zsidókat, akik „ártatlanok elhurcoltatására” is képesek.⁵

A második világháború frontjának átvonulása után történtek végzetes módon igazolták a hosszabb ideje táplált antiszemita előítéleteket. A városba bevonuló

Vörös Hadsereg különleges biztonsági különítménye megismertette a nánásiakat azokkal a borzalmakkal, melyek addig csak a zsidóknak jutottak osztályrészül. Az 1944. november 4-ről 5-ére virradó éjszaka eseményeit a helyi közvélemény még napjainkban is a „zsidó bosszúnak” tulajdonítja. „Egyes vélemények s általában a helyiek kollektív emlékezete szerint a szovjeteknek a visszaérkező munkaszolgálatosok is segítettek, akik így kívántak bosszút állni, mivel azok nem akadályozták meg a deportálásokat”, írta a helytörténész Draviczky Imre.⁶

Érdemes felidézni a tényeket, először is a zsidók sorsát, ugyanis őket hurcolták el először. „Hajdúnánáson 1944. május 31-én a Klapka és a Bem utca körül létesült a gettó, ahová a város 1003 fős zsidósága került. A polgári lakosságtól történő elkülönítésük ezzel immár fizikailag is megtörtént. A gettó alig másfél hónapig működött, mivel ezután a foglyokat koncentrációs táborokba szállították. A tehervonatok először Debrecenbe érkeztek, ahol a Serly-féle téglagyárban gyűjtötték össze a megyéből a zsidókat, hogy innen szállítsák tovább őket. A hajdúnánási zsidók is itt várakoztak egy teljes hétig állandó fegyveres őrizet mellett. Ezután Debrecenből a hajdúnánási deportáltakat vagy Auschwitzba, vagy a Bécs mellett fekvő Strasshofba vitték. Az Ausztriába került zsidóknak jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mivel őket többnyire különböző kelet-ausztriai táborokba szállították tovább, ahol ipari és mezőgazdasági kényszermunkát végeztek velük. Az áldozatok pontos számát nehéz megállapítani, a jelenlegi szakirodalom mintegy 640 életét vesztett hajdúnánási zsidót tart számon.”⁷

Kevesebb mint a harmaduk tért csak vissza, hiszen 1946-ban Hajdúnánásnak 205 zsidó lakója volt. Más magyarországi településhez képest így is magasnak számított a túlélők száma, ami lehetővé tette, hogy a zsidó közösség és a hitélet egészen 1956-ig fennmaradjon.

A nánási „malenkij robotról” keveset tudunk, az 1990-es rendszerváltásig csak legendák keringtek róla. Az 1975-ben kiadott várostörténetből csak annyi derül ki, hogy a németek a nagy debreceni tankcsatát követően 1944. október 30-án távoztak. Nyomukban először román csapatok érkeztek, majd a szovjetek szállták meg a várost. A katonák rekvirálták a lakosság javait, és nemi erőszakot is elkövettek, de az első világháborút megjárt idősebb helyi férfiak ezekre az atrocitásokra már felkészítették a nánásiakat.

Arra azonban, ami történt, senki sem számított. Hadas Ferenc emlékezése szerint,⁸ miután az oroszok este kidoboltatták, hogy a város a kezükön van, „álljon helyre az élet, a boltok nyissanak ki”, szuronyos katonák járták végig a házakat, és a férfiakat magukkal vitték. A gyűjtőhelyen valami alacsonyabb rendű parancsnok közölte, hogy öt-hat hétig dolgoznak majd a Hajdúnánás-Debrecen vasútvonal helyreállításán. De erről szó sem volt. A nánásiakat a front parancsnokának (vagy helyettesének) utasítására, „hadifogolyként”, rögtönözve szedték össze úgy, ahogy ez Budapesten is történt 1945 februárjában. A szovjet tábornokok az ütközeteket követő napokban gyakran „igazolták” így óriási, indokolhatatlan emberveszteségeiket a felsőbb hadvezetés és Sztálin előtt.

Az összeszedett mintegy ötszáz férfi sorsa tragikusan alakult. Gyalogmenetben hajtották őket Debrecenig, ahol ugyan a tizenhat évnél fiatalabbakat és az ötven évnél idősebbeket elengedték, de a többieket, 350 főt bevagonírozták. Előbb Romániába, Foksániba, majd Moldáviába, Benderibe kerültek. A szörnyű egészségügyi viszonyok és a hiányos táplálkozás, a járványok és a hideg következtében 182 nánási „hadifogoly” halt meg a két táborban, többségük 1944. november vége és 1945 májusa között. Többségük el sem jutott az építkezésekre, ahova a GUVPI „munkaerő-gazdálkodása” szánta őket. A végül elhurcolt férfiakból hosszú évek múlva alig húszan tértek csak haza. Súlyos, szinte feldolgozhatatlan veszteség volt ez a kisváros lakói számára, akik hosszú ideig azt sem tudták, hogy élnek-e még a szeretteik, vagy ha meghaltak, hol temették el őket.

A szovjet hadsereg őrzőjei azokat is elvitték, akik 1944 júniusában vették birtokba a nánási „zsidónegyed”, a Bem utca és a beletorkolló utcák házakat, a deportált zsidók itt levő boltjait és raktárait. Innen, a „burzsuj házakból” hurcolták el először az embereket a szovjet katonák, ami hozzájárult ahhoz, hogy a deportálást „zsidó bosszúval” magyarázták a nánásiak. Mint Hadas Ferenc emlékezéséből kiderül, családjuknak a város utalt ki egy zsidó üzletet, és ezért hárman is „vezekeltek”. Az antiszemita legendát a nyilas szócsövévé vált hetilap, a *Nánási Újság* előre megalapozta, hiszen az utolsó pillanatig, október végéig szidalmazta a zsidókat, képtelen bűnökkel gyanúsította meg őket. A „Beszélük a városban” című rovatban név szerint is megvádolták Schlosser Jenő üveg- és porcelánkereskedőt, a hitközség ismert tagját azzal, hogy „az orosz parancsnokság mellé szegődött”.

1946 márciusában, amikor az MKP vezetősége úgy döntött, hogy „utcára viszi” a politikai harcot, Hajdúnánáson is gyűlést tartottak. Ekkor huszonnyolc „reakciós” tisztviselőt kergettek el, majd a kommunisták a helyi közigazgatás megtisztítása után a feketézők ellen fordultak, akik a beszámolók szerint „azonosak voltak a zsidókkal”. A jórészt szegényparasztokból álló helyi pártvezetés kezdte el az „osztályharcot”, mely a burzsoázia, vagyis a holokausztot túlélte, és újra vállalkozni kezdő zsidók ellen irányult. A városban ekkor indult újra a hagyományos szalmaipar, mely főként kalapokat és strandcikkeket állított elő. Tizennégy iparendélyt adtak ki, illetve újítottak meg, többek között Szender Hermann, Herbst Jakab, Herbst Hermann és Kettler Bernát is folytatta vállalkozását, mellyel még 1944 áprilisában kényszerült felhagyni. 1949-ben aztán a Háziipari Szövetkezet folytatta a szalmaipart, melybe az említett vállalkozóknak is be kellett lépniük.

Ezzel egyidejűleg feltámadtak a hagyományos zsidógyűlölő hiedelmek. A Hajdúságban a fiúgyerekek között régi szokás volt, hogy egymás mellé álltak és keresztbe pisiltek. „Ekkor meghal egy zsidó fattyú”, mondták, amit a szüleiktől hallottak. Ugyanezt a gyűlöletet tételezték fel a zsidókról is, ez is közrejátszott abban, hogy őket okolták a nánási férfiak elhurcolásáért. Amikor 1948 májusában Veres Péter parasztpári gyűlést tartott Hajdúhadházán, beszélt a „hadifogolykérdésről”, és szokása szerint szidta a zsidókat is, az összesereglett

asszonyok feldúlták egy Kofler nevű, a deportálásból visszatért kereskedő lakását.

Az ezután következő, tragikusan nehéz időszakról Hódos Antal mesélt, aki az 1956-is hajdúnánási forradalom egyik főszereplője volt.⁹ Ő 1953-ig rendőr volt, és közelről látta a Rákosi-féle diktatúra mindennapjait. „1949-ig Magi Zoltán volt a rendőrkapitány és Czifra Sándor a párttitkár. De azután Magit elhelyezték, Czifra meg országgyűlési képviselő lett, és elkerült innen. Helyettük néhány semmirevaló kezébe került a hatalom, akik már az oroszok bejövetelekor beálltak a pártba. A két Porkoláb-fivértől rettegetek a leginkább, Lászlótól, aki előbb jegyző volt, majd vb-titkár lett, meg Miklóstól, aki a begyűjtést intézte. Maguk mellé vették Czifra Lászlót rendőrparancsnoknak, akiről azt beszéltek, hogy nyilas volt. A tanácselnöktől, Oláh Imrétől meg a Fábíán Sándor nevű párttitkártól, aki nem volt nánási, azt csináltak, amit akartak. Sorra vették elő a kulákokat két fogdmegjűkkel, Hornyák Jánossal meg Gyöngyösi Antallal. Ha valaki elmaradt az adóval vagy a beszolgáltatással, fegyveresen kimentek érte, egész éjjel verték, letépték a körmét, kínozták. Azzal engedték el, hogy ha nem teremti elő, amit kivetettek rá, a legközelebb végeznek vele. Jó néhányan megölték magukat, nehogy még egyszer bevigyék őket, az egyik gazda a padláson akasztotta fel magát, a másik a csűrben, volt, hogy egy héten háromszor is fordult a halottaskocsi. Akkor tört ki a botrány, amikor ez a Hornyák kezelésbe vette egy dr. Kovács nevű pesti orvosnak az anyját. Ő is rajta volt a kuláklistán, de nem tudott fizetni. Erre bevitték a tanácsházára, és szabályosan megpörkölték az öregasszonyt, mint a malacot, a lába között meggyújtották a szórt. Amikor az orvos ezt megtudta, felvitte az anyját a Rákosi-titkárságra. Persze, nem hittek neki. Erre se szó, se beszéd, felhajtotta az anyja szoknyáját, hogy nézzék meg, mit tettek vele Nánáson.”¹⁰

Hadas Ferenc szerint a nánási zsidók nem vettek részt ezekben a törvénytelenségekben, ahogy a „hadifoglyok” elhurcolásáról sem tehettek. Apja, idősebb Hadas Ferenc, aki azokban a tragikus 1944 novemberében többször is megfordult a szovjet városparancsnokságon, egyetlen zsidót sem látott ott, hiszen ekkor a munkaszolgálatosok még nem tértek vissza. De 1944. december végén a munkaszolgálatból visszatért Schlosszer Jenő már Erdei Ferenc belügyminisztériumának rendőre volt, a nánási rendőrség politikai osztályának vezetője, akinek utasítására letartóztatták „a nácibarát és nyilas elemeket”. 1945. január végén ő jelölte azokat a nánásiakat, akiket az oroszok, a debreceni Ideiglenes Kormány rendelete alapján „jóvátételi” kényszermunkára küldtek a Szovjetunióba. Ekkor tizenöt személyt vittek el Hajdúnánásról Ukrajnába, bányamunkára.

Amúgy Schlosszer, aki 1947-ben és 1948-ban a városházán dolgozott, majd a helyi szociális otthon igazgatója lett, a többi zsidóhoz hasonlóan jó kapcsolatokat tartott fenn a térségben állomásozó szovjet csapatok parancsnokaival. Rajta kívül mások is beléptek a pártba, mint Nánási Lajos kocsmáros, aki a szálloda és étterem vezetője lett. Ő ajánlgatta a kereskedőknek, hogy „lépjenek be a pártba, minden gondotok megoldódik”. Ezt tette Glücklich Sándor,

aki 1945 utána rendőr volt ugyanúgy, mint Stuhlberger Dávid fuvaros. Kommunista párttag volt még Kasi, aki a vasboltot vitte, és a tüzépes Halász. „De ők nem is tehettek mást, ha meg akartak maradni a helyükön”, jegyezte meg Hódos Antal.

Hajdúnánáson a forradalom a budapesti események hírére, háromnapos késéssel tört ki, 1956. október 26-án. Délelőtt megmozdult a nép: felvonultak és gyűlést tartottak a városháza előtt Nagy Imre támogatására, majd kora délután, spontán felbuzdulásból ledöntötték a szovjet hősi emlékművet. Egyidejűleg a tüntetők behatoltak a városházára, majd a pártbizottság épületébe, és szét-szórták, illetve megsemmisítették a begyűjtési iratokat és a káderlapokat.

A nánásiak spontán reakciója semmiben sem különbözött a „vidék forradalmától”. Egyedi volt viszont az antiszemitizmus megjelenése, már október 26-án. Ennek alapján Harsányi László, a hajdúsági zsidó hitközségek monográfusa rögtön politikailag minősítette az eseményeket: „Az 1956-os ellenforradalom mégis Nánáson nyilvánítja ki, hogy a Horthy-fasizmus negyedszázadon át folyó lélekmérgezése hamu alatt lappangó tűzként még mindig ott parázslik nem egy félrevezetett embernek-csoportnak vérgőzös indulataiban. Ezek az elemek 1956. október végén újra elérkezettnek látják idejüket, kifosztják a zsidók lakásait, egyeseket inzultálnak is.”¹¹

Az események résztvevői is megemlékeznek arról, hogy a „zsidókérdés” már a forradalom első napján felmerült. „Október 26-án délelőtt a Vízügyi Igazgatóság dolgozóival együtt négyes-ötös sorokban vonultunk fel a kövesúton. Velünk volt az anyagbeszerzőnk, Farkas Sanyi, aki zsidó volt. Ezt látva egy Pongor József nevű lókupec nagyot kurjantott, hogy 'húzzák ki innen azt a zsidót, mert mindjárt agyonverem!', és még a botját is felemelte. Úgy tettünk, mint ha semmit sem hallottunk volna, csak még szorosabban fogtuk közre Sanyit”, mesélte T. Varga Sándor, egykori hadirepülő, majd gépszerező.

Kora délután a főtéren összegyűlt tömegnek Szilágyi Gyula, 1954 óta a város tanácselnöke, felolvasta a tüntetők 27 pontba foglalt követeléseit. De amikor meg akarta nyugtatni a tömeget, „Le a párttal, le a kommunistákkal!” jelszót skandálva szakították félbe. Szilágyi erre kijelentette: „Visszajön a Porkolábok ideje, elvtársak!”. Ekkor „Nincs párt és nincs elvtárs!”, „A párt kizsákmányolta a munkásokat és a parasztokat!”, továbbá „Elég volt a handabandázásból!”, „Hazaáruló, le vele!” kiáltások hallatszottak, majd lökdösní kezdtek a tanácselnököt. Hasonlóképp fojtották bele a szót Fazekas Jenő párttitkárra is. Négy óra tájban szovjet tankok dübörögtek át a városon, és az emberek szétrebbentek. Majd a tömeg újra összegyűlt, és a városházára ment, hogy felelősségre vonja a pénzügyi osztályvezetőt a beszolgáltatásokért, de mivel nem találta, feldúlta az irodahelységeket.

Pongor József később a debreceni megyei bíróságon tartott tárgyaláson arra hivatkozott, hogy október 26-án, dél tájban Szilágyi Gyula hívatta, és kinevezte a helyi nemzetőrség parancsnokának e szavak kíséretében: „Pongor bátyám, vigyázzon, rend legyen az utcán, fel ne törjék valamelyik üzletet, a maga szavára

hallgatnak.” Tény, hogy a Pongorhoz csatlakozó nánásiak ettől kezdve nemzetőrnek tekintették magukat.

A „reformkommunista” Szilágyi Gyula, aki közmegelegedésre 1954 óta volt Hajdúnánás tanácselnöke, és kinevezték a helyi forradalmi bizottmány vezetőjének is, nehéz helyzetben volt. Meg kellett valakit bízni a rend fenntartásával azután, hogy a rendőrség tekintélye megszűnt, tagjai visszavonultak a közterületekről. Nem tudni, hogy megbízott-e Pongor Józsefben, de más jelentkező nem volt. Mindenesetre telefonon érintkezésbe lépett a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmánnyal, és tájékoztatta a fejleményekről a karhatalmi szekciót. Ennek vezetője, Mitnyán Pál ezredes tanácsolhatta neki azok után, hogy az események „rossz irányba fordultak”, hogy cserélje le a nemzetőrséget, és nevezzen ki új parancsnokot, akinek van rendőrségi tapasztalata. Az új, október 28-án kinevezett nemzetőr parancsnok az 1953-ban elbocsátott rendőr, Szilágyi ismertőse, Hódos Antal lett.

De még az október 26-ai eseményeknél tartunk. Az egyre harciasabbá vált emberek a pártbizottság épületéhez vonultak, ahol letépték a vörös zászlót, és benyomultak az udvarra. Fazekas Jenő párttitkárt kivonszolták, szidalmazták, de sikerült elmenekülnie. Majd az arra vetődő agronómust bántalmazták és ütlegették, aki rosszálló megjegyzést tett rájuk. A mintegy száz főből álló tömeg ekkor úgy döntött, hogy a „zsidó negyedben”, a Mártírok útjára átkeresztelt Bem utca házaiban folytatja a forradalmat. Pongor József ekkor már a helyi nemzetőrség parancsnokaként lépett fel, bár az utasításainak nem engedelmeskedtek. A körötte kialakult, jobbára idősebb férfiakból és suhancokból álló csoport spontán módon szerveződött.

Nagy Imre kovácssegéd, az események résztvevője így számolt be a bíróság előtt az első forradalmi nap délutánjáról: „Láttam, hogy a tömeg behatol a zsidó templom udvarára, és onnan a zsidó tanítót kihúzták az ott levő lakásából, és ütlegették. Hogy kik voltak a tömegben, azt név szerint megnevezni nem tudom, csak egy fiatal fiút ismertem meg, Ungvári Lászlót, aki azt mondta, hogy üssük a бүdös zsidókat, mert ezek hurcolták el az apáinkat. Majd én beavatkoztam, az öreg zsidóembert kimentettem, illetve a lakásomra vittem, utána pedig elmentem a fent említett Varga Imre sógoromnak a lakására, ahol Weisberg nevezetű és még két másik család volt jelen, akik ott kaptak menedéket. Amikor én eljöttem a sógoroméktől, és kijöttem a Dorogi utcára, ott találkoztam ismét a tömeggel, és azt kiabálták, hogy mennek a Weisberg nevezetű zsidó lakására. Majd én a tömegben levő egyik személlyel, akinek a kabátja alatt egy fejsze volt, beszéltem, és azt mondtam, ne menjenek a fent említett zsidó lakására, mert ők már elmentek, hanem menjenek a zsidó utcára, és ott keressenek zsidót. Ugyanis tudtam már, hogy ott nem találnak senkit.”¹²

A tömeg tehát szinte előzmények nélkül támadt a zsinagógára, illetve a mellette lakó rabbihelyettesre és a feleségére, hogy „bosszút álljon”. „Mivel Schlosszert, a vélt főkolompot nem tudták elkapni, egy feltüzelt csoport benyomult a 'zsidó utcába', lakásában bántalmazta Wiesel Bernát zsidó hittanítót

és a feleségét, valamint Jakubovits Hermann saktert, s behatolt a zsinagógába is. A megmozdulás ekkor már egyértelműen antiszemita jelleget öltött, hiszen olyanokat bántalmaztak, akiket sohasem vádoltak a zsidó bosszúban való részvétellel, köztük a helyi zsidó közösség prominens alakjait.”¹³

Több vallomás szerint Gyöngyösi János napszámos e szavakkal irányította az embereket a „zsidó” utcába: „Keressük meg a zsidókat, mert azok hurcoltatták el a magyarokat Hajdúnánásról a felszabadulásakor.” Jakubovits Hermannról így ír Gonda László: „A húszas évektől kezdve működött Hajdúnánáson. Jámbor lelkű előimádkozó volt, ausztriai deportálásából 1945-ben családjával együtt tért vissza Nánásra. 1948-tól – Halpert Salamon rabbi Amerikába való kivándorlása után – Jakubovits Hermann látta el 1956-ig a rabbihelyettes szerepét. Ekkor a feltámadó antiszemizmustól fűtött garázda elemek bántalmazták. Még ez évben Jeruzsálemben telepedett le a családjával.”¹⁴

A „zsidó” utcában tett látogatás, a lakások kirablása és feldúlása után a tömeg indulata egyértelműen antiszemita irányba fordult. Hangadói elhatározták, hogy felkeresik az összes helybeli zsidót, hogy „megvédelmezzék” őket. A tömeg Jakubovits lakása után a közeli háztartási bolthoz ment, melynek vezetője Glücklich Sándor, egykori rendőrnnyomozó volt. Részlet Pálóczi László téglagyári munkás 1957. április 27-én felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből: „1956. október 26-án a hajdúnánási ellenforradalom napján 18 óra tájban a Dorogi utcából jöttem, amikor láttam azt, hogy nagyobb tömeg vonul és a tömeg a Mártírok útja és a Dorogi út sarkán levő háztartási bolt előtt megállt. A tömegből kiáltások hallatszottak, hogy a Glücklich nevű zsidó személy, aki a háztartási bolt vezetője, és az embereket elvitette, jöjjön ki. Majd a tömegből néhányan behatoltak a boltba, és onnan Glücklich Sándor üzletvezetőt kihúzták... Ütötték, köpdösték és rugdalták, és közben Gyöngyösinek a hangját hallottam, hogy a Glücklich a bátyját elvitette a szovjet bevonulás idején. Majd a tömeg az említett személy megverése után irányt vett Schlosszer Jenő zsidó személy lakására.”

Másként látta ezt a jelenetet Mónus Antal, három elemít végzett útor. Idézet az 1957. április 18-án felvett rendőrségi jegyzőkönyvből. „Azt kiabálták, hogy zárjon be, mert ő is bűnös, mert elvitette az embereket. Ekkor Glücklich a rolót lehúzta, és azt mondta a suhancoknak, hogy ‘még pendelyben jártatok, és nem tudtok semmit’. Majd a tömegből a fiatalok odamentek az ajtóhoz, és behatoltak az üzletbe. Ott álltam, és a tömeg engem is besodort az üzlethelyiségbe. Megálltam és azt mondtam, hogy ne bántsátok Glücklichet, aki közben menekült a raktárba. Onnan kirángatták, emlékezetem szerint egy Nagy János nevű kultúrrotthoni dolgozó, aki hamarosan külföldre disszidált. Majd Glücklichet kihúzták a kövezetre és ott ütlegelték, mire én azt kiáltottam: ‘Ne üssétek agyon!’ Majd odamentem, mire a nevezett személyt egy cigányasszony emelte fel.”¹⁵

Ezután Kasi Sándort, a közeli vas- és edénybolt vezetőjét rángatták ki a boltjából, és verték össze. Mindkét boltvezető inzultálásával egyidejűleg a tömeg kifosztotta az üzleteket. Ettől a tömeg még agresszívebbé vált. „Többen kiabálták

a zsidók nevét. A vádlottak közül azonban senki nem tett a zsidókra vonatkozó kijelentéseket... Október 26-án este láttam, amint a Stuhlberger nevű zsidó személyt a tömeg közrefogta. Mi, nemzetőrök mentettük meg. Főleg a cigányok kiabáltak: 'Üsd a büdös zsidóját!', vallotta Áfra Lajos kőműves 1958. február 6-án a bíróság előtt.

„A legveszélyesebb helyzetbe a harmadik 1945-ben szolgált rendőr, Stuhlberger Dávid került, akit egy felbőszült, 30-40 fős tömeg a saját háza előtt akart felakasztani az esti órákban. Szerencsére Szilágyi Gyula tanácselnök határozott fellépésével ezt meg tudta akadályozni. A történetek hatására a zsidó lakosok pánikba estek, igyekeztek elrejtőzni. Az október 26-ai hajdúnánási megmozdulásnak nem lett halálos áldozata, de ebben az is szerepet játszik, hogy Schlosszer Jenőt nem tudták kézre keríteni üldözői.”¹⁶

Stuhlberger József, Dávid testvére a 8. számú italtoltnak nevezett ún. Csiki-kocsma vezetője volt. Elterjedt a hír, hogy a pincéjében „zsidók rejtőznek”. A tüntetők átkutatták, és bőven ittak a talált pálinkából.

Ekkor már több nő is feltűnt a társaságban, akik indítványozták, hogy a munkahelyén számoljanak le Schlosszer Jenővel, a helyi szociális otthon igazgatójával. „Este 19-21 óra lehetett, amikor egy piros tehergépkocsi, amelyen kb. 30-40 személy lehetett, megállt a szoc. otthon előtt, és engem kerestek. Kiabálni kezdtek, mint a vadak, nekiestek a kapunak, és betörték. Későbbi elbeszélések alapján tudomásomra jutott, hogy azt kiabálták, hol van az a büdös zsidó, megöljük. Az ápolónő a tömegben felismerte a közismert, nagybajuszú Mónust, aki nekem még a hitleri időkből ellenségem. Azzal, hogy nem találtak meg, nem elégedtek meg, több napon át üldöztek és kerestek”, áll Schlosszer 1957. április 29-én, közvetlenül a kivándorlása előtt tett rendőrségi feljelentésében.

A tömeg, miután nem találta Schlosszert, visszatért a piactérre, és kisebb csoportokra szakadva kifosztotta az elmenekült zsidók lakásait. Az 1958 januárjában lefolytatott perben ezekkel a rablásokkal részletesen foglalkoztak. A valamásokból kitűnt, hogy már a Jakubovits Hermann elleni támadás során feltörték lakásokat, és elvittek értéktárgyakat. Ennek híre eljutott a városházára, ahol a vezetők több kísérletet tettek, hogy megakadályozzák a rablásokat. Nemzetőröket küldtek a zsidók lakásainak őrzésére, de ezek még a Pongor-féle gárda tagjai voltak, akik folytatták a fosztogatást.

1956. október 26-án délután és este viszonylag szerencsés kimenetelű, spon-tán pogrom zajlott Hajdúnánáson. A megrettent helyi zsidók az október 27-ére virradó éjszakát a temetőjükben töltötték. Férfiak és nők, gyermekek, idős emberek, mintegy százan, a sírok között aludtak. Másnap reggel a 45 kilométerre levő Debrecenbe indultak gyalog, onnan meg vonaton Budapestre mentek: ott várták ki, amíg elhagyhatják az országot. Azt antiszemita indulatok fellángolásának okára a megyei bíróság összefoglaló jelentése is kitért. „Megállapítást nyert, hogy a zsidóellenes megmozdulásokat az váltotta ki, hogy felelőtlen személyek éveken át olyan híreket terjesztettek, hogy a felszabadulás alkalmából fogságba elvitt kb. 400 embert Schlosszer Jenő vitette el bosszúból, amiért 1944-ben

a zsidókat gettózták. Ez a beállítás azonban minden alapot nélkülöz, és senki nem tudja bizonyítani. Ennek következtében vették üldözőbe Schlosszer Jenőt és a zsidóságot az elvitt személyek hozzátartozói, akik közé hangadók és uszítók is kerültek, tüzelve a felizgatott tömeget.”

Az 1956. október 26-i események súlyával a város vezetése is tisztában volt. Híruk az elmenekült zsidók révén eljutott Debrecenbe. Másnap a megyei forradalmi bizottság telefonon érintkezésbe lépett a nánási vezetéssel, és a rend megszilárdítását, a kilengések megszüntetését követelte. Ekkor határozta el Szilágyi Gyula tanácselnök, hogy újjászervezi a nemzetőrséget, és az élére megbízható, tapasztalt embert állít. Hódos Antal 1993-ban így emlékezett az ezután következő eseményekre.

„28-án bevezettük a kijárási tilalmat, ami egészen november 14-éig volt érvényben. 30–40 fős nemzetőrséget állítottunk fel, tagjait a rendőrökkel párban küldtem utcára. De most már nem vettünk be nemzetőrnek akárkit, a Pongor-féle lumpen elemek szóba sem jöhettek. Nem hiszem különben, hogy attól a kacská kezű kupectól indult a zsidózás. Egy Papp János nevű szűcssegéd volt a leghangosabb, akinek mid a két testvére, a Gábor és a Mihály is csendőr volt azelőtt. Az mondogatott olyanokat, hogy 'Nemzetiszocializmust akarunk!' meg 'Zsidómentes Magyarországot!' Ő 1949-ig kommunista párttag is volt. Később, a forradalom alatt többször jelentett nekem személyeket, akik zsidókat vagy fegyvereket rejtegetnek. Lebeszéltem arról, hogy kimenjen a lakásukra, és megtagadtam tőle a fegyveres segítséget, úgyhogy a végén azt vágta a fejemhez, hogy pártolom a zsidókat”, emlékezett Hódos Antal.¹⁷

A hajdúnánási forradalom második antiszemita megmozdulására 1956. október 31-én és november 1-jén került sor. Ezt azt jelzi, hogy a nemzetőrség „lumpen” tagjainak lecserélése után, annak ellenére, hogy mérsékelt és józan gondolkodású vezetők, Szilágyi Gyula és a Hódos Antal kezébe került a végrehajtó hatalom, a zsidóellenes indulatok tovább forrongtak az emberekben.

Az 1944-es fogolyelhurcolás közelgő évfordulója előtt Papp János néhány társával együtt elindult, hogy kézre kerítse Schlosszer Jenőt, és leszámoljon vele. Úgy tudta róla, hogy a határban bujkál, de a hír hamis volt, mert ő akkor már Debrecenben volt. Megtalálták viszont a feleségét. Az idős, hatvankét éves asszony napokig bujkált, majd gyalog elindult Balmazújvárosba, a gyermekéhez. „Tíz kilométerre a várostól egy csoport, állítólag egy Fercsák nevezetű ember és társai ostorral visszaverték Nánásra. Ugyanez a Fercsák további molesztáló kijelentést tette a tanácsháza kis termében, hogy ha a feleségem kimegyen, meglincselik az asszonyok. Egy asszony meg azt mondta, hogy nem akarok több zsidót látni Nánáson. Ő kísérte be a feleségem Debrecenbe azzal, hogy átadja a forradalmi törvényszéknek, de ez nem sikerült, mert a kísérők és a kocsi tulajdonosa jóindulattal volt iránta”, írta feljelentésében Schlosszer Jenő.

Id. Fercsák András fűtő, aki kerékpárral követte, majd megelőzte Schlosszer-nét, az útba eső tanyákra betérve a következő szavakkal keltett indulatot az asszony ellen: „Az ura elvitette az apádat!” és „A férje elvitette az embereket!”

Schlosszernét a tanyasi suhancok tettelesen bántalmazták, ostorral ütlegették. Amikor pedig őrzői bekísérték a nem sokkal később feldühödött nők ostromolták meg a tanácselnök irodáját, ahol Schlosszerné tartózkodott.

„Telefonon szólt a Szilágyi, hogy Schlosszernét megtámadta egy 150 fős csoport, és ő már tehetetlen. Felmentem Szilágyi irodájába, de alig tudtam átfurakodni az asszonyokon. Teli torokból üvöltöttek, hogy 'Adjátok ki Schlosszernét, megöljük!', meg 'Elvitetted a férjeinket, a fiainkat, most megfizetsz!' Várható volt, hogy a feldühödött asszonyok betörik a polgármesteri iroda ajtaját. „Csinálj valamit, mert megölik ezt az asszonyt. Ebből nagy kellemetlenség lehet”, mondta nekem Szilágyi. Erre kimentem az asszonyok közé.

‘Nézzék, maguknak igazuk van, a felháborodásuk jogos. De egyet ne felejtessenek el. Ha megölik Schlosszernét, akkor a magyar törvények szerint gyilkosságot követnek el. Ha valaki ezért vállalja a felelősséget a törvény előtt, jelentkezzen!’ Senki nem emelte fel a kezét. Megnyugtatóan hozzátettem: Ez az asszony nem tehet arról, hogy a férje ilyen munkát végzett”, mesélte Hódos Antal.

Ezalatt Szilágyi Gyula telefonált Debrecenbe, ahonnan két óra múlva megérkezett egy autó, benne két karszalagos, fegyveres férfival, a megyei forradalmi bizottmány karhatalmi szekciójának küldöttével. Szerepükről írja Filep Tibor, a forradalmi bizottmány egykori tagja: „A nemzetőrségnek nagy szerepe volt abban, hogy a forradalom napjaiban nem érte sérelem az emberek magántulajdonát, értékeit. A funkcionáriusok letartóztatására csak elvétve került sor. Garab Imre elképzelése az volt, hogy katonaviselt emberekből álló sorozóbizottság válassza ki a jelentkezőket. Az október 27-én megkezdett szervezés 29-étől kapott igazán lendületet. Az üzemőrségeket is ellátták fegyverekkel. Az egyetemi nemzetőrség 250 fős egységének megszervezését, amit az ifjúság diákvezére, Dede László szorgalmazott, az egyetemi katonai tanszék vállalta. A nemzetőrség teljes felfegyverzése november elseje és harmadika között valósult meg.”¹⁸

Schlosszernét ki kellett csempészni a tanácsházáról. Hódos Antal úgy vélte, az a legjobb, ha ehhez az asszonyok vezetőjének segítségét kéri. Behívta Aszalósnét a tanácselnöki irodába, ahol a két nő között gyűlölettől szikrázó párbeszéd zajlott. Aszalósné az 1957. április 27-ei rendőrségi kihallgatása során felidézte az elhangzottakat és azt, hogy miért akarták „túszul ejteni” Schlosszernét.

„A háború befejezése után az a gyanú merült fel, hogy Schlosszer Jenő hurcoltatott el Hajdúnánásról 500 embert, így köztük az én férjemet is, ezért arra gondoltam, hogy megnézem, igaz-e, hogy a rendőrségen van. Szóltam a közelben tartózkodó Bereczkinének, hogy jöjjön velem. Meg akartuk kérdezni tőle, volt-e köze ahhoz, hogy a férjeinket elhurcolták.” Aszalósné saját állítása szerint a következőt mondta a tanácselnöki irodában: „Látja, látja, magukat is utolérte a végzet, pedig jóízűen nevettek, amikor a férjeinket siratgattuk, akiket a maga ura elvitetett. Erre Schlosszerné azt mondta, hogy úgy van, úgy van, ő vitette el, de én arról nem tehetek, mert én még akkor deportálva voltam.”

Hódos Antalnak és Szilágyi Gyulának minden ügyességére szüksége volt, hogy megvédje Schlosszernét. Végül a nemzetőrök a gépkocsiba ültették, és magukkal vitték. Debrecenben elengedték a zsinagóga környékén, ahol a félelemtől még mindig remegő asszony találkozott a férjével.

Ezután nem maradt több zsidó Hajdúnánáson. Kifosztott lakásaikat csak két nappal a szovjet csapatok november 4-ei bevonulása után sikerült beszögezni és lepecsételni.

Addig, amíg a nánásiak megkapták az útlevelüket Izraelbe, Budapesten tartózkodtak. 1957. március 28-án segélyért folyamodtak a Magyar Izraeliták Országos Szövetségéhez. Beadványukban közölték, hogy testületileg kivándorolnak, és azt is, hogy „az októberi események következtében hitközségünk tagjait kifosztották, és ingóságait tönkretették”.

A nánási zsidók 1957 májusában tértek vissza őseik földjére. Úgy rendelkeztek, hogy zsinagógájukat csak bontási anyagként lehet eladni, az más célra – például raktározásra – nem használható. A forradalom helyi résztvevőinek büntetése enyhe volt. Két év volt a legsúlyosabb ítélet. A vádlottak többségét a letartóztatási idő beszámításával szabadon engedték. A nánási szalmaipar a háziipari szövetkezet feloszlásával már a hetvenes évek elején megszűnt.

Az Izraelben élő nánási zsidók nem járultak hozzá ahhoz, hogy a deportált zsidókat is feltüntessék a református templom előtt álló, a rendszerváltás után emelt emlékművön, mely az 1944. november első napjaiban elhurcoltak nevét örökíti meg.

Magyarországon 1956-ban, a forradalom napjaiban és az utána következő hónapokban a zsidók közül sokan rettegtek, és a nem zsidók is tartottak az antiszemitizmus kiújulásától. A félelem rémhíreket szült, a szorongás felnagyította, félreértelmezte a baljósnak ítélt jeleket. „A zsidók menekülése tart, s ma már 50, mások 80 családról tudnak, köztük Lányi Barna, a Nemzeti Bank volt igazgatója, mindkét zsidó sahter. A Pásti utca 2. számú házból már 10 család ment el”, olvasható egy 1956. december eleji naplóban, melyet szerzője Debrecenben vezetett.¹⁹

A forradalom után a kelet-magyarországi, vallásos zsidók túlnyomó többsége kivándorolt Schlosszer Jenőhöz hasonlóan, aki a feleségével együtt Izraelbe ment, majd Kanadában telepedett le. A mintegy 200 ezerre becsült 1956-os „diszszidens” között 20-25 ezerre becsülik a zsidók számát, ezek többsége ortodox volt. A legtöbben azokról a vidéki településekről mentek el, ahol 1945 után megpróbáltak új életet kezdeni. Sokan régi tervüket váltották valóra az átmenetileg engedélyezett kivándorlással, de még azoknak is be kellett látniuk, hogy a restaurált „népi demokráciában” nincs jövőjük, akiknek egy ideig még illúzióik voltak a rendszerről. Amellett, hogy a kommunisták államosították a vagyontukat, és tönkretették az egzisztenciájukat, a zsidóknak a kisebb településeken, ahol mindenki ismerte őket, szembesülniük kellett a feltámadó antiszemitizmussal, a hagyományos zsidógyűlölet továbbélésével is. És az ellenük irányuló, jórészt irracionális indulatokban, az 1945-öt követő politikai szerepvállalásuk elítélésén túl ott lappangott a rituális gyilkosság vádja is.

JEGYZETEK

- 1 Ständeisky Éva: Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban. *Élet és Irodalom*, 2004. február 27., 14–15.
- 2 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=149:-antiszemitabuncselekmények-az-1956-os-forradalomban-&catid=15:tanulmányok
- 3 Völgyesi Zoltán: *Helyi forradalom: Hajdúnánás 1956-ban*. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, 1993, továbbá Völgyesi Zoltán: *Kisvárosi történet*. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Doktori mestermunkák. Budapest, 2001, Osiris.
- 4 A vérvád felbukkanásáról az ügyben hozott ítélet után a *Nánási Néplap* 1949. május 25-ei száma tudósított „Rémhírterjesztő kisbíró” címmel.
- 5 Lásd erről Völgyesi Zoltán: Malenkij robot és a zsidó bosszú legendája Hajdúnánáson. *Leveltári közlemények*, 86. (2015), 194–212.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKozlemenyek_86/?pg=213&layout=s
- 6 Draviczky Imre: *Századunkban a gyilkos láng már kétszer lobbant*. (Hajdúnánás népe és a Nagy Háborúk). Hajdúnánás, 1993, 248–249.
- 7 Csiszár Imre: A hajdúnánási „kitaszítottak” című tárlat történelmi háttere, 2011. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/215579/file_up_09.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- 8 Hadas Ferenc: Hol sírjaink domborulnak... (Egy túlélő emlékezései a hajdúnánási elhurcoltakról) *Nánási Füzetek*, 1991, 11.
- 9 Pelle János: *Az utolsó vérvádak*. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből. Budapest, 1995, Pelikán, 288–289.
- 10 A hajdúnánási kulákokkal szembeni bánásmódról részletesebben Draviczky Imre: *Kulákok, kuláksorsok Hajdúnánáson, 1946–1956*. Hajdúnánás, 2006; valamint Kajári Erzsébet: Hajdúnánási „kulák-ügy” 1951-ben. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve*, 1999. Szerk. Gyarmati György. Budapest, 1999, Történelmi Hivatal, 209–230.
- 11 Harsányi László: *Adalékok a hajdúvárosok zsidóságának történetéhez*. Budapest, 1970, Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, 18.
- 12 Pelle János i. m. 291.
- 13 Völgyesi Zoltán: *Malenkij robot és a zsidó bosszú legendája*, i. m. 213.
- 14 Gonda Moshe Élijahu: *A debreceni zsidók száz éve*. Tel Aviv, 1970, 301.
- 15 Pelle János: i. m. 292–293.
- 16 Völgyesi Zoltán: *Malenkij robot és a zsidó bosszú legendája*, uo.
- 17 Hódos Antal szerepel Szakács Sára Első kézből című, a Hajdú megyei forradalomról szóló, 2004-ben készült dokumentumfilmjében mint a nánási események szemtanúja.
- 18 Filep Tibor: Az 1956-os forradalmi események Hajdú-Biharban, a katonák és nemzetőrök szerepe. In *Tanulmányok az 1956-os nemzetőrségről*. Budapest, 2015, 89.
- 19 Balogh István: *Debrecen a forradalom után*. Debrecen, 1994, kiadó nélkül, 82.

Tisztelt Olvasónk!

A *Hitel* lapárus terjesztése bizonytalanná vált. Megeshet, hogy utcai terjesztésben nem lesz elérhető a folyóiratunk. Amennyiben továbbra is nyomtatott formában kívánja olvasni, célszerű előfizetnie a Magyar Postánál. Ez történhet személyesen vagy a hirlapelofizetes@posta.hu címen.

Számaink tartalmát minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tettük a honlapunkon: www.hitelfolyoirat.hu.

A népi–urbánus vita néhány kérdése

Az alábbi tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam Ignotus Pál szerepét a népiek és urbánusok vitájában. Véleményem szerint Ignotus Pál foglalta össze legharciasabban az urbánus tábor elveit, és kemény, vitriolos, olykor személyeskedéstől sem visszariadó kritikáját nyújtotta a népi mozgalomnak. Ignotus bírálata a népi írókkal szemben sűrítetten tartalmazta mindazokat a kritikákat, amelyekkel az urbánus értelmiségiek illették a népi mozgalom képviselőit. Ahogyan Gyurgyák János fogalmazott, „kis túlzással azt mondhatjuk, hogy amit ebben a vitában félre lehetett érteni, azt félre is értették, s félre-értik ma is”¹.

Kétségtelen, hogy a vita hangneme eldurvult, ami abból fakadt, hogy a vitázó felek gyakran olyan személyeskedésekre ragadtatták magukat, amelyeket utóbb maguk is bántak, és sokszor nem a valódi, hanem elképzelt vitapartnerrel csatáoztak (az urbánusok például makacsul a fajvédők elleni érveiket szórták a népi írókra, akik pedig gyakran úgy írtak az urbánusokról, mintha azok lenéznék a parasztságot). Mindenesetre utólag nézve szerencsés eset, amikor két gyémántkeménységű mozgalom csiszolódik egymáshoz. Egyik oldalon Ignotus Pál, Zsolt Béla, Hatvany Lajos, Fejtő Ferenc, a másik oldalon Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter exponálták magukat legtöbb alkalommal a vitában. Vajon miként látta az urbánusok legharcosabb hangú tagja, Ignotus Pál a vita lényegét, és változott-e értékelése a népi mozgalomról?

Párhuzamos viták és univerzumok

A népi–urbánus vita alapján hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy az magyar sajátosság. Szerencsénkre (már ha ez szerencse) ez egyáltalán nem így van!

PAÁR ÁDÁM (1983) történész PhD, politológus (Méltányosság Politikaelemző Központ). Legutóbbi kötete: *A populisták (h)ósei* (2020).

1 Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története*. Bp., 2007, Osiris Kiadó, 199.

A 19. század végétől minden ország megélt olyan vitákat, amelyek az értelmiséget táborokra szakították a modernizáció módjához való viszony, illetve a „nyugatos fejlődés” vagy „külön utas fejlődési irány” mentén. A magyar népi-urbánus vita nem is a legradikálisabb, legmegosztóbb ezek közül. Utalhatunk arra, hogy a régiós Franciaország és a nacionalista-patrióta, centralizációs alapon nyugvó Párizs vitája a magyar népi-urbánus vitával részben párhuzamosan szintén megosztó hatással volt az értelmiségre, sőt ennek kialakulása évtizedekkel megelőzte a magyar diskurzust, ahogyan azt a provanszál nyelvet megújító Frédéric Mistral irodalmi Nobel-díja körüli hivatalos francia körök fanyalgása jelezte.² Az Egyesült Államokban az 1921-ben alapított *Fugitive* (Menekülő) folyóirat köre az agrárius, európai hagyományú Dél ellenállását hirdette az „amerikai” Észak industrializmusával szemben, és – mutatis mutandis – a népi írók színre lépésével párhuzamosan, 1930-ban hirdették meg kiáltványukat, amelyben szót emeltek a déli életforma, s annak kvintesszenciájának tekintett agrárizmus védelméért, elutasítva koruk anyagiasnak és túliparosodottnak tartott amerikai társadalmát.³

Mondani sem kell, hogy Nagy-Britanniában és Spanyolországban a regionális nyelvek és identitások kultusza kezdődött el a 19. század végén, és a kelta meg katalán ébredés kezdte átrajzolni nemcsak a kultúra, hanem a politika kontúrjait. Írók sora érvelt a kelta „vidékiség” és az ipari Anglia szembeállítása mellett, s a kelta peremvidéket úgy láttatták, mint menedéket mindazon értékek számára, amelyeket a hódító, győztes, túliparosodott, túlvárosiasodott Anglia anyagelvű(bb) szelleme elűzött. Latin-Amerikában a regionális népi-urbánus vita úgy jelentkezett a 19. század végén, mint az indigenisták és a pozitivisták vitája: előbbieket, akik jórészt írók, költők (pl. Rubén Darío, Rocardo Jaimes Freyre, Franz Tamayo) voltak, az indiánba vetették az erkölcsi és politikai megújulás horgonyát, míg a pozitivisták a gazdasági fejlődést tekintették elsődlegesnek. A pozitivisták az indiánnal szemben, annak állítólagos népi hibái miatt, a kellően szigorú paternalista kormányzást pártolták. Érveiket áthatotta a szociáldarwinizmus, amely ekkor az észak-amerikai győztes kapitalizmus nyelvének tűnt.⁴

2 Ady Endre remek megállapítása Mistral Nobel-díjáról. Ld. T. Szabó Levente: *Frédéric Mistral és az Irodalmi Összehasonlító Lapok. Korunk* 2019/11, 8–9. A sokak által a gyermekkor történeti kutatójaként ismert Philippe Ariés 1943-ban állást foglalt a régiók és a centralizáció vitájában: első könyvével a regionalizmusban, azaz a régiók tradícióiban, nyelvében tovább élő „mély Franciaország”, vagyis az 1789 előtti Franciaország és a „hidegen” tervező jakobinus-bona-partista centralizáció politikai hagyománya közötti ellentétben egyértelműen előbbi mellett tette le a garast. Szapor Judit: *Egy vasárnapi történész: Philippe Ariés. In Philippe Ariés: Gyermek, család, halál. Bp., 1987, Gondolat Kiadó, 416–417.*

3 Egedy Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban. Bp., 2014, Századvég Kiadó, 272–273.*

4 Wittmann Tibor: *Latin-Amerika története. Bp., 1971, Gondolat Kiadó. 342.*

Még Fekete-Afrika, pontosabban az Európában tanult fekete-afrikai elit-csoportok világa sem maradt mentes egy jellegzetes vitától, amely sokban emlékeztet a népi-urbánus eszmeütközés lényegére. A *négritude* irányzat, amelynek a martinique-i születésű Aimé Césaire és a szenegáli Leopold Senghor költők voltak legismertebb tagjai, deklarálta, hogy az afrikaiakat csak az afrikai lelkiségnek megfelelően lehet kormányozni. Kritikával kezelték a gyarmatosító európaiak racionalista gondolkodását, rugalmatlan kormányzási elveit, általában a nyugati ember technika- és gépkultuszát. Ugyanakkor magasztalták az afrikai földműves spiritualitását, amit jellemez Senghor azon kijelentése, hogy „az afrikaiak életre keltő ritmust hoztak a gépek és eszközök halott világába”. Velük ellentétben az ún. diagnisták (Blaise Diagne szenegáli politikus nevéből) támogatták a kulturális asszimilációt.⁵ A *négritude* és a diagnizmus között is sorrendi kérdés volt: előbb a hagyományok védelme, s azon alapulva a társadalmi igazságosság, és aztán modernizáció vagy fordítva. A gyarmati igazságtalanságok és arrogancia megszüntetésében nem volt közöttük vita.

Bár különböző földrajzi, kulturális és politikai környezetben zajlottak, a viták résztvevőinek pozíciója jól beazonosítható: egyik oldalon azok álltak, akik teljes egészében a nyugati fejlődési minta másolása, követése mellett érveltek (nemzetállam, parlamentarizmus, iparosodás, urbanizáció), és ezt a „modernizáció” fölgyorsításával kívánták elérni, másik oldalon pedig azok, akik a modernizáció egy szerveesebb, sajátos, külön útját képviselték, amely szerintük jobban megfelel az elnyomott rétegek (amelyeket azonosítottak a „néppel”) érdekeinek és a történelmi előfeltételeknek. Abban nem feltétlenül volt vita közöttük, hogy a jövő fejlődési iránya a demokrácia minél nagyobb mértékű kiteljesedése felé vezet. Demokrata és diktatúrás elképzelések, megoldási javaslatok előfordultak mindegyik táborban.

Nem erőszakolhatjuk bele a vitázó feleket a „bal-jobb” táborokba, és a konzervativizmus, szocializmus, radikalizmus is túlzottan elmosható kategóriáknak tűnnek. A latin-amerikai indigenisták programja a korban és abban a kontextusban, amely a félperifériás fejlődésből fakadt, baloldaliak voltak, ám az indigenizmus a gyakorlatban a miszticizmustól, valamifajta tradicionális kollektívizmustól a liberalizmuson át a marxizmusig és az anarchizmusig bármely eszmével érintkezhetett. Pozitivistá vitapartnereik a régió és a kor kontextusában jobboldalinak számítának, miközben valójában liberálisok voltak. Ugyanakkor a francia regionalisták inkább a jobboldal tágabb értelemben fölfogott szubkultúrájához tartoztak, sőt sokan kifejezetten szélsőjobboldalinak számítottak. A *négritude* irányzat tagjai között akadt szocialista (mint Senghor) és kommunista is (mint Césaire). A népi írók esetében különösen nagy az eszmei kavalkád, hiszen mozgalmukban a polgári demokrácia (Kovács Imre, Szabó Zoltán, Bibó István), a jobboldali, nemzeti radikális reform (Féja Géza), a szélsőjobboldal (Erdélyi József, Sértő Kálmán), a szélsőbaloldal (Darvas József, Erdei

5 Búr Gábor: *A szubszaharai Afrika története, 1914–1991*. Bp., 2011, Kossuth Kiadó, 55–56.

Ferenc), a harmadik út vagy minőségszocializmus (Németh László), valamint a sok mindennel összeférhető paraszti kollektivizmus (Veres Péter) egyaránt képviselve volt. A közös a nép fölemelésének vágya, amely, a politikai ellentétén átívelően, valamiféle szolidaritást alakított ki a népi táboron belül. Ezzel kapcsolatban idézik gyakran éppen Ignotus Pál szavait, amely szerint Darvas József fogja Kovács Imre kezét, Kovács Imre Illyés Gyuláét, Illyés Németh Lászlóét, Németh Kodolányi Jánosét, Kodolányi Erdélyi Józsefét.⁶

A viták egyik oldalán mindenütt a modernizáció azon aktorait találhatjuk, amelyek olyan réteget képviselnek, amely nem képes dönteni sorsa fölött. A provanszál vidékiség, a déli agrártársadalom, az indián és fekete-afrikai földműves egyaránt vesztese volt a több évszázados történelemre visszanyúló, fölülről erőszakolt modernizációnak. Ebből a modernizációból – utólagosan érzékelt áldások mellett – sok negatív hatás következett, pusztán attól, hogy azt „fölülről” vezényelte le a hatalmi centrum és egy – a részben legalább – idegen elit: a munkaerő elszívása belső gyarmatosítás által, a nyelvi asszimiláció államnyelvű közhivatalok, iskola, posta, állami anyakönyvezés, hadsereg, vasút révén, a nyelvromlás, a középosztály és az értelmiség elszakadása a néptől és a földtől stb. Értelmiség hiányában az elmaradott periférián élők nem voltak képesek érdekeiket – akár gazdaságiakat, akár politikaiakat – hatékonyan érvényesíteni. Ezért jogosan jelent meg mindegyik régióban az elgondolás, hogy egy belülről kinevelt középosztályra van szükség. S ki lehetne ennek hatásosabb szószólója, mint a szellem embere! Méghozzá az, aki leginkább a *szavakkal* dolgozik: az író.

Leszűkítve most már a figyelmet a Horthy-kori Magyarországra: a népi írók pontosan azt vállalták, hogy a parasztságból és agrárproletariátusból, mint egy széles, de magára hagyott, gondozatlan rezervoárból, telítsék föl a közép- és felső rétegeket, amelyek a „népiek” szemében a társadalom elitjével együtt leszerepeltek a dualizmus idején, valamint 1918–19-ben.

A népi írók úgy vélték, hogy 1514 óta „két Magyarország” létezik: az egyik a hivatalos állam, az „urak” országa, a másik pedig az elnyomott, örökké becsapott népé.⁷ A „két ország” vagy a megosztott nemzet elképzelés sem csak magyar sajátosság: Angliában a 19. század közepén szociális értelemben beszéltek és írtak két Angliáról, Franciaországban és Ausztriában politikai értelemben két Franciaországról és két Ausztriáról. Ami a magyar esetet egyedivé teszi, az, hogy nagyon erős volt az értelmiség hitvallása arról, hogy az elnyomottak, a szenvedők, vagyis az „örök nép” oldaláról szemlélje a történelmet. Kovács Imre, a népi írók egyike egyenesen nemzetváltásról írt 1945 fordulata, különösen a föld-reform kapcsán.⁸

6 Gyurgyák: i. m. 396.

7 Gyurgyák: i. m. 409.

8 Takáts: i. m. 136.

Számos kezdeményezés (Bartha Miklós Társaság, Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma) után a népi mozgalom az 1930-as évek elején jelentkezett.⁹ Ugyanerre az időszakra tehető az éles csörte azzal az írókörrel, amelyet urbánusoknak neveznek. A népi-urbánus vitát nem is lehet *egyetlen* vitának nevezni. Inkább több, párhuzamos vitáról beszélhetünk: Hatvany Lajos és Ignótus Pál vitázott Németh Lászlóval, Zsolt Béla Illyés Gyulával, Fejtő Ferenc Veres Péterrel.

Fontos hangsúlyozni, hogy az „urbánus” és „népi” fogalmak egyaránt pontatlanok. Hiszen az „urbánusok” éppenséggel gyakran úgy érezték (sokszor bebeszélve maguknak), hogy a „népiek” ki akarják tessékelni őket, s egyáltalán a polgárságot a „nép” fogalmából, amellyel viszont nagyon is azonosultak, másrészt a „népiek” döntő többsége is „urbánus” volt abban az értelemben, hogy a városban, mindenekelőtt Budapesten éltek és alkottak (hozzátehetjük ehhez, hogy a népiek történelemfölfogásában a polgárság az arisztokráciához és dzsentrihez hasonlóan éles kritikát kapott).¹⁰ A „polgári demokrata” és „népi demokrata” dichotómia sem írja le jól az ellentét lényegét. Találhatunk olyan népit, aki nagyon is a polgári demokráciát tekintette példának (pl. Kovács Imre, Szabó Zoltán); másrészt az utókor által urbánusok közé sorolt s magát valóságban is oda pozícionáló József Attila a vita tetőpontján – az 1930-as évek elején-közepén – azonosult a marxizmussal, vagyis éppen egy olyan elmélettel, amely a polgári társadalmat meghaladó jövőkép fölvázolására és kiharcolására irányult.

Takáts József eszmetörténész szellemesen érvelt amellett, hogy Raymond Aron francia filozófus és politológus fogalmai alapján lehet megérteni a vitázók ellentétes érveit: eszerint „a népiek figyelmét a reális, az urbánusokét a formális szabadságjogok kötötték le”.¹¹ Papp István történész szerint a konfliktus abban állt a két értelmiségi csoport között, hogy bár mindkét irányzat szemben állt a Horthy-kor elitjével, ám „más úton és módon, és önmagukat vezető szerepbe helyezve képelték el a modernizációt”.¹² Ablonczy Balázs szerint sorrendi vita volt: először földosztás, tehetségmentés legyen, vagy pedig az ország demokratizálódása. „Abban, hogy a Horthy-rendszer autoriter, áporodott és megújulásra, illetve szociális reformra képtelen, aligha volt közöttük vita.”¹³

Alapvetően két, a Horthy-korszak (és visszamenőlegesen a dualizmus) kasztosodott társadalomszerkezetével egyformán szemben álló, de a parasztság

9 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Bp., 1989, Püski, 189.

10 Gyurgyák: i. m. 410–411.

11 Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Bp., 2007, Osiris Kiadó, 121.

12 Papp István: *A magyar népi mozgalom története*. Bp., 2012, Jaffa Kiadó, 87.

13 Ablonczy Balázs: *A népiek ébresztése*. Szabó Zoltán nyomában 2. Történelemtanárok Egylete Konferencia. 2016, 10. 8. https://tte.hu/media/dokumentumok/tte_szab%c3%b3%20zolt%c3%a1n2016.pdf, letöltés dátuma: 2021. 05. 13.

lehetőségeit és a reformok sorrendjét eltérően értékelő vízió ütközött meg egymással. Nagy általánosságban az urbánusok a modernizáció hagyományos, nyugati fejlődés által nyújtott útját javasolták. Nem bíztak a saját külön utas magyar reformokban, hanem a nyugati progresszió áramlataitól várták és remélték a fönnálló uralmi viszonyok megváltoztatását. Ezzel szemben a népiek egyetértettek abban, hogy valóságos, szerves reform csak a parasztság fölemelésével jöhet.¹⁴

A *hogyan* kérdésében a két tábor tovább tagolódott. Ignotus Pál szociálisan érzékeny liberalizmusát, Zsolt Béla polgári radikalizmusát, Csécsy Imre „magyar Gironde”-vízióját és József Attila pszichoanalízissel vegyített marxizmusát vagy – a másik oldalon – a Kovács Imre által képviselt, paraszti szövetkezeti mozgalommal színezett polgári demokratikus elképzelést, Németh László Kert-Magyarország vízióját, vagy Erdei Ferenc agrármarxizmusát nehezen lehetett volna közös nevezőre hozni még akkor is, ha akadtak gyakorlati társadalompolitikát illető átfedések. Néhány minimális kérdésben mindannyian egyetértettek. Külpolitikailag a fölsoroltak mind antinácik, antifasiszták voltak, és már jóval Hitler hatalomra kerülése előtt kritikával kezelték a német befolyást a magyar külpolitikában. Valamennyien szemben álltak a Horthy-kor elitjével, bár az elit egyes csoportjaitól reméltek olykor engedékenységet, reformszándékot vagy konkrét cselekvést, de ebben mind csalódtak. Végül összekötötte őket a politika alapvetően morális alapú fölfogása, amely éles ellentétben állt szervezeti sikertelenségükkel.

A polgár és város védelmezője

Ignotus Pál kezdettől fogva a „népiek” legvérmesebb kritikusai közé tartozott. A *Szép Szó* későbbi szerkesztője, az *Esti Kurír*, a *Nyugat* és a *Toll* publicistája ragaszkodott a liberalizmushoz, pontosabban annak szociális és demokrata irányultságú válfajához.¹⁵ Ignotus Pál az 1919-es eseményekkel és az 1920-as évek eleji jobboldali „parasztkultusszal” magyarázta ingerlékenységét a népi írók iránt: „énbennem az 1919–20-as ellenforradalom sérelme úgy gyűlt fel, mint az alpári vagy az affektált vidékiesség támadása a városi létben öntudatosodó értelmiség ellen”.¹⁶

Az 1956-os forradalmat követő emigrációjában Ignotus Pál, ekkor a Londonban székelő *Irodalmi Újság* főszerkesztőjeként számvetést készített a népi-urbánus vitáról. Az 1959-ben írott utólagos visszatekintésében Ignotus jóval méltá-

14 Gyurgyák: i. m. 198, Papp: i. m. 87–88.

15 Bozóki András: Egy „ingerlékeny” urbánus. In *Ignotus Pál: Jegyzetek a szabadságról*. Vál., szerk. és az előszót írta Bozóki András. Bp., 2010, Gondolat Kiadó, 12.

16 Ignotus Pál: Elvek, frontok, nemzedékek. In *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932–1947*. Vál., szerk. és az utószót írta Nagy Sz. Péter. Bp., 1990, Rakéta Könyvkiadó, 470.

nyosabb a népiek iránt, mint az 1930-as években írt publicisztikáiban. A földrajzi és kellő időbeli távolság alighanem jót tett az urbánus publicista értékelésének. Saját szocializációját sem kerüli meg: „Gimnazista koromban egyike voltam az érzelgős zsidófiúknak, akik hol a szegedi nyelvjárás kínos utánzásával, hol a nemzeti romantika vágyálmainak napközi szövögetésével igyekeztek lelkükben menedéket keresni a gyökértelennek mondott s ezért gyökértelennek érzett városi lét kérdései elől.”¹⁷ A romlatlan nép iránti gyermekkori érzelmes szenvedés alighanem szerepet játszott abban, hogy Ignotus Pál kritikus szemmel vizsgálta a dualizmus kori Magyarország viszonyait. Az éles kritika átcsapott a rendszer nyílt ellenzésébe: „Jakobinus hagyományokban éltem, erősen baloldalinak s nyolcadikos koromban egy darabig kommunistabarátnak tudtam magam.”¹⁸

A radikális hullámon keresztül a 18 éves ifjú eljutott a Kommunkista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségéig, mint oly sokan azok közül, akiket az 1914–18-as világégés kiábrándított. Am a Tanácsköztársaság bukása után Ignotus Pál lassan biztos révbe ért: megtalálta a liberalizmus szociálisan érzékeny, demokrata irányultságú változatát, és ehhez az eszmei sarkcsillaghoz haláláig hűséges maradt.

Mint írta, 1919–20-ban hirtelen mindenki elkezdett szónokolni a parasztság fölemeléséről, a kiscgazdarétegekről, és sok politikus, közíró a misztikus „faj” képviselőjét látta a parasztban.¹⁹ Az 1920-as évek elejének felszínes, talmi parasztkultusza fölingerelte Ignotust, aki a későbbiek során azzal gyanúsította a népi írókat, hogy csak fölülnek egy konjunktúrára. Nem vette észre, vagy nem értette meg, hogy a népi írók őszintén kívánják a parasztság fölemelését, ez számukra nem politikai konjunktúra kérdése. Ignotus Pál összemosta a népi írókat a gömbösi törekvésekkel, amelyet persze a Zilahy Lajos által az Új Szellemi Front hangzatos jelszavával (hiábavalóan) szervezett közvetítési kísérlet Gömbös és a népiek között némileg alkalmassá tett az összemosásra, bár a népiek elutasították azt, hogy Gömbös az uszályába fogja őket.²⁰

A parasztságot fennhangon dicsérő szólamok éles ellentétben állottak egy szociológiai ténnyel: az ország lakosságának nagyobb részét kitevő földműves népesség iránti „úri” lenézéssel s azzal, hogy a rendszer érdemben nem akar változtatni a szegényparasztok és agrárproletárok helyzetén. A parasztságot illetően szócséplés és frázispufogtatás folyt a hivatalos politika részéről, amelyet egyébként az Ignotus Pál által maró gúnnyal ábrázolt Szabó Dezső zseniálisan kipellengérezett a *Feltámadás Makucskán* című kisregényben. Ezek a közéleti tapasztalatok azt a meggyőződést alakították ki Ignotus Pálban, hogy „reakciós cselvetésnek” tudja be az „ártatlan vidék dicséretét” és a „népi jellegzetességek

17 Ignotus Pál: Népiség: In *Jegyzetek a szabadságról*, 286.

18 Uo. 286.

19 Uo. 285.

20 Papp: i. m. 89.

tüntető kultuszát”, „nem utolsósorban a vidék fejlődésének megakasztására és a nép elnyomására”.²¹

Ignotus Pál utólag adatozza az urbánus tábor megszületését. Mint írja, „két körben találtam a magaméhoz hasonló ingerültséget a falusiasság és a magyarosság erőltetésével szemben”. Polgári radikális újságírókból alakították az egyik társaságot, és „főhadiszállásuk” az Abbázia és a Japán kávéházban volt. E társaság vezetőjének Zsolt Bélát, a *Toll* című hetilap főszerkesztőjét látta. A másik csoport konzervatívabb ízlésű írókból, kritikusokból állt. Utóbbi társaság a Keszei vendéglőben vagy a Centrál kávéházban gyülekezett. Olyanok tartoztak e körbe, mint Kerecsényi Dezső, Szerb Antal, Hevesi András, Halász Gábor, Cs. Szabó László és Gál István. Ignotus Pál emlékezete szerint Halász Gábor használta először a táborukra az „urbánus” jelzőt.²² Később az urbánusok e kétféle áramlata kiegészült az előbb illegális kommunista, majd szociáldemokrata Fejtő Ferencsel, valamint a Bartha Miklós Társaságot, azaz a népiek egy fontos keltetőjét megjárta József Attilával, aki a Fábian Dániellel közösen írott *Ki a faluba* című röpirattal „egyik szálláscsinálója volt annak a falukutatásnak, amelynek eredményeit később nagyobbára meglehetősen kétkedéssel fogadta”.²³

De honnan is datálható a vita? Ignotus Pál a Bartha Miklós Társaság működésére, valamint Bajcsy-Zsilinszky *Előőrs* című lapjának tevékenységére vezette vissza az urbánusok gyanakvását. Ignotus leghevesebben Féja Gézára, az *Előőrs* irodalmi szerkesztőjére zúdította a kritikáját, és csak úgy tekintette, mint „a művi úton tenyésztett parlagiasság kútfejét”, „Szabó Dezső meghosszabbított árnyékát”.²⁴ Zilahy Lajos *Új Szellemi Frontot!* című cikke, valamint Németh Lászlónak az *Ember és szerep* című önéletírásából kiválasztott, Ignotust és Hatvany Lajost erősen dehonesztáló részlete, amely megjelent a jugoszláviai *Kalangya* folyóiratban, tovább mélyítették az árkot a két tábor között.²⁵ Ignotus Pál érthetően zokon vette azt, hogy Németh könnyű kézzel „leimpreszáriózta” az apját, Ignotust, és különösen érzékenyen érintette apja zsidóságának fölemlegetése, általában Németh kétkedése a zsidóság sikeres asszimilációjáról és a zsidó polgárság irodalompartoló szerepéről.²⁶ Ez volt a vita személyes szintje, ám hamar kiderült, hogy a vita kiváltó okai mélyebbek. A magyar parasztság jövőjéről a felek alapvetően mást gondoltak. Ignotus Pál a polgárság és a városi kultúra kiteljesedésétől várta a parasztság emancipációját, míg a népiek éppenséggel

21 Ignotus Pál: *Elvek, frontok, nemzedékek*. In *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932–1947*. 470.

22 Uo. 472.

23 Uo. 473.

24 Uo. 472.

25 Papp: i. m. 86. Zilahy Lajos: *Új szellemi frontot!* In *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932–1947*. 193., Németh László: *Egy különítményes vallomása*. In *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932–1947*. 121.

26 Németh László: *Ember és szerep*. In *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932–1947*. 27.

a középosztály paraszti elemekkel föltöltődésétől remélték az ország sorsának javulását.

Ignotus Pál és Németh László álláspontja azért sem volt kibékíthető, összeegyeztethető, mert az általuk használt szavak jelentésében, pontosabban annak tartalmában sem egyeztek meg. Már a „népi” és „népies” szavak kódolása gondot jelentett és félreértést okozott. Jellemző módon miközben a „népiek” mindig hangoztatták elhatárolásukat a „népiességtől”, pontosabban annak 19. század végétől népszínművekben elsekélyesedő változatától, Ignotus Pál a „népies” jelzőt használta pozitív és a „népit” elítélő, negatív értelemben.

Ignotus a népiességet tekintette progresszív, haladó, sőt forradalmi irányzatnak, legalábbis saját történelmi kontextusában, a reformkorban. Véleménye szerint „a népiesség, ha romantikusan naiv formában is, annak a városi polgárságnak és polgárosodó köznemességnek gondolatvilágát tükrözte, amely a rendi és hűbéri korlátok alól való felszabadultságban egybeforrottnak szerette magát tudni a paraszttal.” Tehát Csokonai, Fazekas Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Vajda János népiessége haladó, demokrata tartalommal rendelkezett, mert közös alapot nyújtott a nemesnek és a parasztnak egy új, közös kultúrához és nemzetfölfogáshoz. Ezzel a népiességgel szemben Ignotus nem kegyelmezett a „népi” jelzőnek. Azt teljes egészében azonosnak tekintette a – német szóval – *völkisch* szellemmel, amely szerinte „a retrográdságba menekült nacionalista és fajvédő nyárspolgár és gyülevész-dzsentrí eszményképe, azoké, kik titokzatos »népi« sugallatok szerint basáskodó »vezéri« klikkek önkényének akarják a nép sorsát kiszolgáltatni”.²⁷

Az idők során a népiek és urbánusok közötti vitában született újságcikkek egyre gyarapodtak. Ignotus Pál számos iratban bírálta a népieket (Az út, A harmadik oldal, Frígiai sapkából tányérsapka, Az Új Szellemi Front körül). Nem fukarkodott az erős mondatokkal („a Zilahy Lajos vezénylete alatt működő irodalmi rohamcsapat felvonul egy napilap hasábjain, hogy a tényleges sajtócenzúra és a nyílt szavazás rendszerének a »szociális« és »népi« politika erkölcsi fedezetét szolgáltatassa”, „ilyen hamar válnak irodalmi forradalmárok politikai forradalmárokká? Ilyen sebesen cseréik fel a frígiai sapkát a tányérsapkával?”).²⁸

Érdeemes tisztázni egy félreértést: Ignotus Pál nem nézte le a parasztok emancipációját. Sőt, általánosságban az urbánusok soha nem tagadták, hogy a parasztság emancipációja sorsdöntő a magyar jövő szempontjából. Félreértették a népiek gondolatát, amennyiben valamiféle „parasztkultuszt” vetettek a szemükre. Holott a népi írók és falukutatók szociográfiái éppenséggel nem a paraszti életforma mitizálásáról szóltak, hanem szembesítették a középosztályt és az értelmiséget a paraszti népesség kiszolgáltatottságával. Az urbánusok azt hangsúlyozták,

27 Ignotus Pál: Népiség és új humanizmus. In *Jegyzetek a szabadságról*. 269.

28 Ignotus Pál: Frígiai sapkából tányérsapka. In *A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932-1947*. 214, 217.

hogy a városi életforma, a polgári kultúra mindazt megadhatja a parasztság számára, amely a jobb életnívó feltétele. Vagyis ugyanolyan parasztvédő mentalitásuk volt, mint a népieknek, de alapvetően máshonnan várták a parasztság szociális és kulturális emancipációját. Nem „minőségszocializmustól”, nem parasztdemokráciától, hanem a létező szociáldemokráciától, létező polgári demokráciától.

Ignotus Pál példáján találhatunk bőven olyan gondolatokat, amelyek arra utalnak, hogy a parasztság sorsát fontosnak tekintette. Svájc és Skandinávia fejlődésével kapcsolatban kiemelte, hogy „a svájci és skandináv demokráciák is aránylag szegényparasztok testére szabódtak”.²⁹ Ám ezek is polgári demokráciák, még ha nagyszámú a paraszti lakosságuk. Féja Géza állítólagos „parasztdemokrácia” fölfogásával vitatkozva kifejtette, hogy „minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy a paraszt-felszabadító igyekezet sikerrel járjon”. Sőt, azt írja, hogy „a demokrácia csak addig és ott lehet polgári, ameddig és ahol a polgárság demokrata. Csak örülhetünk, ha ezentúl a parasztság lesz az.”³⁰

Ignotus Pál képes volt arra, hogy árnyalja a véleményét. A Márciusi Front 1937. március 15-ei meghirdetését örömmel üdvözölte. Mint írta, „ha a márciusi front [sic!] követeléséből csak annyi válik valóra, hogy az ötszáz holdon felüli birtokokat nem jutalmazza meg a közösség terhére adósságaikért és életkép telenségükért, ha csak annyit sikerül ez új ifjúságnak elérnie, hogy progresszív adóval és a mesterségesen antiszociális intézkedések eltörlésével elősegítsék az egészségesebb birtokmegosztás folyamatát, máris kiérdemelte a jelen háláját és a történelem megismerését”.³¹

Az emigrációban 1959-ben írott *Népiség* című tanulmányában úgy értékelte utólag a Márciusi Front zászlóbontását, hogy elérkezett volna a népi-urbánus összefogás pillanata egy baloldali reformmozgalomban. Csakhogy ekkor már az egymásnak okozott sebek nem tették lehetővé az összeborulást. „Mi állta az útját?”, tette föl a kérdést Ignotus. Meg is válaszolta: „Először is, sajnos, a gyűlölet merevsége. Másodszor az, hogy többeknek nem is állt érdekében azon pillanatban e gyűlöletet nyilvánosan enyhíteniük.”³² A fönnálló hatalom pedig alkalmazta a *divide et impera* ősi technikáját. A Cobden Szövetség konferenciát rendezett, ahol Ignotus és Veres Péter vitatkozott volna. A rendőrség megtiltotta a rendezvényt. Amikor Halasi Ödön, a Cobden Szövetség vezetője tiltakozott a döntés ellen, Hetényi Imre rendőrfőkapitány-helyettes joviálisan, baráti hangon oktatta ki Halasit: „Csak nem fogjátok odaereszteni a dobogótokra azt

29 Ignotus Pál: Polgárnak lenni. In *Jegyzetek a szabadságról*. 158.

30 Uo. 156.

31 Ignotus Pál: Tizenkét pont. In *Jegyzetek a szabadságról*. 99–100.

32 Ignotus Pál: Népiség. In *Jegyzetek a szabadságról*. 299.

a lóköző Veres Pétert.”³³ Ignotus utólag hibának minősíti, hogy engedtek Hetényi követelésének, ezzel ugyanis – akaratlanul, de – elfogadták a hatalom megsztási kísérletét.

Mi lehet a parasztság jövője?

1956 után Ignotus Pál részben revideálta a véleményét a népiekről, akiknek az 56-os Petófi Pártban játszott szerepét elismerte, és szerinte „a kiábrándult kommunisták mellett a »narodnyik« írók tettek legtöbbet a közönség felrázására”.³⁴ Hozzátehetjük: Ignotus mondatában ott érződik a csodálkozás azon, hogy éppen két olyan politikai irányzattól jöttek a forradalom leglelkesebb tagjai, amelyeket ő soha nem kedvelt. Még a népi írók Kádár-rendszerrel való egyezkedéséről is megengedőbb hangon írt, mint amit a 30-as évek vitájának fényében várni lehetne.

S hogy mi lesz a népiség további sorsa? Ignotus Pálnak továbbra is meggyőződése volt, hogy a „tisztá” polgári demokrácia szolgálja a nép, beleértve a parasztság érdekét, nem pedig valamilyen parasztdemokrácia. Ignotus a rá jellemző gyakorlatiassággal észrevette, hogy a paraszt- vagy agrárpártoknak fontos szerepük van a nyugati társadalmakban, úgy is, hogy azok iparosodott társadalmak. Jól látta, hogy Magyarország mindinkább iparosodott ország, és „sem félév múlva, sem húsz év múlva nem lesz Magyarország pusztább vagy falusabb terület, mint amelynek ma tudjuk”.³⁵ Ám észrevette a nyugati országok példáján, hogy a paraszt- vagy agrárpártok nem tűntek el a földműves népesség csökkenésével Nyugat-Európában sem.

Bár nem nevesíti Skandináviát, de érdemes megemlíteni, már csak azért is, mert a népi írók tisztelték a népfőiskola, a szövetkezet és a paraszti önszerveződés miatt a dán, svéd, finn modellt: az északi országok parasztpártjai többször kerültek olyan szerepbe, hogy befolyásolták a politikát. Svédországban arra is volt példa, hogy szociáldemokraták, konzervatívok, parasztpártiak és kommunisták egy kormányban voltak. 1944–48 között állt fönn ez a páratlanul színes koalíció. Különösen izgalmas, hogy a kommunista párt nemcsak képes volt együttműködni a jobboldallal, de még azt is elfogadta, hogy az ország geopolitikai érdekből erősen szovjetellenes külpolitikai irányt képviselt. 1951–1958 között Tage Erlander kormánya két cikluson állt a Parasztszövetséggel, illetve annak utódjával, a Centrum Párttal kormányzott együtt.³⁶ Nem mellékes megjegyezni, hogy ez a két ciklus volt az egyetlen időszak, amikor a szociáldemokrata párt

33 Uo. 299.

34 Uo. 302.

35 Uo. 303.

36 Flamm László: Svédország. In Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. Bp., 2004, Osiris Kiadó, 805–806.

nem kisebbségben kormányzott. Ez a példa is mutatja a parasztpárti-szociáldemokrata együttműködés tartós jellegét és szilárdságát. A parasztság nagy aránya ellenére Magyarországon a paraszt- vagy agrárpártok, amelyet a magyar politikai rendszerben kiscgazdapártoknak neveztek, soha nem voltak képesek kormányra kerülni úgy, hogy megőrizték önálló arcukat.

A baloldali és liberális demokrata pártok és a parasztpártok nem találtak egymásra a magyar politikai rendszerben a rengeteg szocializációs, lakóhelyi és egyéb konfliktus következtében. Magyarországon nem történhetett volna meg – több ok miatt sem –, ami Finnországban, nevezetesen, hogy 1937-ben a Szociáldemokrata Párt az Agrár Ligával és a liberális Nemzeti Progresszív Párttal közösen alakított kormányt.³⁷ Ez olyan volt, mintha a Magyarországi Szociáldemokrata Párt a Független Kiscgazdapárttal és például a Rassay Károly-féle Polgári Szabadságpárttal lépett volna koalícióra! A szociáldemokraták, agrárpártiak és progresszívek úgynevezett „vörös föld” kormánya igyekezett javítani a mezőgazdasági népesség és az ipari munkásság helyzetén. Talán ennek fényében sem csodálható, hogy a magyar népi mozgalom tagjai példaként tekintettek Suomira (azaz Finnországra).

1919 után a parasztság bizalmatlanul, ha nem ellenségesen tekintett a szocialista pártokra. A Bethlen-Peyer-paktum, valamint a parasztság és a munkásság közötti lakóhelyi és szocializációs távolság lehetetlenné tett mindenfajta együttműködést. Azok a rétegek, amelyek közös metszetet jelenthettek (az ingázó segédmunkásság, az agrárproletariátus), iskolázatlanságuk miatt nem rendelkeztek a politikai tudatosság magas fokával, a politikai tudatosságot az egyszerű úrellenesség, a pártlojalitást az egyes személyhez – sikeres képviselőhöz – és az egyházhoz való lojalitás pótolta. A Horthy-korszakban a „liberális” szó gyakran szitokszót jelentett, ellentétben Skandinávia politikai kultúrájával. Ezért aztán a liberális pártokra mindig a gyanú árnyéka vetült jobboldalról. A liberális párt egyébként sem volt képes elérni a paraszti népességet, a maga polgári és urbánus karakterével, valamint a választójog szűkösségével. Mindez együttesen vezetett oda, hogy sem a birtokos paraszti (kiscgazda) pártok, sem a szegényparasztságot képviselő, népi írókhoz kötődő Nemzeti Parasztpárt, sem a liberális pártok nem voltak képesek ellátni a mérleg nyelve szerepét a jobb- és baloldali tömbök között.

Ignotus Pál ugyan nem ír a nyugat- és észak-európai fejlődésről, csak nagyon vázlatosan rögzíti, hogy a parasztpártok jelen vannak a nyugat-európai politikai életben. Ha pedig, folytatja gondolamenetét, az általa példaértékűnek tartott, nyugatos fejlődésű, iparosodott országokban sem tűntek el a paraszt- vagy agrárpártok, sőt, mint láthattuk, Észak-Európában eljátszhatták a mérleg nyelve szerepét, akkor a parasztpártnak a történelmi léptékben igen gyorsan és szerzetlen módon iparosodott magyar társadalom közéletében is lehet helye és

37 Bereczki András: Finnország. In: Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. Bp., 2004, Osiris Kiadó, 214.

szerese, csakhogy „nem azzal az igénnyel, hogy a nemzet többségének vágyakozását szólaltassa meg”.³⁸

Végül az emigráns publicista Kossuth és Jászi Oszkár gondolatait fogalmazza újra, amikor arról álmodozik, hogy „nem tudok elképzelni egészséges Magyarországot másképp, mint szélesebb, föderatív keretben”. Kérdés persze, hogy a magyar, román, jugoszláv stb. parasztpártok milyen kapcsolatot alakítanak ki egymással. Ignotus nem tartja elképzelhetetlennek, hogy „egy föderáció tagországainak parasztpártjai is föderálnak – de akkor már nyilván elvesz belőlük mindaz a hangulati nacionalizmus, amely a magyar népiséget a baloldali reformmozgalmaktól megkülönböztette”.³⁹ Mint érzékelhető, Ignotus Pál még ekkor sem tudta teljesen kivonni magát a korábbi véleménye alól: a népieket még mindig azzal vádolta, hogy hajlanak a nemzeti szűkkeblőségre. De ezen változtathat, ha összefognak más országok parasztpártjaival egy föderális és parlamentáris államszerkezetben. Érdekes meglátása, hogy a parasztpártok föderális alapon szerveződhetnek. Az Európai Unió pártcsaládjai is hasonló elven működnek: a pártok eszmeisége, identitása alapján alakítanak frakciókat az Európai Parlamentben. Nyilvánvaló, hogy amennyiben Kossuth Dunai Szövetsége vagy a Jászi által megálmodott Dunai Egyesült Államok megalakult volna, az államszövetségek közös parlamentjeiben és képviselőtestületeiben a különböző pártok eszmei (liberális, konzervatív, parasztpárti stb.) alapon közösen léptek volna föl, hasonlóan az Európai Parlamenten belüli pártokhoz.

Konklúzió

Ignotus Pál három szinten is szemben állt a népiekkel: egyrészt mélyen bántotta Németh Lászlónak az apját és általában a zsidó polgárságot, középosztályt sújtó bírálata, őszintétlennek vélte a népiek aggodalmát a parasztság iránt, és elvetett mindenfajta alternatív elképzelést a polgári demokráciával szemben, legyen szó akár parasztdemokráciáról, akár „harmadik útról”. Egyoldalúan, igaztalanul csak az egyébként népiek többsége által elutasított Új Szellemi Frontot látta meg. Ugyanakkor bizakodva fogadta a Márciusi Frontot, és az emigrációban írott visszatekintése a népi-urbánus vitára azt jelzik, hogy kész volt legalább részlegesen az önkritikára, amennyiben elismerte, hogy az 1919–20-as évek nyomasztó politikai közérzete szerepet játszott abban, hogy egyoldalúan csak a városi kultúra kritikáját látta meg a népiek tevékenységében.

A parasztpártok szerepéről ma is megfontolandó gondolatokat fogalmazott meg. A 21. században is láthatunk erős paraszti mozgalmakat a világban – Indiától Latin-Amerikáig –, amelyek nemcsak szociálisak, demokraták, hanem – új elemként – sokszor zöldek és globalizáció-kritikusak is, és a harmadik

38 Uo. 303.

39 Uo. 303.

világbeli országokban a nyugatos és a különleges, hazai utat követő értelmiségi csoportok ma is gyakran szembenállnak egymással. Európában a parasztpártok megtanultak együttműködni mind a jobb-, mind a baloldallal, és érdekeiket békésen képesek érvényesíteni. Igen, Nyugat- és Észak-Európa-képe a parasztságot és parasztpártot integrálni képes demokráciáról ma is példa lehet azon országok számára, ahol a parasztságnak és az értelmiségnek az önszerveződés jogáért, a szövetkezeti mozgalomért, a társadalmi igazságosságért kell küzdenie, vagyis ugyanazon jogokért, amelyekért a népiek küzdöttek az 1930-as években.

Tánczos Krisztina: Virágének (96x120 cm)

A Nagy Menetelés: a kommunista értelmiségi portréja a visegrádi térség irodalmában

Bevezetés

„Hát nem tudjátok elképzelni, hogy valaki másképpen is jót akarhat a világnak, másképpen is munkálkodhat a világ javán, mint ahogyan az a ti eszméitekből következik? Ezt kérdezi Hawthorne a radikális elvtárstól, akinek a szemében, akárcsak Hollingworth-éban, az emberiség nem más, mint csökönyös, lassú, ostoba ökrök igásfogata, akiket szeges bottal kell nógatni. Dehát az ő ökrei vagyunk mi? És ugyan mi jogosít fel rá, hogy a kocsisunk legyen?” – kérdezi Josef Skvorecky (1998: 89) cseh szerző kanadai emigrációban megjelent, *Az emberi élet mérnöke* című regényében. Eme idézet – amelynek eredeti szövegösszefüggése Nathaniel Hawthorne 1852-ben, magyarul *Derűvölgy románca* címmel megjelent regényének Coverdale a remetelakban című fejezete – e helyen egy sajátos, önjelölt szubjektivizmus formálta lelki alkat és szellemi beállítódás esztétikáját kívánja szemléltetni. Ez a szóban forgó lélekrajz egyes közép-európai szépírók karakterábrázolásai nyomán, egyéb ideológiák és társadalompolitikai modellek képviselői mellett, a kommunizmus és az államszocializmus értelmiségének is tulajdonítható.

Messiástudat és szubjektivizmus

E témában afféle „felütéskepp” a cseh dráma- és esszéíró, Vacláv Havel (1991: 171–172) szavait idézném, aki kritikai nézőpontból szemléli és elveti az olyan „világmegváltó szerepet”, illetve „dölyfös messiástudatot”, amely abban a hiszemben él, hogy egyedüli és legavatottabb tudója a dolgoknak, s ezért arra hivatott, hogy öntudatra ébressze az »öntudatlan« tömegeket”.

IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

Eme radikális elhivatottság egyik archetipikus képviselőjével, Karl Marxszal kapcsolatban Pais István (2005: 59) filozófiatörténész arra a következtetésre jut, hogy „sajátos történetleológiájának” kimunkálásában közrejátszik egy bizonyos spekulációra való hajlam, „s ennek okozataként Marx ténynek veszi azt, amit elvileg kigondolt, amit szeretne megvalósultan látni”.

A világirodalom időtlen idők óta ismeri a türelmetlen, becsvágyó, célratoró, radikálisan reformeri karaktertípus ábrázolását. Elegendő – távolról sem a teljesség igényével – felidézni ennek érzékeltetéséhez Prométheusz, Marlowe-nál Faust, Stendhalnál Julien Sorel, Balzacnál Lucien Chardon vagy Dosztojevszkijnél Ivan Karamazov példáit.

Kelet-Közép-Európa sajátos 20. századi történelme miatt eme minőségek összpontosulásai, illetve megszemélyesítései a térségi szép- és esszéirodalomban új értelmet nyernek a sajátos tapasztalatok miatt. Ezt a Milan Kundera cseh író szavaival Nagy Menetelésnek nevezett jelenséget, amely e fenti kvalitások különleges és karikaturisztikus kicsúcsosodásaként érthető meg, mutatom be alább. Azért fókuszálva Közép-Európára, mert e karakterábrázolás, megköcskázatom, leghitelesebb képviselője is innen származik.

Noha kétségtávol, mint majd látni fogjuk, eme típus elsődlegesen Milan Kundera és Czesław Miłosz alkotómunkája révén vált világhírűvé, két magyar szerzőnél is rábukanni vélek a 20. századi prototípusokra, mégpedig az említett, kiváló térségi szerzőkéhez hasonló világirodalmi színvonalú megszövege-zésekkel.

A következőképp fest Babits Mihály 1922-ben megjelent *Halálfiái* című regénye Imruskájának, majd a cselekmény előrehaladtával, Sátordy Imréjének (túl)értékelő percepciója önmagáról és önnön „prométheuszi” pillanatairól: „a társadalom bomlik, s egy új társadalomnak kell jönni, hozsanna! ez az eposz!

– Akármi leszek is, ennek a nagy átalakulásnak fogom szentelni életemet! – gondolta, és mondta is Imrus, ki az eposzban élt, hol egyetlen hivatás volt képzelhető: harcolni a létező rossz ellen, forgatva a Szellem fegyvereit: a többi csak kenyérkereset. Mi teszi az ifjút született kritikussá? talán ártatlansága és tudatlansága; könnyű neki! Imrus kitört, mint egy kis próféta, a naiv hallgatóság előtt, visszatarthatatlan ünnepiességgel: mert nem volt-e itt az ő Sorsdöntő Pílanata, lovaggá ütése s harcba indulása...

[...] Elhatározta, hogy legközelebb világnézeti-vallomást tesz Gitta előtt, s több könyvet szerez a szocializmusról. Azokra a szomjas munkásokra gondolt, akiket a sóti utcán látott lehasalva ebmód a kövezetre, amint az utcacsatornákba kieresztett pancsolt és sáros bort szürcsölték. Azt se tudta, mi a szocializmus: de szomjazott valami újra, valami merészre!” (Babits 1984: 334–338)

Noha csak 1946-ban jelent meg, Illyés Gyula *Hunok Párisban* (1970) című regénye az író huszas évek első felében Franciaországba való emigrációjának élményeit ragadja meg, és mutatja be egy helyen az ideológiák „murtibingi”, lefegyverző hatásait a nem kiforrott világnézetű fiatalok számára, beleértve voltaképpen saját magát is: „a hirtelen bevett tömény gondolatok is részegséget

okoznak. Ilyenben tántorgott Franciaország, amikor egy hajtásra magába döntötte az Olaszországban már jó egy század óta megerjesztett, lefejtett humanista pezsgést; ilyenkor kóválygott a magyar szellemi élet a század elején a nyugat harminc esztendejének egyszerre kapott százféle szeszélyétől. Sokan még most is erre az italtra gyűltek Párisba. De legtöbben csak attól rúgtak be, hogy elvesztették maguk mellől a korlátot, s támasz nélkül pillantottak a mélységbe, már abba, amit ők mélységnek hittek. Mások azért tántorogtak, mert egyszerűen csak menniök kellett volna, de ők ezt sose próbálták a maguk lábán. [...] Legtöbben mégis a legerősebb ütésű szesztől rúgtak be, az éhomra nyelt gondolat-tól. Fokozta a bajt, hogy egy megmerevedett tanítási rendszer s egy különös rendeltetésű szellemi építőipar találkozásának következtében az emberek tán sose juthattak ilyen készületlenül, ilyen könnyen ilyen vad eszmékhez [...] Aki így, emésztésre képtelenül vette be őket, néha esztendőig szédelt, beszélt összevissza és hentergett...” (Illyés 1970: 83–85).

Stanislaw Ignacy Witkiewicz (2002 [1927]) *Az ősz búcsúja* című regényében érzékelteti azt a mind egyéni, mind közösségi szinten jelentkező szellemi kiüresedést és vákuumhelyzetet, amelyben e világmegváltó, szubjektivistikus hívószavak társadalmi fogékonyságra lelnek. A regény egyik főszereplője, Sajetan Tempe előljáró karaktere modellezi mindezt. Ő szakmájának és társadalmi rétegének más képviselőihez hasonlóan rendre kifogásolja a társadalmi igazságtalanságokat, amely abban nyilvánul meg, hogy a proletariátust a gazdag burzsoázia kizsákmányolja. Sajetan ellenzi a dolgok ezen rendjét, és olyan forradalmat szeretne, amely új és jobb valóságot kívánt teremteni. Az általa bevezetett rendszer a kommunizmus lenne. Azt akarja, hogy új emberiség szülessen, amely az egész világot magáévá teszi, és örökké fennmarad. „A tudatos elgépiesedés [...] a valódi jövő, a többi csak felépítmény, dísz, amely annyira eluralkodott, hogy kezdte felfalni azt, amit ékesítenie kellett volna. Eljött a burzsoá kultúra vége, amely nem adott semmit, csak a mindenben való kételkedést”, vallja a főszereplő Atanazynek Witkiewicz (2002: 162).

Witkiewicz egy másik munkájában, a *Telhetetlenségben* (2005 [1930]) arról szól, hogy egy apátiába süllyedt modern társadalom egyénei számára egy mongol filozófus, bizonyos Murti Bing olyan pirulákat kínál, amely által egy új „világnézet” vitetik át szerves úton. Aki e pirulát beveszi, elveszíti fogékonyságát a metafizika iránt, és az új rendszer szolgálatába áll. A következő szakasz támpontot nyújt e folyamatok megértéséhez: „Valamikor idegesítette Zypciót a [...] politikával és társadalmi változásokkal kapcsolatos, naiv fecsegés [murti-bingizmus]. Képtelenség, hogy még a mi korunkban az egész emberiséget átformáló, történelemalakító erővé váljanak efféle elméletek. Hamarosan azonban a saját bőrén tapasztalhatta meg a hatalmukat” (2005: 428–429).

Witkiewicz Murti Bing tana ihlette az irodalmi Nobel-díjas lengyel Czesław Miłoszt arra, hogy világhírű filozófiai–politikai esszéfüzére, *A rabul ejtett értelem* (2011 [1953]) ezt az allegóriát ültettesse át a kelet-közép-európai értelmiség kontextusára, hasonló, tömeges és narkotikus hatást tulajdonítva a kommunizmusnak,

amely abban is megnyívánul, hogy előbbieket az utóbbi rendszer eszközeivé válnak. Ki inkább meggyőződésből, ki inkább opportunizmusból.

Az államszocializmus Marx által ösztönzött ideológiája és céljai a Pártban sűrűsödnek össze, amely a következőképp várja el az értelmiség és a társadalom megnyerését: „Mióta világ a világ, az emberiség nem állított maga elé olyan hatalmas célt, mint a Párt: meg akarja szüntetni »embernek ember által való kizsákmányolását«, vagyis ki akarja irtani az emberből tevékenységének motívációját, a haszon utáni vágyat; helyére a közösség iránti kötelesség kerül. Ez távoli és tiszteletre méltó cél: egyhamar valószínűleg nem érik el, s míg el nem érik, csak az állandó terror segítségével olthatják az emberbe a kötelességtudatot. Az ember keresztény megítélésében dualizmus érvényesül: az ember »Isten gyermeke«, egyszermind a társadalom tagja is; mint a társadalom tagjának alá kell rendelnie magát a dolgok meghatározott rendjének, feltéve, hogy ez a rend nem akadályozza őt a lelke megmentéséért végzett tevékenységében. Ahhoz, hogy felszabadítsuk az új világ megteremtéséhez szükséges gyűlöleterőt – tanítja a Párt –, meg kell szüntetni az emberben a dualizmust, s az embernek teljesen fel kell oldódnia a szociális elemekben” (Miłosz 2011: 301–302).

Idevág a 20. századi lengyel filozófus, Florian Znaniecki meghatározása is Mai emberek és a holnap civilizációja című könyvéből, amit az esszéíró Adam Michnik (1985: 295) a következőképp tolmácsol: „az ilyen mentalitású személyt Znaniecki »elképzelései fanatikusának« nevezi. Ez a személy saját küldetésének abszolút kulturális jelentőséget tulajdonít, és az egész közösséget az ő törekvéseinek pozitív vagy negatív szerepe szempontjából érzékeli.”

Kundera jóformán teljes munkásságán átível az államszocialista apparátus kiépítői és hívei lelki mozgatórugóinak a kritikája (a *Tréfától az Azonosságig*). *Tréfa* (1999 [1967]) című regénye a következő önironikus visszaemlékezést vonultatja fel a főszereplő Ludvík részéről: „ami azonban a legjobban elbűvölt, sőt elbódított a mozgalomban, az a történelem kormánykereke volt, amelyhez (akár igazából, látszólag) közel kerültem. Akkor ugyanis valóban döntöttünk az emberek sorsáról és az ügyek alakulásáról [...] A mámort, amitől megittasultunk, rendszerint a hatalom mámorának nevezik, de (egy kis jóakarattal) kevésbé szigorú szavakat is használhatnánk: minket a történelem bűvölt meg; megmámorosított, hogy felpattantunk a történelem hátára, s magunk alatt éreztük; igaz, hogy többnyire tényleg csúnya hatalomvágy lett belőle, de (mint ahogy minden emberi dolognak két oldala van) volt benne (s talán főleg nálunk, fiataloknál) némi egészen eszményi ábrándozás is arról, hogy éppen mi kezdjük meg az emberiségnek azt a korszakát, amikor nem lesz az ember, egyetlen ember sem lesz többé a történelmen kívül, sem a történelem sarka alatt, hanem irányítani és alakítani fogja a történelmet (1999: 87).

Kundera *Az élet máshol van* (2005: 286) című regényében szintén megelevenedik a koncepciók pereknél való kiszolgáltatottság, a kultúrpolitikai cenzúra és kényszerei, valamint a későbbi művekben vissza-visszatérő homo sentimentalis lélekrajza. Itt a baloldali értelmiség identitásformálódását kísérli meg bemutatni

Jaromil prototipikus alakján keresztül, mintegy Sartre: *Egy vezér gyermekkor* a fasiszta karakterábrázolása, illetve ez utóbbi mű ifjú Lucien Fleurier „főhősnék” anamorfikus tükörképeként vagy „pepita” karikaturájaként.

A világhírű *A lét elviselhetetlen könnyűségében* (2014a [1984]) Kundera foglalkozik a rendszer kiépülésében és fennmaradásában játszott felelősség kérdéseivel is, vagyis a történelmi Nagy Menetelés bonyolult lélektani mozgatóival és következményeivel is: „aki úgy gondolja, hogy a közép-európai kommunista rendszereket kizárólag bűnözők hozták létre, az nincs tisztában egy alapigazsággal: a bűnös rendszereket nem bűnözők hozták létre, hanem lelkes emberek, akik hitték, hogy a paradicsomba vivő egyetlen utat fedezték fel. Derekasán védtek meggyőződésüket, és ezért sok embert kivégeztek. Később kiderült, hogy szó sincs paradicsomról, a lelkes emberekből következésképp gyilkosok lettek” (2014a: 228).

Az államszocializmus „lakájértelmiségi” prototípusával, Jaromillal induló sorhoz ebben a könyvben a Vasfüggöny túloldalán Franz csatlakozik az 1968-as „Nagy Meneteléssel”: „Csodálatos volt kimenni az utcára ünnepelni, követelni valamit, tiltakozni valami ellen, csodálatos volt, hogy nincs egyedül, hogy ott menetel a többiekkel a szabad égbolt alatt. A Saint Germain körúton hömpölygő vagy a République térről a Bastille-hoz igyekvő tömegek megigézték. A menetelő és kiáltó sokaság Franz szemében Európának s Európa történelmének megtestesítője volt. Európa egyenlő a Nagy Meneteléssel. Forradalomtól forradalomig, csatától csatáig, mindig előre” (132).

Az előbbi két művel trilógiát formáló, egyszersmind annak záró részét képező *Halhatatlanság* is feldolgozza (2016a [1990]) a prágai tavaszt utáni orosz megszállást és annak tömeglélektani hatását. Kundera, továbbá Bettina karakterén keresztül, utóbbi „elődeihez”, így Jaromilhoz vagy Franzhoz hasonlóan, ismételten a „történelem szerelmesének” és az államszocializmus „Nagy Menetelésének” időtlen lelkületét modellezi, ami a rendszer bukásával sem válik a történelem martalékává: „A világtörténelem a maga forradalmaival, utópiáival, reményeivel és elkeseredéseivel elhagyta Európát, és csak az utána való sóvárgás maradt itt” (Kundera 2016a: 226). Kundera mintha már kilépne a totalitárius paradigmából, és néha a Nagy Menetelés kritikáját ironiával szemlélné, vagy legalábbis egyetemessé terjesztené ki annak érvényét.

A franciául írt, szintén kései *Lassúságban* (2016b [1995]) a *Homo sentimentalis* pedig már az arc nélküli, végtelen világ absztrakciója előtt tetszelgő, önmagát kiválasztottnak vélő táncosként lép az elbeszélésbe (2016b: 28). Emellett utalás-szerűen immár a Történelem színpadára fellépő, gyűlölt hatalom elleni személyes lázadás alakzatban az antikommunista ethosz Nagy Menetelése is megmutatkozik, ezúttal a maga vélt vagy valós világtörténelmi jelentéktelenségével (115).

A Nagy Menetelés korábbi retorikai iránya (burzsoáziaellenesség), politikai realitása (hatalomra jutás a keleti blokkban), ideológiai preferenciái (1968) és attraktivitása (az egyik főszereplő, Chantal számára legalábbis) egyaránt

megjelenik Kundera egyik szintén franciául írt, magyarul *Azonosság* címmel (2014b [1998]) megjelent könyvében is: „Chantal díjazza [...] hogy bármit tesz [Leroy], provokáció a kanonizált forradalmi és avantgárd hagyomány jövőjében; a »polgárpukkasztást« akkor se mulasztja el, ha a legközhelyesebb igazságokat hangoztatja. Egyébként is, a provokáció (»lámpavasra a polgárral!«) tán nem válik hivatalossá, ha hatalomra jut? A konvenció bármikor provokációvá minősülhet át, és megfordítva. A szándék a döntő, hogy a végletekig viszünk-e valamit, vagy sem. Chantal odaképzeli Leroy-t az 1968-as diáklázadás viharos gyűléseire, amint a maga intelligens, hűvös stílusában ad elő minden józan érvelést elsőpró okoskodásokat: a polgárságnak nincs létjogosultsága; a munkásosztály számára érthetetlen művészetnek el kell tűnnie; a polgárság érdekeit kiszolgáló tudomány semmire se jó; azokat, akik ezt oktatják, ki kell dobni az egyetemről; a szabadság ellenségeinek ne legyen szabadságuk. Minél nagyobb abszurdumot hangoztat, annál büszkébb, elvégre csak a kiváló intelligencia képes logikát lehelni az esztelen eszmékbe” (97).

Befejezés

A fenti karakterábrázolások mindegyikével e tanulmányban az egyes meghatározó kelet-közép-európai alkotók által az értelmiségnek tulajdonított messianisztikus-szubjektivistá beállítódásokat és tendenciáikat kívántam körüljárni.

Egyesek, mint például a korosodó Kundera is kései munkáiban, idővel kilépnek a kelet-közép-európai „élcsapat” perspektívából, és egyetemes sajátosságok feltárásával kísérleteznek. Úgy vélem, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a tárgyalt, kommunista tanok által mintegy megdelejezett értelmiség-típus és jellegzetes Nagy Menetelése a mi térségünkben jelentkezett különös erővel egyes drámai történelmi tapasztalatok tükrében.

„Még emlékeztem, hogy pendelyes kölyök koromban ott álltam Valladolidban a Plaza Mayoron, a tömegben, az első ottani autodafé alkalmával, és a pillanatban, amikor a máglya füstölni kezdett, nagy királyunk, Fülöp, aki megvalósította hazánkban a Szent Inkvizíciót, hangos, tisztán csengő szavakkal ezt kiáltotta: »A fiamat is megégetném, ha eretnek lenne.« Visszhangoztak fülemben ezek az égő, szent szavak, jóllehet negyven esztendővel elébb hangoztak el.” Végeredményben nem kizárólag azért tanulságosak ezek a Márai Sándor az *Erősítő* című történelmi regényből (2002 [1975]) származó gondolatok, mert a szerző nyilvánvalóan a maga államszocialista tapasztalatait ültette át a középkori olasz és hispán közegbe, tudatos áthallásokat keletkeztetve, hanem a szubjektivistikus elhivatottság, vagy – Havel szavaival – a „dölyfös messiástudat” történelmi és társadalmi tétjei miatt.

BIBLIOGRÁFIA

- Babits Mihály: *Halálfiái*. Debrecen, 1984 [1922], Szépirodalmi Könyvkiadó.
Havel, Václav: *A kiszolgáltatottak hatalma*. Pozsony, 1991, Európa.
Illyés Gyula: *Hunok Párisban*. Budapest, 1970 [1946], Magvető-Szépirodalmi Könyvkiadó.
Kundera, Milan: *Tréfa*. Budapest, 1999 [1967], Európa.
Kundera, Milan: *Az élet máshol van*. Budapest, 2005 [1973], Európa.
Kundera, Milan: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. Budapest, 2014a [1984], Európa.
Kundera, Milan: *Azonosság*. Budapest, 2014b [1998], Európa.
Kundera, Milan: *Halhatatlanság*. Budapest, 2016a [1988], Európa.
Kundera, Milan: *Lassúság*. Budapest, (2016b [1995], Európa.
Márai Sándor: *Erősítő. Ítélet Canudosban*. Történelmi regények II. Budapest, 2002, Helikon.
Pais István: *A filozófia története*. Budapest, 2005, szerzői magánkiadás.
Jean-Paul Sartre: *Egy vezér gyermekkorá*. Budapest, 1986 [1939], Szépirodalmi.
Skvorecky, Josef: *Az emberi élet mérnöke*. Pozsony, 1998 [1977], Kalligram.
Witkiewicz, Stanislaw Ignac: *Az ősz búcsúja*. Pécs, 2002 [1927], Jelenkor.

Táncos Krisztina. Cím nélkül

Táj-tűnődések

Tánczos Krisztina festőművész munkáiról

„Magas falak között vezet az élet útja,
s a messzeségbe olvad.”

(Tu Fu)

I.

A művészetekről való beszéd kutathatósága – alkotó és befogadó, s nemkülönben az értelmező számára – kétségtelenül számos nehézséggel jár. A vizuálisan vagy textusként megjelenő további nyelvi-nyelvbe átfordítása, az egzakt közlés gyakran távolinak, elérhetetlennek tetszik. Mivelhogy feltételezhető, tudható, hogy „nem tudunk görögül gondolkodni”: teljességgel sem az alkotó fejével, sem a létrejött alkotás mibenléte szerint nem lehetünk képesek feltétlen érvényes kijelentéseket tenni. A kísérlet, a művekhez való közelítés kísérlete, támpontok, mankók, fogódzók keresése mégis folytonos.

Vajon a képtér egésze lehet-e vagy miként válhat önmagában jelhordozóvá, a jelenlét jelévé – nem csupán a benne foglalt, jelszerű motívum vagy képelem révén – vagy ad absurdum: miként lehet az eltűnés jelévé? És miképpen változik esztétikai érvénye két további, egymással szervesen összefüggő, gyakran fedésben álló aspektus környezetében. Egyfelől a különböző, elsősorban a belső horizont s csak részben a látható vagy látszólagos, a valódi horizont megválasztásának, eltolásának függvényében. Másrészt a kompozíció jellegét érintő, eltérő strukturális viszonyok között: a horizontális és vertikális, centrális s különösen a diagonális erőterek létrejötté révén.

Ilyen és hasonló kérdések vetődnek fel Tánczos Krisztina festőművész, a kortárs magyar képzőművészet középgenerációjának egyéni hangvételő, markánsan saját utat bejáró, kialakult festői elképzelésekről tanúskodó művei szemlélése közben. A divatszerűen fellépő trendektől érintetlen, figurális és filozofikus festészete sajátosan kiérlelt ízeket, festőeljárásokat hordoz: a jelenségek, a dolgok atmoszferikus megjelenítése mellett azok organikus törvényszerűségeit is prezentálja.

Tánczos Krisztina a Kisképzőt követően a Magyar Képzőművészeti Egyetem festőszakos hallgatójaként 2001-ben végzett. Két évtizede folyamatosan – noha

rövidebb megszakításokkal – a pályán levő, alkotásait egyéni és csoportos tárlatokon bemutató, Budapesten élő és alkotó művész.

Tradicionalis, olaj-vászon technikával születő, különböző, de egymás közelségében álló, így részben egymásból következő témák lakják be festett munkáit, illetve ceruza- és tusrajzait. Talányos terepek, az idő térbeli kivetülései, egy belső utazás reminiscenciái; tájak, önmagunkból kiinduló utak, karcosan jelentkező figurák, jelek, korlátok és határok. Később madarak és bárkák, elhagyott tárgyak jelentek meg jellegzetesen freskóhatást keltő alkotásain, s néhány szimbolikus töltetű, határhelyzetek után kutató, az ember itteni sorsát képesítő figura.

Kontemplatív beállítottság jellemzi e munkákat, amelyeket cselekvésorientált festőiség ír felül, egy belső mozgás tárgyi kivetülése. Éppen ez, a befelé figyelés, a bentről fakadás a legfőbb oka annak, hogy a nemzetközi trendek követéslekövetése, képnyelvi átfordítása és beültetése, az importáló tendencia, a kultúra formaruhába öltöztetése, amely jobbra divatjelenséggé degradálja vagy legalább is annak közelébe sodorja a művészeti megnyilatkozásokat – elmarad e festői világban. Miért kellene öt percenként bukfencet vetni, jelzi Deim Pál. Ma fontosabb a jelenlét: otthon lenni saját képi hagyományunkban, amely részben megörökölt, másrészt sajátosan, egyénileg teremtett (mégsem nacionalista vagy kiüresített tradicionalista alapokhoz igazodó), amelynek változásrendje immanens, belső szervességből táplálkozó. Mert fontos, hogy a művészeti-festészeti problémák belülről eredjenek, s ne testált dimenzióban jelentkezzenek. Hiszen az autentikus művészet a kulturális beágyazottságát hordozó saját szemléletből származik, s az egyéni részprobléma feloldása így tehet szert egyetemes vonatkozásokra.

Az alkotói kifejezőmód, amennyiben nem trendekhez igazodik a szerves beágyazottság és természete szerinti belső változás következményeként: egy vizuális anyanyelv, ugyanakkor egy privát képi nyelvezet létrejötté felé gravitál. A vizuális anyanyelv olyasmi, amely idővel adva van, rendelkezésre áll, persze sokáig rejtetten, de felszínre emelhető. Benne nem más nyilatkozik meg, mint az individuum (és közössége) lokális és kulturális és mentális beágyazottsága: az éppen ottani létezés kifejezése.

A Tánczos Krisztina által alkalmazott festői nyelv számos szállal kötődik a magyar festészeti hagyományokhoz. S ez nem titkoltan: szándék is! Hogy művei hordozzák, képviseljék az éppen inneni, ebből a földből, kulturális környezetből való származását. Munkáiban azt az „elevenen egységes”, magasabb egységet keresi, amely nem tagolható vagy szakítható szét külsőre és belsőre, formára és tartalomra, mert minden életmegnyilvánulásban tetten érhető. E szemlélet mögött az a latens felismerés húzódhat meg, hogy a vizuális anyanyelveknek vagy akár az egyetemes vizualitásnak létezik egy sajátosan magyar változata, amely feltétlenül csak innen, ebből a földből, kultúrából, hagyományrendszerből eredhet: amelyben érződik a föld szaga, illata, a víz, a levegő milyensége. Az alkotó éppen ezt szeretné tetten érni, közvetlenül szemlélni saját festészeti nyelvi gyakorlatában is.

II.

Tánczos Krisztina művészete egy több szálon futó, festői problémákat szembe-sítő alkotótevékenység. Az alkotófolyamatra úgy tekint, mint a kiérlelt formában megjelenő tartalom kifejlésére, amely közvetlenül már a szemnek, s nem kevésbé a rákutató értelemnek a metaforikus értelmezés terét nyitja meg.

A szimbolizáló-metaforikus hajlam kísérő, egyben kalauzoló mozzanata eddigi életművének, amely egy ábrázolási, megjelenítő hagyományba illeszkedik, miközben annak egyedi eljárásait keresi. Korai alkotásaiban jó néhány, jobb híján szimbólumként megnevezhető képelem tűnt fel, mint szervező mag. Újabb műveiben ezek bizonyos értelemben vett redukcióját, lecsupaszítását hajtja végre, a jeltárgyat egy külső képszerű viszony alapján jelölő jelben összegzi, valamint alkotásait az ikon klasszikus megjelenése felé terelgeti, noha ezt tágabban és szabadabban értelmezi.

A munkák alapján úgy tűnik: számára a festészet olyan professzió, a festői felület olyan terep, amely lehetőséget nyújt a földi és a transzcendens egymásba fogódzó megjelenítésére. Figyelmét e kettősség fogja át. A képtémák ezt ugyan néha szétszálazzák, de egymás közelébe is vonják. A földi és az égi nem mutatkozhat meg ugyanazon karakterben, ennek ellenére folyamatosan egymásba váltanak, egymást keresik képein. Például az expresszívén kezelt, hol határokat, formákat teremtő, érzékenyen és könnyeden vagy súlyosabban jelzett, földfelületeket és vizeket tagoló, fellazító felületképzés formájában.

Alkotásai jellemzően lazább-szorosabb, egymásra is reflektáló ciklusokba (*Térképzetek, Jelképzetek, Tájallegóriák, Horizont-határon, Földfalak, rögfalak, Jelenlét, Elégia* stb.) szerveződnek, amelyek egyben a felmerülő festői, tematikai és téri, kompozíciós problémafelvetéseket is jelzik.

Az egymásra következő ciklusok nyomán néhány, relevanciaként értékelhető szempont fenntartása irányadónak mutatkozik számára. Ilyen az organikus képszerűzés, a nyomatékos festőiség, a föld- és légszínek termékeny árnyaltsága, a különböző erőterekre vetített feszes komponálás.

A képtémák sosem keresettek. Belső indíttatású, belső történésekre reflektáló, szintetikus eredetű és gondolatiságot hordozó műveket szólít életre egy organikus festészet keretében. Akkor is így van ez, ha azok valóságos látványokkal mutatnak rokonságot, hiszen az alkotások struktúrája, a komponálás módja, a motívum és színhasználat mindig az átírás, a személyessé tétel jegyében áll. Ez redukciót és felülírást, a transzparencia fokozását egyaránt jelenti, persze távolabbról, leginkább: a mind újra történő rákérdezést a létezés, a dolgokban benne rejtés, a rejtőzés sokféle mibenlétére. Az alkotó nem törekszik feltűnő újszerűsége csupán önmagáért, sokkal inkább az elmúlt két évtizedben számára festői jelentékenységgént megjelent értékek megerősítésére.

Szinte mindegy, hogy a képfelületen milyen téma vagy tematika jelenik meg, ezek körét mégis szűkíti az alkotó számára erősebben szimbolikus töltetű néhány motívumra (utak, vizek, falak, tárgysemmiségek), amelyek éppen szokatlan

téri helyzetük, jelként megjelenésük révén tehetnek szert újfajta értékre. Közel azonos vagy alig néhány motívumot vándoroltat különböző erőterekben (horizontális, vertikális, diagonális), a jelenlét közvetlenségét őrző fény-árnyék hatások kontextusában, olykor meg éppen légies, absztrahált közegben, amely csaknem felszámolja, feloldja a téri jelenlétet. Az erős színkontrasztokat többnyire kerüli, színfeszültségei visszafogottak, visszatartottak. Egy viszonylag homogén színtérben igyekszik előszólítani a létezőkben feltárulkozó létezés elégiáját és drámáját.

Tánczos Krisztina figuratív, klasszikus olaj-vászon kompozíciókban gondolkodik, amelyek hangoltságát a föld- és légszínek határozzák meg. Alkotásainak súlypontjában annak vizsgálata áll, hogy a szilárd-földszerű és a képlékeny-légies, illetve a köztes helyzetű, folyékony állagú képi megjelenése, gyakran együttes jelenléte milyen jellegű képi erőterek létrejöttét eredményezi a különböző pozicionálások révén. Tulajdonképpen az foglalkoztatja, hogy a képtér egésze miként válhat önmagában jellé. A képsík térré növelését, tágítását szolgáló eljárása, hogy táblaképei pályafutása kezdetétől keret nélkül jelennek meg. Lezáratlanok, mivel a kép oldalszegélyét is az alkotófelület részének tekinti. Ez nem csupán a képmező szerény, kiterjesztő megnövelésére, valóságos téri helyzet létrehozására, de a síkváltó képkifutás révén a finom ellenpontozás vagy megerősítés megjelenítésére is alkalmat nyújt.

A kép egységében a horizont azt a képzetet kelti, mintha a végtelenben helyezkedne el, oda húzódna vissza, miközben a horizontvonal két különböző világot, az anyagszerűen megjelenőt és a légiest, atmoszferikus látzólag elkülöníti egymástól. Néha meg: összetartozásuk nyilvánvaló. Ugyanis a kép tulajdonképpeni tárgya vagy témája (szubsztancia) és annak háttere, befoglaló közege (szubsztátum) egymás feltételezésében áll, változó viszonylatuk pedig festői kérdéseket implikál. Például, hogy a látósík, a horizont különböző pozicionálása, alacsonyabb-magasabb fekvése, esetleg felszámolása mellett miképpen lehetséges képi egyensúlyt teremteni, vagy éppen dinamikus viszonyokat megjeleníteni a festészetének súlypontját alkotó szilárd-földszerű és a képlékeny-légies felületek együttes jelenlétében, s mindezek milyen jellegű képi erőterek létrejöttét eredményezik. Vagy hogy a horizontvonal, amely nem csupán a konkrét észlelés határának jelzése, miképpen lehet figuralitás és absztrakció, valóság és képzelet találkozásának, egymásba áttűnésének a határvidéke is. A kompozíciók tekintetében elsősorban az a kérdés foglalkoztatja, hogy a horizontális és vertikális, centrális s különösen a korábbi munkáin már gyakran jelentkező diagonális erőterek milyen viszonyrendszerbe kerülhetnek egymással ugyanazon képfelületen, illetve a térsíkok és térrétegek, a különböző téri helyzetek között miképpen teremthető meg valamiféle egyensúly, amely hiteles közvetítője lehet egy lelki-szellemi erőternek. Olyan kompozíciós elrendeződések megvalósítása szervezi alkotásait, amelyekben az érzékelhető, érzékiségében megjelenő konkrét s az érzékeken, az érzékelésen túlnövő jelenségek és tárgyak egyidejűleg ugyanazon formakarakterben mutatkozhatnak meg, feloldva látzólagos elkülönülésüket.

Művészetében számos téri probléma merül fel kérdésként, és nem csupán az evidensen adódó hogyan lehetséges a síkfelületen téri helyzeteket megjeleníteni. A képi tér mint lehetséges tér tűnik fel munkáiban, amelynek determináló tényezője a benne-rajta megjelenő képelem, figura. Mind inkább arra fókuszál festészete, hogy a tér – amit mintegy a benne megjelenő képi elemek indukálnak, hívnak életre mint adekvát közeget, és viszont – milyen viszonyba léphet a benne megjelenő motívumokkal, s e helyzet feltárásának milyen festői eszközök lehetnek a leginkább optimális közvetítői. A festővászon, a képsík, mint alaphordozó, egyben olyan háttérként jelenik meg (terepasztal, színpadtér), amely bárminemű belső és külső történés (konkrét narratíva, pszichikai kivétel) közege, idő- és térrétegek összesítő hordozója lehet, szabad teret nyitva a motívumörző motívumvándorlásnak. A kép így történés- és lélektérkép egyben.

Tánczos Krisztina jellegzetes témája a horizontba hosszan elnyúló földfelszín: mezők, dombtájak, tagolt vagy tagolatlanul áradó földek, köztük futó utak, ösvények, mint többnyire, természeti, s csak részben az ember által alakított képződmények.

A téma újabb keletű elgondolásaiban, talán e táji elem végpontján, a közel-múltban született alkotásokon egyenesen falak, rög- és földfalak jelentek meg. A jobbra vízszintes kiterjedésben vagy enyhe emelkedésben megmutatkozó földfelszín az új alkotásokon vertikális helyzetben magasodik. A függőleges irányú transzformálás – amely sosem felülnézeti vagy madártávlatból történő megközelítést jelent – olyan felületek megjelenésének nyit utat, amelyek konkrét és jelképes összefüggést egyaránt képviselnek.

A középpontba állított föld- és rögfal mint vezető motívum három különböző indíttatású, ám egymással mégis összefüggő, mintegy egymásból is fakadó szempont szerint fogalmazódik képpé. Elsődlegesen mint természeti képződmény: a képsíkban élénk táruló földfelszín az ég felé, a horizontba nyújtózva mintegy falként magasodik élénk. Másodsorban építészeti megnyilvánulásként a természetnek vagy éppen az embernek. Utóbbi esetben hangsúlyossá válik a fal antropomorf jellege, hogy az ember által teremtett konstrukció. Harmadsorban e motívum szimbolikus, kultikus vonatkozásokat képvisel: olyan képösszegző elem, amely a jelentéssűrítés lehetőségét, az ember itteni sorsának képesítését is hordozza. Mindhárom szemlélet, képi megformálás során a motívum – legyen szó a természet által képződött vagy az ember által emelt építmény megjelenéséről – úgy áll élénk, mint amely a földből veszi eredetét, abba gyökerezik, abból fakad, annak anyagságából és az anyagszerűség törvényei szerint emelkedik ki környezetéből, ugyanakkor szimbolikája, ikonográfiája révén túllép tárgyi-anyagi megjelenésének jelentőségén. Így a fal gyakran önmagában és önmagáért jelenik meg, környezetéből kiemelve, a képfelület egészét ellepve, telítve mint festői értékek, az ecsetnyomok hálózatának hordozója, máskor éppen a környezetével létesülő korrespondenciák válnak hangsúlyossá. Ismét más esetben szimbolikus és plasztikus felületként tűnik élénk a fal, amely hátterét alkotja a rajta-benne vagy az előtérben megjelenő, mindenképpen

redukált, alig jelzett tárgyi valóságnak. Egy-egy esetben úgy is előfordul, mint kép a képben, mint a képben meghúzódó belső képfelület, amely sajátos „belső horizontot” nyit meg. E konkrét, ugyanakkor erős jelképiséget is hordozó képi elemmel, motívummaggal analóg módon: a festményeken feltűnő falak több-féle jelentéssik egybevonására nyújtanak lehetőséget, noha létrehozásuk elsődleges, domináns szempontja: a téma érzékeny festői előhívásának lehetősége.

III.

Tánczos Krisztina művészete, mintegy két évtizedes alkotói tevékenysége – a minden alkotó életművében bekövetkező formálódás ellenében is: összetartó, konzonáns képet mutat. A festői kereső utaknak és elmozdulásoknak nem következménye egy radikálisan új festészet megjelenése. Inkább egy kialakultnak vélt festői világ folytatása és folyamata bontakozik ki az egymásra következő ciklusokban, az egyes alkotásokban, s nem a saját művészet rendre újrabszabása, megújuló manifesztációja. Nem keresi annak lehetőségét, hogy az éppen aktuálisan felvetődő festészeti újdonsághoz igazodjon, sokkal inkább: magában a régi értékek újszerű és személyes megerősítését reméli. Ennek nyomai alkotásai. Ha mégis változásnak enged utat, az sosem fordulat jellegű vagy ugrásszerű, inkább a festészetről való eredendő gondolkodásához és korábbi alkotásaihoz közel álló. Mert gondolkodása és festészete terét csak annyiban engedi változásnak kitenni, miként megváltozhat valaminek a formája, alakja, ha más aspektusból tekintünk rá – identitását nem sértve fel.

Alkotásain a szakralitását vesztett, attól megfosztott föld, víz, levegő, tágabb értelemben az ezekben foglalt anyag és test reszakralizációját kíséri meg. Hogy mindezt gyakran elégikus jelleggel, nemritkán drámai mozzanatokkal képesítve teszi – nem lehet véletlen. Hiszen az élet, a létezés spiritualitása és annak veszélyeztetettsége köti le figyelmét egy hangsúlyosan festői megformálás keretében. Visszatekint, így előre, a jövőre. Ilyen módon igyekszik tudatosítani, hogy mi az, ami megőrzésre méltó.

Ha az alkotó tájat fest, lebegő vizeket vagy egyszerűen egy falnak támaszkodó létrát – akkor is olyan jelek, gondolati jegyek, találkozások nyomait helyezi el a vásznon, amelyekben a tér megtörténik, hogy az idő foglalata lehessen. Ezekben hasonmásként mutatkozhat meg és rejtőzhet el.

„És miért sír a hóhér...?”

Szilágyi István: *A hóhér könnyei* című kötetéről¹

Szilágyi István címben idézett kötetében a szürkeség és a korlátok közé szorítottság uralja – valós és átvitt értelemben egyaránt – az elbeszéléseket. A jólét és bőség föltűnően hiányzik szereplői világából, mintha a *Hymnus* Istene elfeledkezett volna az ott élő magyarokról. Mással pedig csak kivételesen találkozunk: a meg nem nevezett román nemzetiségűek ugyanannak a közegnek a részei, legföljebb némi kis hatalommal rendelkeznek. (Az egyik történetben szereplő olaszokról külön kell majd szólnom.) Noha a szereplőknek van mit enniük, járnak a vonatok, termelnek az üzemek, nyomasztó ködként nehezedik mindenre a kilátástalanság, reménytelenség érzése. Ahogy a történelmi időtérben sem találkozunk megoldást ígérő győzelem esélyével.

A lepusztultság állapotában levő jelen vagy a múltban a reménytelen kimenetelű küzdelmek kiszívták a szereplőkből az érvényesülésnek, az egyéni és közös boldogulásnak minden reményét. Sorsukba beletörődve ülnek az utasok a vonaton, várják, hogy megérkezzenek valahová, ami rejtve marad az olvasó előtt. A nyelv viszont étellel teli: gyakran sziporkázó, mindig az ábrázoltaknak megfelelően elegáns. Színt, meglepetést, váratlanságot hordoz, ami hol hosszú, találékony fölépítésű mondatokba rejt sejtelmes utalásokat, hol tőmondatokba vet oda az olvasónak olyan állításokat, amelyeket neki kell kiegészítenie, máskor viszont a mindennapi beszédmódokat leképező módszerrel jelenít meg „reálisnak” látszó, s közben általános érvényű – többnyire sivár – jeleneteket, illetve történéseket. Egy tekintetben viszont Szilágyi következetesen kivételt tesz: hősei neve többnyire drágakő-ritkaságú „találmány”. (Néha az író saját leleménye. Máskor – Rekettye Pila esetében például – szokatlanságát egykori pere örökítette meg.) Ez egy-egy pillanatra kiragadja a szereplőket a történetmesélés folyamatából. Különlegesség a jó néhány ritka szó, amelyeket gyakran az író át is formál.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kőlcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója. *Vérmező – A gillotiné évei Magyarországon* (Bp., 2016) című könyve középpontjában Kazinczy Ferenc áll.

1 Válogatta Márkus Béla. Budapest, 2021, MMA Kiadó.

A most közölt írások máshol már megjelentek, de Márkus Béla válogatásában – önértékük mellett – mintha azt is szemléltetnék, mennyi mindent ki kell próbálnia az írónak ahhoz, hogy a remekművek nyelvi világát és beszédmódját – szándékainak megfelelőre – alakítsa. Sikerült e kötetet olyan erősen különböző tartalmú és nyelvezetű elbeszélésekből összeállítani, amelyek voltaképpen az első megjelenéstől kezdve tükrözik az író nyelvteremtő szándékának változó irányait. Talán nem mindenben, hiszen a pályakezdő írásokból egy sem került be a kötet anyagába. A válogató egy esetben nem tudott ellenállni a történelmi változásokra – amúgy rendkívül ritkán – személyes élményű megjegyzésekkel reagáló írás közlésének. A *Karácsony Menyőben* fontos, jellegzetes elbeszélése a 89-es romániai „események” egy epizódjának. Ez minden tekintetben eltér a fiktív elbeszélésektől, valamint a szerző addigi publicisztikájától. A történet mintha valami önkéntes visszafogottságból szabadítaná ki íróját – vagy inkább az események lejegyzőjét –: a változások élménye és az azokhoz kapcsolódó érzelmi azonosulás teljesen új hang Szilágyi életművében. Még ha nyelvi megoldásai – főleg iróniája – nem is változhat meg hirtelen elhatározásból. Ráadásul – ha máshonnan nem, Márkus Béla monográfiájából² – tudható, hogy korábban munkaköri kötelességként számos publicisztikát jelentetett meg. Nyilván tudatos a válogató döntése, hogy a szárnypróbálgatás irányait jelző írások után két olyan következik – a *Hadban* és a címadó elbeszélés –, amelyek majd beépülnek az író két nagyregényébe, a *Hollóidőbe* és a *Messze túl a láthatáronba*.

„Ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót...” – idézi monográfiájában Márkus Béla Nemes Nagy Ágnes. „Funkcionális megközelítésben a mondat a beszédfolyam olyan egysége, amely egyrészt önálló és eredeti, másrészt pedig a diskurzusba (beszélgetésbe-szövegbe) szerkesztve, azzal kapcsolatban áll mint beszédelőzménye, ehhez hozzáad valamit és a következő beszédegységekkel kapcsolatban van” – igyekszem bekapcsolni ehhez a tudományos meghatározások egyikét, hogy kiemelhessem: e viszonyban Szilágyi meglepően sok váratlan megoldását alkalmaz. E meglepetésekben csak talál-gathatjuk tényleges jelentésüket. (Vajon az „Isten lova” hiányosan idézett trágárság vagy rejtelmes utalás valamire?) A tájnyelvi kifejezések persze kivételesek, s az archaikus szavak is inkább csak a történelmi közeg érzékeltetésére jelennek meg, a képes beszéd értelmezése azonban gyakran talányos: „Kendője őszi felleg. Ezt a kendőt feketéből, fekete éjszakai vizekből tilolták szürkére naptalan nappalok, vagy fehérből: fehér márciusi havakból fakították szürkére holdtalan esték.” A vak öregasszony talán nem is vak, mivel jelképes szerepét *A végállomáson leszállsz* című elbeszélésben a nélkül érzékeljük, hogy biztosan tudnánk, milyen a kendője vagy a fülkében maradó gyékényszatyra. Arca oly barázdás, mint a föld, de ilyen arca sok más – főleg szegény sorsú – öregasszonynak van. Nem tudjuk, ki ő, noha az elbeszélte életképben gyakran megjelenik, beszél – és eltűnik. Aki megszánná az idő által elgyötört kirívó elesettséget,

2 Márkus Béla: *Szilágyi István*. Budapest, 2018, MMA Kiadó.

az sem segít, mert (emeli ki több lényegében azonos szövegrész) a segítségnyújtás olyan erkölcsi tett lenne, ami adott körülmények között érvényét veszítette. Miközben a – történetekben soha meg nem jelenő – állami propaganda közös elvekről harsogott, a körülmények mindenkit önmagára összpontosító magányba zártak, még ha a közös vonatfülkében szót váltanak is egymással, sőt talán meghallgatnak másokat is. *A végállomáson leszállsz* utasainak föl villantott és befejezetlen emléktöredékei izgalmasabb személyes sorsokat rejtegethetnek. Akár az útleveél összefirkálása – és egyidejűleg az első világháború kitörése – miatt kútba esett kivándorlási terv családfőjének befagyó vállalkozó szellemére gondolunk; akár a fiatal papné és a kőműves szerelmi kalandjára, amelyben a férfinak csak az okoz gondot, hogy a magasabb szinten élő asszony kedvéért szolgálójának mondta a feleségét. (Hasonló kisebbségi érzés kifejezésé-ként, mint ami a legtöbb szereplőben él vagy rejtőzik.) Egyébként az évszakok változatlanul egymást váltják: most ősz van, a „hetek erősen vajúdják az új évszakot. Nyirkos kő színe van az égnek s a földnek is. Csak a menetidő, az állomások órái jelzik, hogy reggel van, vagy délután. Az idő ilyenkor valami nagy, kopár váróteremben jár föl s alá, közömbösen lépi a mocskos mozaikkoc-kákat, mint a vonat az állomásközöket, a 'tájegységeket'. S ezt az állapotot, az örök átmenetet nevezhetnénk hétköznapi is.” E hosszabb nyelvi ízelítőben a „kő-hasonlat” egyáltalában nem véletlen a kötet első írásában, a szereplők érzéketlenségére, az érzelmek óvatos elfojtására utal. Azt a kopár és kilátástalan világot idézi meg, amelyben majd a *Vikend* hősei is vergődnek.

A vonat száz kilométeres száguldása napjaink világának technikai fejlettsé-gére utal, aminek azonban nyoma sincs hősei mindennapjaiban. Még ha szük-ség esetén ők működtetik és/vagy javítják is annak a gépeit. A munkavégzés során a társak ritkán váltanak ki másokban említésre méltó érzelmeket, inkább a tárgyak sajátos vonzereje mozdít meg bennük a szeretethez hasonló érzést. (A mozdonyt szinte személlé teszi gondozójának – az elbeszélőnek – hozzá fűződő szoros kapcsolata.) A gyorsvonat menetrend szerint közlekedik ugyan, belsejéből mégis a kilátástalanság, a veszteségtudat, az elmúlás nyomasztó han-gulata sugárzik. Minden utasból meg a kötelességét végző kalauzból is. Az idő pedig összefolyik, nincs se eleje, se vége: leszállás után mindenki folytatja va-lahogy az életét, de annak esetleges jelentősége, történetthordozása már nem tartozik az olvasóra.

A végállomáson leszállsz: mi mást tehetnél? A vonat nem megy tovább, akárhol van ez a hely. Itt befejeződik életed figyelmet keltő – rövid – szakasza, amit érdemes volt általánosító szándékkal megidézni. Néha föl villansz az elbeszélő horizontján, máskor eltűnsz – valahol, ami már minden figyelmen kívül van. Eltűnsz a névtelenségben, a mindenre rátelepülő – közönyös – ködben. Abban a ködben, amit nemcsak az éghajlat idéz elő, de nyomasztó voltában ott lebeg számos írás egészében vagy néhány részletében is. Tegyük hozzá, Szilágyi je-lentős író-kortársai közül mások is keresték (vagy keresik) a „nehezen mond-ható” különböző változatát. A posztmodern elbeszélés írói a nyelv sajátos

használatának az előző nemzedékeknél nagyobb tartalomközvetítő szerepet tulajdonítanak. A magyar elbeszélő-hagyomány stílusában legnagyobb hatású írói (Jókai vagy Krúdy) nyelve kevésbé tudatosan törekszik tartalmi-világszemléleti elemek kifejezésére, mint Szilágyi nemzedékéé. Természetesen a kiemelkedő tehetségük írói célja és szándékai szolgálatában.

Szilágyi első kötetének megjelenését az a hivatalos várakozás kísérte, ami a szovjet hódoltság teljes világában azzal kísérletezett, hogy a „proletárdiktatúrát” munkásíróknak a munka dicsőségéről szóló – szükségszerűen hazug – írásaival igazolja. Nem véletlenül lett a „lázaszó” Esterházy Péter korszakindító regényének ironikus címe *Termelési regény*, számos tévúton járó írogató kortársa igyekezett a művelődéspolitikai kívánalmaknak eleget tenni. Ezért érdemes arra fölfigyelni, hogy szerzőnk első kötetéhez nem ennek az irányzatnak valamelyik elméleti szószólója írt előszót, hanem az igényes Szócs István. A kor jellemzője azonban, hogy beszédmódjában neki is a politikai előírásokhoz kellett igazodnia. Ezért az elbeszélések „fiatal szerzőjéről” nem is mulasztja el megemlíteni, hogy „munkásként kezdte életpályáját”, nem filológusként, s azután sem lett belőle „irodalmi író”. Mit jelent ez? Szilágyi a „proletár” szót vagy soha, vagy csak olvasmányélményeimen kívül használta. (A diktatúrát nyilván más okból nem említi.) Az ő munkásai a maguk életét élik, minden lehető módon igyekeznek belőle kizárni a hatalom mégoly csekély befolyású részeseit is. Hogy mennyire egyéni világszemlélet mutatkozik meg már ebben, arra egyetlen mondatot idéznék a címadó *Sorskovácsokból*: „A tűz egyre élénkebben égett, egyre magasabbra csaptak a szirmai, a mester nézte, figyelte az üllő hangját, hiszen ő hangolta föl, most már tudom, és a hangok a lángoknál is magasabbra szárnyaltak, repeszték a nagy énekkarban, az élet hangversenyén.” Ha észrevesszük a tűz „költői” képéről a (valódi) mesterek fontos szerepére váltást, majd az énekkar megidézésével a magas művészet igényének megpendítését, a gondosan fölépített mondatból érzékelhetjük, hogy nem közönséges „munkásíró” bontogatja itt a szárnyait.

Ahogy a tekintélyes Szócs kénytelen volt az irodalompolitikához – a szigorú felügyelet ellenére mindig lehetséges rugalmassággal – igazodni, úgy a rövid munkás előélet után jogi végzettséget szerzett Szilágyi Istvánnak azzal, hogy szerkesztői (később főszerkesztői) állást kapott (és töltött be nyugdíjba vonulásáig), meg kellett tanulnia a folyamatosan változó körülményekhez alkalmazkodni úgy, hogy távolságot is tartson a hatalom kinevezett urainak legsötétebb szándékaitól. Ez egyszerre jelentette Romániában, akár csak Magyarországon, a szellemi egyeduralmát féltve őrző párt előírásainak figyelembevételét, valamint a más szerzők kézíratai elolvasásának, értékelésének és írói törekvéseinek – tehetségük jellegének vagy hiányának – megismerését. (Továbbá riportok, jegyzetek, sőt vezércikkek írásának kötelezettségét, amelyek nemcsak témájukban, de stílusában is korlátozták írói kiteljesedését.) Rengeteg időt főlemészto,

de igen sok tapasztalatot hozó évek voltak ezek, amelyek hatása nem tűnhetett el a „Temesvár után” megjelent írások világából sem. Sajátos eredménye, hogy nem szívesen minősíti véglegessé műveit,³ így irodalmi munkássága kisebb számú kortársai többségénél. Az elbeszélések megformálásának eredetiségét, tudatosságát – és találékonyosságát – jelzi az a gondosság, ahogy azt, amit mégis kiad a kezéből – folyóiratközlés esetén is – megformálja.

Talán nem egészen tartozik e kötet értékeléséhez, hogy a munkástéma kérdése – és ezzel összefüggésben a munkásmozgalom rengeteg legendával népszerűsített témája – a maga útját kereső író érthetően foglalkoztatta. Déry Tibor munkásságát a hatvanas években – főleg börtönbeli „mártíromsága” miatt – nemzetközi szinten is igen „modernnek” tartották. Munkái közül különös figyelmet kapott *A befejezetlen mondat*.⁴ Nehéz megmondani, hogy e mára szinte olvashatatlanul érdektelen, de annak idején nagy visszhangot kiváltó regény mesterkéltséggel ragadta meg Szilágyi figyelmét, de hatására regényírásba is belefogott. (Szerencsére nem fejezte be.) Kérdéses az is, abban a bizonyos mondatban (vagy inkább: a mondottakban) mi a befejezetlen? Az viszont egyértelmű, hogy a befejezetlenséget Szilágyi később is írói eszköznek tartotta.⁵ Helytálló lehet Márkus Béla észrevétele, hogy Déry fölfogásában a huszadik század társadalmi valóságának teljes és átfogó leképezési lehetőségét kereste. Ez azonban a hatvanas-hetvenes években – politikai engedmények nélkül – igen nehéz feladat volt: Nádas Péternek is csak a hivatalos legendáriummal való teljes azonosulással sikerült. Ez vezethetett oda, hogy a *Kő hull...* után (ami ugyancsak a múltban játszódik) a történelem került Szilágyi érdeklődésének előterébe, mert annak segítségével lemondhatott a „társadalmi valóság” előírt látószögben való ábrázolásáról. Mégpedig történelmi témákról író kortársainál sokkal eredetibb fölfogásban. Másfelől – ahogy már első méltatói fölfigyeltek rá – nála a munkások világa mindég abban a „kemény”, „nyers” formában jelenik meg,⁶ ahogy személyes tapasztalatai sugallták, s amelyekhez hasonló élményei Dérynek nem voltak. (Úgy látszik, legalább részben még mindég érvényes a régi vita állítása a világ személyes megtapasztalásának szükségességéről.) Kötetünkbe nem került be az a korai elbeszélés, amelyben a mozdonyok olyan szeretettel jelennek meg, mintha élőlények volnának. A munka itt nem a kizsákmányolást és harcos proletárrá érlelődést szolgálja, hanem az önmegvalósítás egyik – korlátozott – lehetősége: a mozdonyvezető nem szenvedő áldozat, hanem szakmájában kielégülést találó mindennapi ember.

3 Meglepetéssel tudtam meg, hogy a *Kő hull apadó kútba* – nekem az eredeti formában is tökéletesnek látszó szövegét – az író javította egy későbbi kiadásában.

4 Első kiadása Déry Tibor: *A befejezetlen mondat*, 1–3. Bp., 1947, Hungária. – A megjelenéstől kezdve évtizedekig visszatérően emlegetett irodalmi téma és példa volt. – A *Felelet*-vitára itt nem térhetek ki.

5 Hangulatteremtő elemként is használta néha Szilágyi a nyelvtanilag befejezetlen mondatot.

6 Ahogy Szócs István megállapította első kötete bevezetőjében.

Kötetünkben a *Vikend* című remek elbeszélés az állítólagos „szocializmus” sivár és álságok uralta világát vetíti elénk – romániai, de furcsán színmagyar környezetben. Csak kiegészítő elem a helyi hatalom szerény befolyású szerepben megjelenő – valószínűleg nem magyar nemzetiségű –, meg sem nevezett személyzetis vagy „Bagye Bota”.⁷ Az összképet a gyári valóság és a korabeli irodalomban elvártaknak megfelelő állapot között lebegő megidézettsege határozza meg. A kor nyugati irodalmában föltűnően sok a lázadó fiatal, a lázadás azonban teljesen hiányzik – illetve csak igen torz formákban villan föl – a történet két fiatal szereplőjében. Csende Tibi lemond a tanulás eredményeként kínálkozó kiemelkedés lehetőségéről, mert a magasabb beosztás elnyerése ugyanazzal a kiszolgáltatottsággal, korlátozott élelehetőségekkel jár, ugyanabban a valódi változásokat kizáró, elhanyagolt, mindenre közömbös életformában zárná, mint a kevesebb erőfeszítést kívánó munkássors. Ebből a csapdából képzeletgazdagabb – és felelőtlenebb – barátja, a targoncás „Szütyő” ragadványnevű fiú még kevésbé szabadulhat. Csende Tibi tudatában igen szűk körben jelenik csak meg a társadalmi helyzettől független igényesség. A szakmunkás „kovácsoknál a feleség hétvégén ki szokta mosni a kezeslábast vagy az overallt”, de mintha ez sem a jelen meghatározó eleme lenne, hanem a múltból maradt szokás. Az idealizált munkástól elvárt lelkes hozzáállás ismeretlen itt. Az nem szempont, hogy a ruha tisztasága megőrződjön. A (többértelmű) tisztaság eszménye ebben a tekintetben sem jellemző a korra: a kovács és társai ugyanis hétfőn nem azzal kezdik a munkanapot, hogy „beindítják a dögöt. Mert nincs miért.” Az élet – a munka – rendje azért akadozik, mert a társadalom – minden politikai szólam ellenére – nem ismeri el a szorgalom, az igyekezet, a jól végzett munka eredményeit. A voltaképpen mégis törekvő Csende Tibi szájából hangzik el a mindenbe beletörődő és csak az adott helyen zárt gondolatsor: „Jó, na, hagyom.” Nem kell fölösen semmit se tennünk, amit a roppant távoli hatalom gépezete elvárhat. A fiúknak hétvégén, pihenő napjaikon még a gyár – akadozva, de működő – világánál is lehangolóbb élmények jutnak a vasúttól is távoli faluban, ahol a jó egészséghez szükséges „minden” a vöröshagymára és a kenyérré szűkül. Ezt legföljebb a sör egészíti ki, meg valami, amit a „műanyag kocsmában” konyaknak⁸ hívnak. És ami „Üres gyomorban csattog...”, legföljebb be lehet tőle rúgni. A jéghideg szobában pedig „Dózsa óta nem raktak tüzet...” Maradjunk ennyiben, mert Dózsa György majd az utolsó nagyregényben kap szerepet.

Térjünk vissza a munkásmozgalomhoz, aminek témájával Szilágyi bizony 1983-ban sem tudott mit kezdeni. Rokoni emlékeken alapuló történetbe az

7 Föltűnik ugyan néhány román szereplő is, jelenlétük azonban csak a gépezet működésében fontos, az elbeszélte történet szinte föltűnés nélkül elmegy mellettük.

8 Eredetvédtől elnevezés, más vidékek és országok termékeire nem használható. – Az általam kóstolt ital édes volt, és erős, íze fölidézhetetlen. Magyarországon (és Örményországban) is gyártottak hasonlót.

illegális szerepvállalás a mítosszá stilizált közelmúlt tartozékaként „tolakodik be”. Tárgyszerű hitelességre törekedve. Hőse nézőpontjából viszont csak az egész értelmetlen fölöslegessége tűnik szembe. A korról – egészen más: életrajzi vonatkozásban – ettől teljesen független képet kapunk. A munkásmozgalmi kötelesség teljesen idegen elem a műben. Az *emlékezés göröngyein* című – több érdekességet fölillantó – írásban egyrészt „a titkok pályáján”⁹ küszködve látjuk az író, ami minden esetben része regényszervező szándékának. Másrészt az első világháborús erdélyi magyar menekülésről remek életképeket kapunk, félig-meddig mesefigura gyermekszereplőkkel. A történet a munkásmozgalmi legendáriumból indul ugyan, és oda is jut vissza, ennél azonban sokkal jelentősebb, hogy megismerjük egy bátor és segítőkész lányka kalandos gyermekkorát. Abban a formában, ahogy az a második világháború után semmiképpen nem történhetett volna meg.¹⁰ Záratként a közben fölnőtt elbeszélő – beszélőként állapítja meg, részben az író nevében: „ebben a pillanatban végre fölfogtam, én, hülye tyúk, hogy ezekről a dolgokról mennél inkább beszélni akarok, csak annál jobban elriasztom magamtól őket...” Elámulunk a cím fölismerésén: miszerint legtöbbször emlékezete nem hibátlan és hiteles folyamat, hanem esetlegesen kialakult göröngyökből áll össze. Ez pedig Szilágyi sokkal fontosabb kérdése önmagával szemben, mint amit az elbeszélés hangulatos szövege kifejez.

A háborút átélt nemzedéket azért is foglalkoztatta napjaink fiataljainál sokkal élénkebben a hadiélet, mert a „békeharc” sajátos csatatereiről rendszeresen kaptak híreket az azt veszélyeztető (vagy éppen abból kiinduló) valódi háborúkról. Szilágyi pedig nem csupán igen járatos a múltban – különösen a törökök által uralt százötven év és utóélete történetében -, de egyéni úton járó értelmezője is. Gondolatvilágának meghatározó kérdése a magyar honvédelem több évszázados – ritkán rövid nyugvó állapotba jutó – küzdelme. A *Hadban* ennek egyik – csak nagy vonalakban meghatározott – hadi kalandját villantja föl. Ahogy majd a *Hollóidő* fő elbeszélője a Téntás nevű deák lesz, most egy a csatákban való részvételtől – megörökítési, továbbá tapasztalatszerzési szándékkal – eltiltott fiatalember mondja el a történetet és jellemzi szereplőit. Kiderül, hogy a megnevezett cél ugyan egy vár elfoglalása, nem mellékesen azonban arra is törekedni kell, hogy az ellenség által elhagyott – jól használható – zsákmány is megszerezhető legyen. A sereg élén az ÚR áll, akinek a nevét is megtudjuk, de ebben a szokatlan módon tipográfiailag kiemelt formában az írónak sikerült valamilyen rejtélyes szándékát is elrejtienie. (E formát még a vallásos

9 Márkus Béla idézett monográfiájának egyik fejezetcíme: a *Hollóidő*-ből: „Titkok pályáján keringeni.”

10 A kislány érzelmeit először egy Alíz nevű idősebb leányka ragadta meg, aki a nyulaknak is örült, de még a történet keretében férjhez ment. – Vajon honnan vette e nevet az író? Talán a Csodaországrol szóló népszerű angol meséből? Vagy onnan, hogy így hívták Tamási Áron egyik feleségét is? Vagy máshonnan? A kérdés érdekességét az adja, hogy a kisvárosi és félig paraszti környezetbe bizony igen szokatlan ez a név. Legalábbis annak, aki az ország más vidékéről való.

irodalom sem használja az istenfogalom helyett.) A hangsúly talán azon van, hogy az eredményes hadakozásnak – ahogy minden eredményre törő emberi tevékenységnek – tekintélyes, elismert, elfogadott parancsnokra van szüksége. Talán azt is sugallja, hogy vezetőre nemcsak a diktatúrának van szüksége, nemcsak annak vannak különböző beosztású együttműködői – tisztjei, katonái és „deákja” –, hanem ez a szervezett tevékenység minden formájához szükséges. (A diktátor eltűnhet, a vezetés módszerei olyan emberségessé és közvetlenné válhatnak, ahogy e történetben a deák kiemeli, de az anarchia nem vezet sehová.) A hősi elszántságra hiába vet sötét fátylat a nemzet létküzdelmének beláthatatlan távolba vesző végső sikere, a küzdelem mégis az egyetlen emberhez méltó lehetőség. Nyilvánvaló, hogy e korai változat előzménye a *Hollóidő*ben kiteljesedő történetnek, de nem emlékszem, milyen változtatásokat tartott szükségesnek az író. A regény nyelvében viszont kiemelkedő jelentőségűvé nőnek a jelképes üzeneteket hordozó – gondosan szerkesztett – képek, amelyeknek itt még kisebb a jelentőségük.

Jókai úgy vélte, létezik egy „világító háromszög”, amit az emlékezet, a képzelet és az ítélet közösen alkot. Segítségükkel minden bűn, igazságtalanság, jogsértés földeríthető. Hasonló az újabb irodalomtudomány tanítása. Szegedy-Maszák Mihály iskolája például ismeretelméleti indokolással azt állítja – Max Weber, Gadamer, Foucault és mások tekintélyére hivatkozva –, hogy a „tudomány” képes mindent megismerni. Ám Szilágyi *A hóhér könnyei* című elbeszélése – majd említett regénye – más álláspontot képvisel. Nála az igazságkereső bíró nem rendelkezik olyan rendkívüli képességekkel, mint Lándory Bertalan vizsgálóbíró úr (*A lélekidomár*), aki a kiegyezés idején divatos szellemében járatos – igaz, abban aztán nagyon! Szilágyi hőse hivatását szerény körülmények között gyakorolva azt tapasztalja, hogy a történetek bizonyos elemei más-más nézőpontból nem mindig ugyanazt a tanulságot hordozzák. A meghozott ítélet sokszor magában hordja a teljes igazság megismerhetetlenségének valószínűségét. A földerítő szándéknak ráadásul babonák, tévedések – és „titkok” is – útjában állnak. Senki nem képes minden nézőpontot figyelembe venni, minden akadályt átlépni. Ezért „Tompay Vajtha úr – átvitt értelemben is – kapkod a merülő puskáért, majd utánafordul, s a víz elnyeli.”

Valószínűleg azért ábrázolja Szilágyi mindezt gondosan körülhatárolt történelmi környezetben, mert kortársainak a fejében élénken élt az igazság-fogalommal való gátlástalan visszaélések bőséges példatára. 1980-ban, *A hóhér könnyei* elbeszélés változatának megjelenésekor ennek az igazság egyértelműségében kételkedő álláspontnak közlési nehézségei lehettek volna, ha írását – az *Utunk* munkatársaként – nem a lap Évkönyvében jelenteti meg. A hosszabb elbeszélés nagyregénybe (*Messze túl a láthatáron*) illesztése – évtizedekkel később – Tompay Vajtha alakjának sejtelmesebbé, színesebbé válását hozta magával. Itt még nem mérettetik meg tisztessége, erkölcsi tartása, igazságkereső szándéka azokkal az emberi gyengékkel, amelyek majd a regény világából derülnek ki. A gyanakvás – a följelentés lehetőségének meglebegtetése – majd csak ott kap

szerepet. Módosul kissé Tsomor deák¹¹ volta is: az elbeszélésben ő mondja el a bíró eltűnését, a regényben inkább tanulni akaró érdeklődő és megfigyelő szerepet tölt be. Az elbeszélésben a boszorkánysággal vádolt Rekettye Pila¹² alakja itt kevésbé árnyalt és sejtelmes. Az persze nem változik, hogy az igazságkereső lehetőségeinek és kétségeinek homlokterében az író korának (ki nem mondható) „boszorkányperei” állhatnak. A regény azonban élesen állít szembe ezzel a babonára, képzелеgésre alapuló „bűnösséggel” egy igazi bűntényt, a feleség eltűntetését, aminek részletei kinyomozhatók, csak indoka marad rejtelmes. Ami módosítja is az elbeszélés kérdésfölvetését.

Illik a kötetbe, hogy drámai szerkesztésű idill zárja: *Higgyünk a csodában!* (2013) A vízparti vadásztörténet csak egy „esztelen” mókusról szól, akit a vádászok nem tudnak megfogni, mert idejében irányt vált, de az nem derül ki, valóban megmenekül-e kalandos kirándulásából. A cím az ebbe vetett hitet sugallja. Hiába élünk a tudomány racionális óriási hatalmú korában, csodák – egyebek között írónk, István képzelete nyomán – mindig lesznek.

Lehet-e érthető művet létrehozni úgy, hogy a párbeszédnek csak a válaszait adja meg az író? A kötetnek az írómesterség szempontjából legizgalmasabb elbeszélése egy magyar–román kihallgatástörténet: *Nagyapám nem huligán*. Az elbeszélés eset banális: tartalmilag legfontosabb eleme kelet-közép-európai kisebbségi érzésünk. Továbbá: már-már magától értetődő megfélemlítettségünk. Ez előbbi készlettel értelmetlen – huligánokhoz illő – pusztításra a jóra való, szorgos taxist. Nem tudunk abba beletörődni, hogy van, aki méregdrága gépkocsin csatangol ahhoz nem illő környéken, mi viszont használt, öreg munkaeszközünket igyekszünk nagy fáradsággal és gonddal jó karban tartani. (A gazdag és fölényeskedő nyugati föltehetően csak azért olasz, mert autójának híres márkája is az.) A történeteket a kiskorú unokának kell elmondani, a valató pedig – talán – iskolája igazgatója. A hatalom képviselője. A vallatás színhelye mindenestre az igazgatói iroda. Írói bravúrja pedig az, hogy a kérdések föl vannak téve ugyan, de az írott szövegben nem jelennek meg, csak az arra keservesen adott válaszok, amelyekből egyszerre süt a nagypapa iránti szeretet, az együttérzés, az aggodalom, a szorongás és a meg nem fogalmazott váddal szembeni tisztázás szándéka. Az „üres hely” színházi előadáson megszokott elem, történetmondásban azonban elég szokatlan, s voltaképpen mindegy is, hogy a megfélemlítési szándék mögött mi a kérdés szövege. A vallatás könnyörtelen logikája a világra eszmélés állapotában levő fiú érvelésében válik döbbenetesen komollyá, hiszen mindvégig bizonytalan, mi is ennek az egészek

11 Egy pillanatra érdemes arra kitérni, hogy az elbeszélés és a regény időszakában a társadalom középszintű vezetőit nem az iskola képezte, hanem valaki mellett – írástudó tanítványként – sajátították el a közönségnek szükséges tanulás megőrzés, megfigyelés, következtetés levonás képességeit.

12 Jókai szerint a szobalányokat nevezték pilának. – Egyébként Szilágyi István olvashatta Jósika Miklós *aminek* (Pest, 1854) című regényét, amelynek forrása állítólag egy „levélgyűjtemény volt”.

a tétje. Ugyanúgy lehetne súlyos következményű felelősségrevonás (a fiúra vonatkozóan is!), noha annak komoly oka nincs. Végül a nagyapa büntetése sem derül ki: a vallató ebben sem foglal szavakban állást. Mégis... Talán nem alaptalanul gondolom, hogy az olvasó írói mestermunkát kap.

„És miért sír a hóhér...?” – kérdezi a maga csavaros, nehezen követhető észjárásával Tompay Vajtha úr. Tsomor deák válasza szerint, azért sír, mert elégedetlen vele a tekintetes úr. Ám a kötet elbeszéléseinek szereplői közül többen kellene, hogy – ilyen-olyan okból – sírjanak. Az elégedetlenség vagy a szereplők lelki világát uralja, vagy rátelepszik az egész történetre. Az általa kinyilvánításra kerülő dac azonban nem csupán a kötetzáró írás bizakodását hozza létre. Az unoka válaszait is (kamaszos?) dacossága fogalmaztatja olyanra, ahogy olvassuk. Szilágyi István más írásaira is jellemző jellembeli keménységgel, noha elbeszélésben, regényben a dac többnyire csak nyelvi varázsba rejtve érzékelhető.

Tánczos Krisztina: A papírhajó (105×125 cm)

Szülőföldre emlékező néma harangszó

Szilágyi István: *Messze túl a láthatáron*

A rendszerváltás utáni magyar prózairodalom történetének minden bizonnyal egyik legfigyelemreméltóbb fejleménye volt az a kilencvenes évek második felétől kibontakozó fordulat, amelynek egyik jellegzetes esztétikai ismérve, hogy a magyar történelmi régmúlt emlékezetét tette irodalmi fikció tárgyává. Háty János *Dzsigirdilen* (1996), Láng Zsolt *Bestiárium Transsylvaniae* (1997), Darvasi László *A könnyemutatványosok legendája* (1999), Márton László *Testvériség-trilógia* (2001) című munkái mellett Szilágyi István nagyszabású epikai vállalkozásával, a *Hollóidővel* (2001) járult hozzá ahhoz, hogy a kortárs történelmi regény új formában elevenítse fel letűnt korok világát. Az ember történeti létmódját megjelenítő narratív séma alkalmazásáról általánosságban elmondható, hogy az individuuum szintjén a személyes történet, a kollektívum esetében viszont a történelem formáját ölti magára. A közösségi identitás egyik fontos integratív funkciója ezért abban áll, hogy a történelem szubjektumaként egybekapcsolja és összefűzi egymással egyének és nemzedékek szerteágazó történeteit. Ahogy arra a metahisztóriai szemléletváltás újfent rámutatott, a magyar kollektív identitásnak nagyon is alkotó részese lehet egy olyan irodalmi műfeldolgozás, amely túlmutat a biografikus és nemzedéki emlékezeten, s képes epikai fikció formájában megfogalmazni a közös múltat. Az említett példákban a modernség előtti magyar történelmi tapasztalat szólal meg, ennyiben magyar „belügről” van szó, arról, hogy miként vet számot az ezredforduló magyar prózaírása a historikus régmúlt tapasztalatával. A történelmi regény evidensnek tűnő műfaji ismertetőjegye, miszerint az imagináció révén az emlékezet az epikai időt történelemként fikcionálja, a felsorolt művekben tehát a magyar történelem ábrázolására korlátozódik. Talán feleslegesnek tűnik, mégis összehasonlítás-ként érdemes jelezni, hogy a műfaj hazai tradíciójának vannak olyan maradandó értékű alkotásai, ahol az epikai világnak nincs magyar vonatkozása: ilyen például Spiró György a 19. századi Lengyel Királyság színészgeniuszáról, Bogusławskiról szóló *Ikszek* (1981) vagy Márton László egy 17. századbeli száz

HORVÁTH PÉTER (1975) filozófus, irodalomtörténész.

fejedelemségben kitört felkelés vezetőjének sorsát elbeszélő *Jacob Wunschwitz igaz története* (1997) című munkája. Ezzel szemben Háy vagy Láng említett regényeinek, illetve a *Hollóidőnek* közös sajátossága, hogy a török hódoltság ideje képezi az epikai imagináció anyagát. Szilágyi István régóta várt, új, *Messze túl a láthatáron* című regénye szintén abba a vonulatba tartozik, amely a magyar históriát dolgozza fel írói témaként azzal a különbséggel, hogy a 18. századbeli Rákóczi-korba invitálja időutazásra olvasóját.

A mű szűkebben vett történelmi tárgyát a Rákóczi-szabadságharc bukásának ábrázolása képezi. Történik mindez oly módon, hogy a nemzeti szuverenitás kivívásának kudarcát Tompay Wajtha Mátyás életén keresztül ismerhetjük meg. A főszereplő a szabadságharc egyik résztvevőjeként a magyar kollektív identitás reprezentatív alakjaként lép színre, helyzetének alakulása ezért vállalt közösségének sorsát is kifejezi. Szilágyi regényében a magyar önazonosság első sorban a szülőföldre kötődő olyan származáson alapuló közösséget jelöl, amely családok egymást követő nemzedékeiből épül fel. A kurucok leverésével a valódi csapás ezt a magyar identitást hordozó, transzgenerációs folytonoságon alapuló genealógiai társadalommodellt éri, amely Wajtha családjának drámájában nyeri el konkrét jelentését. A szabadságharc bukásának történelmi távlatú eseménye ugyanis a feleség és családanya halálán keresztül a származási alapon szerveződő társadalom szövetének felszakadását is megjeleníti. Közösség és egyén egyaránt osztozni kényszerül a politikai szabadság hiányában, ezért a történelmi helyzet tragikus volta épp ebben, a politikai függetlenség elvesztésében jelenik meg legközvetlenebb formában. A Rákóczi személye köré összpontosuló politikai hatalom nem tudja a szabadság közös ügyében egységbe kovácsolni a magyar népet, a regény történelmi perspektívája így azt a folyamatot mutatja be, miként kényszerül a magyar közösségi identitás – szabadsággal párosuló hatalom hiányában – saját hazájában alárendelt helyzetbe egy idegen dinasztia fennhatósága alatt. A vereség fikcionált narratívájának érdekessége, hogy alig foglalkozik a labancok szerepével, helyette a belső árulás demoralizáló jelentőségét hangsúlyozza.

Szilágyi nagyregénye kompozícióját tekintve két, különböző terjedelmű és eltérő narrációs technikára épülő epikai egységre tagolódik. A szerkezeti felosztás világosan kirajzolja Tompay Wajtha pályájának törésvonalát s a nyomában kibontakozó két életszakasz közti összefüggést. A kötet két része egymásnak felel, az elsőben a politikát és családot összekötő tragikus esemény, a másodikban annak gyászmunka keretében történő feldolgozása köré szerveződik az elbeszélés. A nyitó fejezet az írásos rögzítés mediális technikáját imitálja, míg a második részben a domináns élőnyelvi megszólalás mellett a főhős napló-bejegyzései olvashatók.

Az *Emlékiratok* címet viselő első, rövidebb részben a II. Rákóczi Ferenc belső köréhez tartozó Tompay Wajtha visszaemlékezését olvashatjuk a szabadságharc alatt végzett szekretáriusi tevékenységéről, utolsó követi megbízásáról és hazautazásáról. A nagyrészt a történelmi hitelesség igényével felidézett „kuruc

zajdulás” elbeszélésének a trencsényi csatavesztés utáni hanyatlás áll a középpontjában. A politikai vereség továbbgyűrűzik Wajtha családjába, akit a fejedelem mellett végzett szolgálatai hosszú évekre elszakítottak Nyöveden élő feleségétől és három gyermekétől. Szilágyi sajátos írói eszközzel él, amikor hősének életútját úgy formálja meg, hogy a hatalom legfelső köreiből nem biztosít számára visszautat a családhoz, akit hazatértekor éri a legsúlyosabb csapás. A főszereplő tragédiája abból ered, hogy otthon házából elcsalt házastársának híre fogadja, akire később a közeli tó jégpáncélja alatt holtan találnak rá. A kettős, politikai és családi veszteség egyszerre érhető tetten a szabad haza és a saját otthon elvesztésében, a Habsburg-uralom visszatérével Wajtha elhagyva gyermekeit, beköltözik Olymódra. A váratlan haláleset folytán a regény lényegében egy férfiember drámáját, Wajtha megözvegyülésének történetét és gyász terhével viselt életének lezárását beszéli el. A közéleti és a privát szférát egyaránt megrendítő szerencsétlenség következtében megszűnik az a genealógiai alapú kapcsolódási forma, ami lehetővé tette számára, hogy családja révén szervesen beilleszkedhessen a társadalomba. A nemesi születésénél fogva őt megillető patriarchális családfői státusz elvesztése után a magyar családokból felépülő, rokoni szálakkal behálózott származási közösségen belül magányos különként tekintenek rá. A közös származás tudatára épülő közösségi identitástól való elidegenedést követően az egyedül élő férfi életét feleségének rejtélyes halála háttárazza meg. Az olvasó Orsolya asszony képében a vidéki kúria gondos úrnőjével és a szerető családanyával találkozhat, aki maradéktalanul megfelelt a nemesasszony társadalmi szerepelvárásainak. Wajtha számára nem csupán tragikus halála jelent súlyos próbatételt, hanem mindazon tisztázatlan körülmények is, amelyeknek a megfejtése nyomasztó teherként nehezedik öregkori napjaira. Eből fakadóan a cselekmény egyik fontos kriminalisztikai szervezőelvét a kurucok által elkövetett, politikai motiváltságú bűneset körüli feltáratlan rejtély jelenti.

A több fejezetből álló második részben Wajtha Tiptód megye főbírójaként az igazságszolgáltatás világában találja meg új feladatát. A szöveg narratív kidolgozottsága jelentősen eltér az első rész elbeszéléstechnikájától, miután Szilágyi lemond a valóságábrázolás egy sor bevett prózaírói eszközéről, s kizárólag a főszereplő Tsomor jegyzővel és Gorbay szolgabíróval folytatott dialógusainak ad teret. A kettős párbeszéd nem egyenrangú felek közt zajlik, a domináns szöveget mindvégig Wajtha megszólalásai jelölik, s a beszélgetőpartnerek nem kritikai ellenpólusként jelennek meg, hanem alárendelt befogadói funkciót képviselnek. Az írói fogás kapcsán talán marad hiányérzet az olvasóban, mivel a retorikailag túldimenzionált szereplői beszédmód miatt némileg megoldatlan marad az epikai világ illúziójának meggyőző művészi kidolgozása. Erre vezethető vissza, hogy Wajtha terjengős nagymonológja ideologikus színezetet kap, s a mű kultikussá váló személyének és világmagyarázatának bemutatására redukálódik. A bíró munkáját széles körű tisztelet övezi, az író nagy tudású szakmai tekintélyként festi meg alakját, akinek stilizált beszédmódjában mindvégig érvényesül bizonyos megfellebbezhetetlen fölénytudat. Mivel a bírói szerepkör

arra predesztinálja, hogy bűncselekmények felett mondjon törvényes ítéletet, a regény második részében az emberi bűn természetrajza kerül a fejtegetések homlokterébe.

A bűn különböző fajtái közül a cselekményben a boszorkányságnak jut különleges szerep. A regény azt a történelmi kort idézi meg, amikor az igazságszolgáltatás gyakorlatában a felvilágosodás térhódításának hatására változás következett be a boszorkányság megítélését illetően. Szilágyi István Rekettye Pila személyében a magyar boszorkányperek egyik áldozatát emeli be könyvébe, akit a történelmi források szerint 1745-ben Nagykárolyban máglyahalálra ítélték. A magyarországi boszorkányüldözések ekkoriban, a 18. század első felében érték el csúcspontjukat, ezt követően Mária Terézia fellépése nyomán fokozatosan megtörtént a dekriminalizációjuk. A boszorkányság eredete a termékenységkultuszokhoz kapcsolódó népi szokások körébe nyúlik vissza, a 8. századtól kezdtek egyes népi babonákat ezzel a névvel illetni. A boszorkányok vélt természetfeletti képességei (igézés, rontás) közé tartozott, hogy jégverést, járványt, meddőséget tudnak okozni. A szunnyadó organikus energiákat felszabadító orgiasztikus szexualitás Eliade szerint a társadalmi tabuk eltörlésével a természet azon ősi állapotába való visszatérést szolgálta, ahonnan az életerők bőségét ismételten felszínre lehetett hozni. Azt követően, hogy a boszorkányságot az inkvizíció eretnekségként démonizálta, a természet gazdagsága érdekében megrendezett rituális orgiákat is luciferi tevékenységként bélyegezték meg.¹ A regényben Rekettyés Pila leginkább a női szexualitás sötét aspektusát reprezentálja, amelynek a hatása alól Wajtha sem tudja kivonni magát. A vármegye rosszallását kiváltva, a feddhetetlen nemesúrként közismert bíró ugyanis nem csupán megkíméli a máglyatűztől, hanem titokban viszonyt létesít vele. A szöveg nem mond erkölcsi ítéletet a bíró és vádlott közti normasértő testi kapcsolatról, a nemi vágy megkísértése Wajtha számára inkább olyan beavatási aktusnak tűnik, amelyben megtapasztalhatja az érzékiségben rejlő démonikus erőket. Miután a bíró adeptusként maga is „átesett” a boszorkányság próbáján, úgy alakítja a pert, hogy a vádlott is kiállja az ártatlanságát igazoló vízpróbát. Az *ordalium aquae* annak az átfogó akvatikus szimbolikának a része, amely férj és feleség vízbe fulladását, valamint a szülőföld topográfijához tartozó hínáros tó és a mélyén található harangokat egyaránt magába foglalja.

Szilágyi prózaírása kapcsán érdemes elmondani, hogy általában nem jellemző rá az imagináció epikai illúzióját megkérdőjelező metafikcionális technikák használata, s éppígy kerüli a történelmi idő hitelességét kikezdő anakronizmusokat, az elbeszélő diskurzusra vonatkozó metanarratív reflexiókat, illetve a diegetikus szintek közti határátlépéseket, metalepsziseket is. A látványos prózapoétikai újítások hiánya ezért arra készíti olvasóit, hogy regényei művészi értékét más

1 Mircea Eliade: Megjegyzések az európai boszorkányságról. Ford. Benedek Mihály. In *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*. Bp., 2002, Osiris, 87–115.

értelmezői szempontok alkalmazásával fedezzék fel. A következőkben erre teszünk röviden kísérletet, megpróbálván bemutatni, hogy miként ragadható meg a harang mint az emlékezet eszköze a művilág legfontosabb szervezőelveként.

Ha összevetésképpen megvizsgáljuk Szilágyi István más prózai munkáit, talán nem túl kockázatos kijelenteni, hogy közülük leginkább a *Hollóidő* áll a legközelebb az új regényhez. A rokonság nem csupán a történelmi regény műfajából adódik, hanem az életutak ábrázolása tekintetében a két szöveg mintha egymás folytatása volna: a reveki ifjagnál a szülőfaluból való útrakelés a férfivá válás része, míg a családfenntartó apai szerepéről lemondó Wajtha számára özvegysége jelenti az aktuális életkori kihívást. Poétikai szempontból a két alkotás legfontosabb közös vonása, hogy mindkettőben a harang tölti be az alapvető fikcióképző funkciót. A harang önmagán túlmutató jelentősége abban áll, hogy megjeleníti és feltárja az emlékezés működését. Az emlékező individuum hangja szólal meg a *Messze túl a láthatáron* nyitómondatában is: „Mindaz, amit én a fejedelem közelében megéltem, az idő távolodtában most más orcáját, más valóját tárja elém.” A harang helye Szilágyi írásaiban a szülőföldön található, ahol az egyén legszorosabban kötődik genealógiai közösségéhez. A prózai alaptéma tehát a szülőföldre való emlékezésben írható körül, ami fontos részét képezi a magyar önazonosságnak.

Mint az többnyire ismeretes, a harang idiofon hangszer, tehát önmaga által ad hangot: saját anyagi formájának rezgése, a harangnyelvnek az ütőgyűrűhöz való érintkezése révén hozza létre az ütэшangból és a rá következő zúgóhangból összeálló harangszót. A harangozásnak történetileg kialakult szokásrendje van, elég, ha csak a legismertebb példákat, a nándorfehérvári diadalt ünneplő déli, az angelusnak hívott esti harangszót vagy a holtat búcsúztató lélekharangot említjük. A Szilágyi-regényekben megjelenő harangok esetében azonban rendhagyó helyzettel találkozhatunk. Legfeltűnőbb sajátosságuk, hogy némák maradnak, az epikai fikció világában egyetlen harang kondulása sem hallatszik. A *Messze túl a láthatáron* és a *Hollóidő* egyaránt arra szolgáltatnak irodalmi példát, hogy miként kapcsolható össze a néma harang az igazság reprezentációjának egyik sajátos esetével, a tanúságtétel felmutatásával. A szemtanúság kifejezés latin megfelelője a babona jelentésű *superstitio* szóból képzett *superstes* melléknévi igenév. Szilágyi műveinek főszereplői olyan *superstes* értelemben vett tanúk, akik a néma harang révén tesznek szert a tanúságtétel privilégiumára.

A két regény főhőseinek karakterét az emlékező tanú pozíciója határozza meg. A tanúsághoz mindig hozzátartozik egy hiány, ami egyszerre feledhetetlen és kimondhatatlan. Ezt a hiányt Szilágyinál a néma harang jeleníti meg. A tanúk a harang révén emlékeznek vissza úgy szülőföldjükre, mint amelynek a hiányát sem elfelejteni, sem megfogalmazni nem tudják. A *Hollóidő* szereplőjét azon kiváltsága különbözteti meg, hogy a faluban az ő tiszte a harangozás. Amikor Bervecz vojvoda elviszi a falu lakosainak egy részét és Terebi tisztelest, Tentás a harangláb alól nézi végig az eseményt. Ez a reveki vasárnap élete végéig meghatározza emlékezetének látószögét és távlatát: „Reveken eltelt

éveire úgy gondolt vissza a deák, mintha az ottvaló életre később is a harangláb toronyárkádjáról nézhetne alá.”² Az emlékezet topológiája tehát a szülőfalu köré szerveződik, ahonnan a deáknak éppúgy távozni kell, ahogy Nyövedről Wajthának. A szülőföldtől való elszakadás teremti meg az emlékezés alaphelyzetét, és hozza létre a tanú identitását. A *Hollóidő* szemtanúját azért gyötri büntudat, mivel passzív szemlélőként nem avatkozott be a történések menetébe, amikor úgy döntött, hogy nem húzza meg a harangkötelet: „vajon ez mind a rossz lelkiismeret kérdése volna, amiért akkor a toronyból részvétlen nézte végig, mint kötözik, mint viszik el Lukács tiszteletest?”³ A harangszó hiánya Tentás tanúságának feltétele, amelynek része a közösségi szenvedéstanúságban való részvétellel járó áldozatszerep elhárítása. A *superstes* pozíció épp ezért nem függetleníthető erkölcsi kérdésektől, miután a saját élet megmentése szorosan összefügg azzal, ahogy a főhős sorsukra hagyja az elrabolt falubelieket.

Wajtha a tanúság egy más típusú drámáját éli meg, amit lát, őt magát is megváltoztatja: „Miközben valaki szenvedését végignézzük, velünk is örökké történik valami.”⁴ A deák az érzéki bizonyosság tanúja, aki még éltében látja a tiszteletest, akinek családjához ő maga is tartozott, amint elhurcolják a faluból. Wajtha számára ez nem adatik meg, hazatértekor nem láthatja viszont élve feleségét, akinek így csak felravitolozott holttestétől tud búcsút venni. A *Hollóidő* szemtanúságának igazságát a látott esemény és az élő áldozat látványa hitelesíti, míg a *Messze túl a láthatáron*ban az esemény utáni állapot és a halott áldozat áll a középpontban. Wajtha ezért eleve az érzéki szemtanú által nem látható tartományában nyomoz egy olyan halál után, amelyre az érzékek tudása helyett csak az elme adhat választ. Erre az érzéki valóságában hozzáférhetetlen eseményre, mint a tanúságot konstituáló hiányra, ami szemmel éppúgy nem látható, ahogy füllel sem hallható, egyedül a víz alá süllyedt harang emlékeztet. A néphit szerint a lárvidékes szülőföld hínáros tavának mélyén harangok fekszenek az iszapban, várva a pillanatot, hogy egyszer újra megszólalhassanak. Ebben a tóban leli halálát Orsolya asszony is, a regénycselekmény fontos része holttestének megtalálása és kiemelése körül zajlik.

A harang ábrázolásának különbségét a két regényben legvilágosabban az ellentétes vertikális tájolás mutatja meg. A *Hollóidő* főszereplője a harangtorony magasából emlékezik vissza szülőföldjére, míg a *Messze túl a láthatáron* szövegében víz alá süllyedt harang az emlékezet hordozója. A kimondhatatlan hiányra emlékeztető harangok csendje különbözik egymástól: az egyik esetben a harang a deák tudatos döntéséből marad néma, addig a másik esetben ez a víz alá süllyedt állapot eredménye. Míg a *Hollóidő*ben a történelmi múlt reprezentációja az emlékezet individuális formáján alapul, addig újabb művében az író a kollektív memória szerkezetébe enged bepillantást: „A keresztény népek kincse

2 Szilágyi: *Hollóidő*, 7.

3 Szilágyi: *Hollóidő*, 87.

4 Szilágyi: *Messze túl a láthatáron*, 246.

a harang. Annak, ha kisebb is lenne méltósága, zengése, az sohasem valakié: az a köz é.⁵ A közösségi emlékezet eszközeként a harang funkciója, hogy némaságánál fogva visszaidézza a tanú számára a szülőföld múltját, ahonnt ő maga is származik. Mindez azt jelenti, hogy a *superstes* egyedül a víz alatti néma harangok révén lehet részese annak az emlékezetközösségnek, amelyről tanúságot kell tennie. Tanúságának épp az a jelentősége, hogy képes felmutatni a kollektív emlékezet nélkülözhetetlen szerepét a közösségi identitás megalkotásában. A harangok némasága a lelkiismeret felhívása, amely a büntudaton keresztül emlékezni hívja a tanút, hogy ne feledhesse, melyik közösséghez tartozik, melyik földről származik. Szilágyi új regényében az elhunyt feleség alakján keresztül a halottak is az emlékezet részévé válnak, ami egyúttal azt jelenti, hogy a közösségi identitáshoz nem csupán az élők, hanem a holtak is odatartoznak. A néma harang ily módon kapcsol össze a kollektív emlékezetben holtakat és élőket, áldozatokat és tanúkat – azokat, akik emlékeznek azokkal, akikre emlékeznek. Szilágyi regényeiben őket mindannyiukat az tünteti ki, hogy a szülőföldhöz mint származási helyhez tartoznak. Mivel a tanúságtévő sosem ártatlan és büntetlen, az emlékezés számára erkölcsi feladat: az ő kezében van az áldozatok sorsa, akik testimóniuma nélkül szükségképpen feledésbe merülnének, s nem lehetnének részesei a magyar identitást hordozó emlékezetközösségnek. A közösség a tanú révén emlékezik saját múltjára, a szülőföld, a pátriaként értett haza feletti politikai hatalom és a családi otthon elvesztésére – arra az időre, amikor egyén, család és nép származási sorsközösségben élt a szülőföldjén.

A magyar prózairodalomból Szilágyi műve a halálábrázolás egy szokatlan formájával emelkedik ki. Bár látszólag kevésbé tűnik fontos motívumnak, mégis lényeges, hogy az ember halálában a mitikus sors működését megjelenítő animális elem döntő szerepet játszik. Anyjánál tett látogatásakor Wajtha szívesen idézi fel apjával való gyermekkori vadászatát, amikor először lőtt egy északról érkező vörös csőrű, fekete récefajtára. A fiú ekkor hallgatja végig azt a tanító célzatú történetet, amelyben a fecskékre lődöző Rákóczi László végzete úgy jelenik meg, mintha a madarak bosszúja okozta volna a halálát. Mindez azért fontos epikai mozzanat, mert a vadászat pontosan azon a helyen zajlott le, a tó Poklosberek felé néző öblében, ahol Orsolya asszony balesete megtörténik. S ahogy azt a főszereplő a történet végén megtudja, felesége halálát épp az a ritka vörös csőrű vadkacsa okozta, amelyre apjával együtt vadászott: a jég azért szakadt be felesége szánja alatt, mert ráfutott a part menti kacsakerengőre, ahol a récék fürdése miatt vékonyabb jégréteg képződött. A mitikus értelmezés magától kínálkozik, a madarak bosszúja végzetszerűen utoléri a rájuk vadászó embereket, így a családi tragédiában a bűnért való bűnhődés logikája ismerhető fel. A regényben ember és állat mitikus összetartozására a lovak szolgáltatnak újabb példát. Orsolya asszony feltételezett elrablóját, Bösze Károly tengöli bírót lótolvajlásért akasztják fel, holttestét két kocsis bosszúból ellopja az akasztófáról,

5 Szilágyi: *Messze túl a láthatáron*, 471.

hogy levágott kezével ápolják a lovakat. Ehhez járul hozzá, hogy vízbe fulladásakor a Wajtha-házaspár mindkét tagja lovaikkal együtt pusztul el. A főszereplő halálának a mű zárójelenete különös súlyt ad, Wajtha öngyilkos módon gázol a vízbe lovával, mintha ily módon kívánna felesége sorsában osztozni. Orsolya asszony halála azonban nem önkéntes elhatározásból fakadt, hanem az állatok jelképezte *mitikus természeti szükségszerűsége*re vezethető vissza, miközben a közösségi emlékezet tanúja utolsó cselekedetével egyedül maga dönt sorsa felől. Amikor Wajtha bevezeti lovát a tóba, az *emberi szabadságból fakadó tette*re mutat példát, ami nem áll az animális-mitikus elem uralma alatt. A bűnös tanú és az ártatlan áldozat komplementer szerepének sorsközössége abban fedezhető fel, hogy a férfi *superstes* életének a női *victima* halála az ára, emberi szabadság és természeti determináció összetartozását a regény tanúságtétele ily módon mutatja fel egy házasság animális eredetű tragikus igazságaként.

A Szilágyi-regényben leírt „vízhalálhoz” kapcsolódóan érdemes megemlíteni az öngyilkosság egy más jellegű, a „tűzhalált” reprezentáló irodalmi példáját. Bodor Ádám írói szemléletmódjáról sok mindent elmond, hogy hősei visszatérően a rituális tűzhalált választják az önfeláldozás eszközéül. Ez az önkéntes halálnem jelenik meg a börtönből szabadult Sturm Elemér (*Plusz mínusz egy nap*), Béla Bundasian (*Sinistra körzet*) vagy a fogadós Edmund Pochoriles (*Verhovina madarai*) esetében is. A spirituális okból elkövetett rituális önfelgyújtás jellemzője, hogy az ember olyan önpusztító cselekedetének tekinthető, amely csak rá jellemző individuális jelentésénél fogva nem áll összefüggésben más élőlényekkel.

Hagyományos értelmezésében a halált gyakran fogják fel olyan átmenetrítusként, amely egyik létmódból egy másik ontológiai állapotba vezet át. Ez a határátlépés Szilágyi írásában a víz alatti mélységbe történik meg, ahol a rejtélyes harangok találhatók. A víz szimbolizmusának része, hogy a szerves formák és a tudat létrejöttét megelőző, az alakatlan nemlét virtuális síkját jeleníti meg. Ezen az átmeneti létezési fokon megy végbe a holttest felbomlása, ami feltételét jelenti a lélek megtisztulást jelentő újjászületésének. S ebben a szublimináris dimenzióban fekszik a tófenék iszapjába süllyedve a kollektív emlékezet hordozója, a harang is. Első fokon, az emlékezés önmagában nem más, mint az áldozatról tett tanúság megőrzése, ami megteremti *victima* és *superstes* kölcsönös egymásrautaltságában a közösség identitását. Ahogy azonban az állatok mitikus jelképisége azt jelzi, második szinten az emlékezet nem csupán az emberi, hanem az animális elemet is integrálja magába. A virtuális mélyvilág harmadik szintjén legvégül a mitikus természet anyagi alapjai tárulnak fel: „Az iszap, a limus a hilogenezisek legfőbb eredete.”⁶ Az iszapban heverő harang tehát megmutatja az anyag keletkezési helyét, ahol az animális létformák hilogenezise visszatér az eredetét jelentő hülogenezisbe.

6 A hilogenezis kifejezés két görög szó összetételéből származik, hülé: anyag, geneszisz: eredet, létrejövés. Mircea Eliade: *Vallástörténeti értekezés*. Ford.: Sujtő László. Bp., 2014, Helikon, 292.

Szilágyi István új regényének érdeme, hogy a múlt mélyébe alászálló közösségi identitás genealógiai emlékezetét végigkíséri egészen addig a pontig, ahol az saját eredetét az anyag keletkezési helyében találja meg. A hínáros tó mellett fekvő szülői házhoz történő végső visszatérés feltárja, hogy élők és holtak, tanúk és áldozatok, emberek és állatok emlékezetközösségének a szülőföld jelenti az alapját. A szülőföld az, ami magában hordozza a közös származáson alapuló kollektív identitás anyagi eredetmúltját. S egyedül a tó fenekére merült néma harangnak köszönhető, hogy létezik közös emlék arról, hogy a lápvidék több mint természet. Az otthon jelentő táj a szülőföld, ami egykor úgy jött létre, hogy a teremtés előtti anyag iszapjából élet sarjadt. A *Messze túl a láthatáron*ról ezért mondható el, hogy epikai témaként a szülőföld hülogenezisét dolgozza fel, a termékeny szülőföldként megszülető kimeríthetetlen élet anyagi metamorfózisát. A szülőföld eredete ezért is írható le kétirányú folyamatként, mint az anyag megelevenedése és az élet materializációja.

Amint említettük, a regényben a közösségi emlékezet eszközeként a harangnak fikcióképző szerepe van. A hangját vesztett harang olyan, mint a szabadságharcát elbukó nép, a feleségét gyászoló férj vagy a családi otthonát elhagyó apa: a gyászmunka megnyitja csendjének belső mélységét, hogy feltárja a szülőföld eleven anyagi valóságát. A regényzárlatban a lovával a tóba elmerülő Wajtha bíróval az utolsó tanút is elnyeli a víz, aki még hallja az iszapban heverő harangok csendjét, s emlékszik a szülőföld anyagi eredetére. A superstes önfelszámoló határátlépésével végleg feledésbe vesznek, ahogy a szövegben áll, nemcsak lovak és emberek, hanem falvak, városok és világok is. Ahogy az örök keletkezésben és pusztulásban alakuló élet a szülőföldön megszüli az anyagi világ létformáit, úgy halálukat követően a szülőföld az, ami újra visszafogadja őket. Ez történik meg Wajthával is, miután beteljesítette tanúságát, a néma harangok halála után is emlékeztetnek a szülőföldre: az élet anyagi eredetére.

Messze túl a láthatáron nincs más, csak a néma harangszó, ami arra emlékezteti Szilágyi István regényének olvasóit, hogy maga a szülőföld sem több, mint az örökké megújuló élet anyagosságában mulandó megjelenése. Így aztán aki kezébe veszi a könyvet, hogy végigkövesse Tompay Wajtha Mátyás 18. századi élettörténetét, elsősorban az emlékezet fikcióteremtő munkájával szembe-sül, ahogy epikai műként megalkotja a szülőföld eredettörténetét. S minden bizonnyal ez az olvasó sem fogja elfelejteni, hogy a szülőföld születési pillanatát az iszapba süllyedt néma harang képében megőrző irodalmi emlékezetnek sem létezik más múltja, mint saját mulandó örökkévalósága: „Viharos éjszakákon ezért harangoznak a nádasok, arra kint.”

(Budapest, 2020, MMA Kiadó)

Szenvedéstörténet

Keresztury Tibor: *Hűlt helyem*

Budapest, 2021, Magvető

Keresztury Tibor irodalomtörténészként indult, disszertációt és monográfiát írt Petri Györgyről, sokáig az *Alföld* folyóirat emblematikus, szemléletváltást hozó szerkesztője volt, majd a *Litera* alapítója lett. A kritikákat, esszéket, tanulmányokat később (elsősorban a *Magyar Narancs* felkérésének köszönhetően) tárcák, elbeszélések is kiegészítették. A szerzőnek már több szépirodalmi kötete jelent meg, ezek közül a legutóbbi az idén napvilágot látott *Hűlt helyem*, mely a halállal és a félelemmel való szembenézés erős, letaglózó könyve. A kötetnyitó két mottó (Nagy Lászlótól és a viszonylag ismeretlen, miskolci Kórákó Bélától) alapján hatyúdalként („félek, nyílik a föld alattam”) és befelé forduló önvizsgálatként is („Csak befelé nézett, reggeltől napestig...”) értelmezhető a könyv.

A regényként elkönyvelt önéletrajzi visszatekintés hét különálló, önálló című részből áll, ezek nevezhetők akár egy regény fejezeteinek is, véleményem szerint azonban helytállóbb a kötetet elbeszélésfüzérként meghatározni, és így az egyes írásokat lazán összefüggő elbeszélések gyűjteményeként olvasni. A stílusban és témában is különböző szövegeket persze összeköti a bennük szereplő hős, akinek különböző élepszakaszai pillantanak be az egyes írások. Olyan élethelyzeteket tárnak az olvasó elé, melyek egy-egy krízishoz, újrakezdéshez, nagyon erős sokkhoz, radikális változást jelentő élményhez vezetnek vissza. A legelső, Betelt a pohár címet viselő írás például az alkoholizmussal való szembenézés, a gyógyszerbeültetéssel motivált elvonás időszakáig vezet. Már ebben az írásban egyértelművé válik, hogy Keresztury elbeszélője küz-

delmeiről nem idilli, cukormázos képek formájában tudósít, hanem a pokol legmélyebb bugyraiba kalauzol, ahol a lelki és testi szenvedés, a fájdalom az úr. A beültetés előtti várakozás atmoszféráját a várakozó személyek leírásával, a főnővér és az orvos lekezelő stílusának bemutatásával teremti meg, és nyilvánvalóvá teszi, hogy egy ilyen döntés mennyi kiszolgáltatottsággal, megalázottsággal jár együtt. A műanyag székeken halálra váltan, csendben vagy éppen beszédkénszerrel küszködve várakozó vagy éppen deliráló alkoholisták leírása nemcsak szuggesztív, hanem nagyon hiteles is, látszik, hogy aki tudósít, testközelből ismeri a situációt, és nem fél megmutatni annak legmeggrázóbb részleteit sem: „Balra tőle, egy harminc kilónál nem nehezebb, apró ember patakokban verejtékezik. Mellette egy idősödő férfi rágja véresre a körmeit, odébb egy bomlott tekintetű kolléga mantrázik, mormol valamit szakadatlanul, előre-hátra hajlongva a padon. Lábánál tócsa, ürülék – nem vette észre, hogy becsinált és maga alá hugyozott. Négy leharcolt, a kétségbeesés legmélyebb bugyrában vergődő árnyalak teljes apátiában [...]” A naturalista jegyeket mutató írás egyértelművé teszi, hogy az alkoholizmus, a depresszió nagyon is érzéki tapasztalat; nemcsak a lélek, hanem a test romlása, szétesése is egyben.

Ezt, a bevezetőnek is tökéletes, az alaphangot kiválóan megadó írást két gyermekkorai történet (A sötét-kapu felé; Keszti bácsi haldoklása) követi, a regény/elbeszélésfüzér láthatóan nem időrendre épít. Véleményem szerint a kötet legsikerültebb része ez a két szöveg, mely a gyermekkorára visszaemlékező főhős miskolci,

avasi lakóhelyének környezetét, az udvarokban lakókat eleveníti fel. Nagyon szarkasztikus szövegek ezek, a kisfiú perspektívájából tudósító emlékező nyilvánvaló félelemmel és szorongással szemléli ablakából a groteszk és abszurd világot, mi olvasók azonban, az előadásmódnak köszönhetően nevetünk az itt élő „hősökön”, az alkoholista Skriba Barnán, a haldokló férjét ápoló Keszi nénin vagy az udvar legerősebbjén, Motoros Márián – egészen addig, míg eszünkbe nem jut, hogy van, akinek tényleg ez és ennyi az élet. Keresztury kiválóan csinál nevetnivaló helyzetet a legtragikusabb szituációból is, de nem önfeledt nevetéssel ajándékozza meg olvasóját, inkább valamiféle feszültséggel, a nevetés és a sírás határán egyensúlyozó lelkiállapottal. A Rákóczi utcai udvar plasztikus bemutatása, az itt uralkodó káosz, az életüket tengető lecsúszottak, az alkoholba menekülő munkanélküli férfiak Tar Sándor novelláit idézik (Tar kiemelkedően fontos író, talán példakép is Keresztury számára), a szegénység, a nyomor, a kilátástalanság zónáját tesszik láthatóvá. Ebben a groteszk forgatagban szinte el is terelődik a figyelem a megfigyelő főhősről, pedig három fontos traumával is szembesül: hatéves korában patológus apja megmutatja neki a hullaházat, közelről megnézi az évtizedek óta haldokló Keszi bácsit, és a szexualitással is ismerkedni kezd, igen csak abszurd és megrázó módon.

Ezek után a kötet leghosszabb írása következik, melynek már a címe is ironikus (Röpül az idő), hiszen éppen egy ébren töltött, pánikrohamokkal tűzdelt, gerincsérv miatti mozdulatlanságba dermedt éjszaka bemutatása, mely alatt minden történik, csak az idő nem moccan. A megőrléstől és a kontrollvesztéstől, a haláltól való félelem uralkodik ebben a hosszú, belső monológokból építkező szövegben. Thomas Bernhard végtelenre nyúló szubjektív gondolatfutamait idézi a rész, mely sokszor az olvasó számára is nagy tehertétel, nehezen befogadható írás. A szorongás legmélyére lejutó hőst azonban talán csak így

követhetjük, ezzel a módszerrel érhető el az, hogy fájdalomnak és szenvedésének a legmélyére hatolhassunk. A gyermekkor kifelé tekintő, a környezetet a legapróbb részletekig megfigyelő perspektívájából hirtelen a belső működés, a lélek felé fordított, ugyancsak aprólékos figyelem nézőpontjával találkozunk, ahol a legkisebb sóhajnak vagy apró mozdulatnak is hatalmas jelentősége van. Nemcsak a perspektíva, de ezzel egy időben a stílus is sokat változik, a mozgalmas, színes jelenetek, a pár mondatban felskiccelt figurák helyett egy tudat mélyére utazunk, a valódi cselekmény helyett a reflexiók, a gondolatok, az önértelmezés futamai veszik át a főszerepet.

Három rész marad még hátra, az egyik a pszichiátriára való bevonulást, a depresszió elhatalmasodását és a feladást mutatja meg (Barátok közt), a másik a neurológiai osztályok útvesztőjébe, a különböző diagnózisok sűrűjébe, majd a halálos kimenetellel való szembesülés sokkjához kalauzol (Kifutó széria, szintén ironikus, szarkasztikus cím), az utolsó pedig a kötet születésének idejébe, a jelenbe enged bepillantást, ahol a hős megpróbálja méltósággal megélni azt a sorsot, ami neki adatott, torokszorítóan, ugyanakkor az önsajnálatot megszűrölve mutatja be egyre szűkülő életterét és lehetőségeit, valamint a szöveg megírásának körülményeit (A hattyú dala). Mind a hét elbeszélés letaglózó és kétségbeejtő, ebben a könyvben esélye sincs a boldogságnak, az örömmek, az egyetlen, ahol az idill belopakodik ebbe a fájdalmas világba, az a visszatérően megjelenő társ, aki a hőst feltétlen szeretetével követi és biztatja akkor is, amikor az részeg, amikor összetöri magát, vagy amikor szembesül azzal, hogy halálos beteg. A hős és a társa közötti kapcsolat az egyedüli fény ebben az iszapos sötétségben, ahová Keresztury elbeszélője vezeti az olvasót.

Az elbeszéléstechnika már az elejétől fogva különleges, az egyes szám első és az egyes szám harmadik személyű megszólalásmód váltogatja egymást, mintha az elbeszélő saját magáról beszélne, de aztán

mégiscsak hősként emlegeti a főszereplőt. Ez a távolító gesztus érthető működés egy önéletrajzi elemekkel teletűzdelt, de mégiscsak fikciós szöveg esetében, ugyanakkor az elbeszélés mód kiszámíthatatlan változása mintha azt hangsúlyozná, hogy lehetetlen a saját történetünket kívülállóként elbeszélni, a személyes érintettség miatt óhatatlanul visszacsúszunk az egyes szám első személybe, az azonosulásba. De az azonosulás is lehetetlen, nem lehet ezzel a fájdalommal ilyen közletről mit kezdeni, szükség van a distanciára. Mintha e kettő között ugrálna a Húlt helyem elbeszélője is, távolról is nézi, meg közletről is, szereplőként és elbeszélőként is reflektál az eseményekre.

A központi hőson túl, aki ezen a szenvedéstörténeten végigmegy, és az elbeszélőn, aki szembenéz a halállal, több motívum is összeköti a széttartó történeteket. Az ájulás az egyik ilyen, a hőszintén minden „fejezetben” elájul, a gyógyszer beültetésénél a fájdalomtól, gyermekkorában a félelemtől, majd a neurológián is eszméletét veszíti. A Röpül az idő hosszú monológjában reflektál is az ájulás helyzetére, állapotára, vágyik az ájulásban bekövetkező öntudatlanságra: „Csak álljon le a verkli, ne gondoljak, ne érezek semmit, semmit egyáltalán. Csak valami kongó, áthatolhatatlan, matt, fekete üresség legyen, egybefüggő, szálkás vaksötét, melynek nincsenek tartalmai; amiben nem dereng fel az égvilágon semmi, nincs benne gondolat, vagy ha mégis, akkor nincsen tárgy, vagy ha mégis, akkor kizárólag csakis annyi, hogy igen, megvan, megvan a dolog: üres vagyok, mint egy bány, amiben megszűnt a kitermelés. Nincs történet, nincsen érzés, nyoma sincs életnek, megcsináltam, naugye, hogy. [...] Jöjjön el a te országod, fel-emelő, boldog, öntudatlan ájul.” A valóságból való menekülést, az állandó (ön)analízis, reflexió, a túlhajtott gondolkodás

végét jelenti az eszméletvesztés, az öntudat poklából való kiszállás. Az ájulás mellett a hányás és az ürítés fordulnak meg előismétlődően az egyes szövegekben. Mindkettő olyan testi funkcióként jelenik meg, melyet nehéz szabályozni, s így mindkettő a test kontrollálhatatlanságának képzetét erősíti. A magát mindenhatónak gondoló elme kudarca a gyarló test felett, legyen szó akár a pszichiátriára való beköltözéskor támadó székelési ingerről, az undort kifejező vagy a túlzott alkoholfogyasztást követő hányásokról. A test előtérbe helyezésének persze másik vonatkozása is van: ezek a naturalista jelenetek még ma is tabunak számítanak, így részletekbe menő leírásuk afféle tabudöntögetés, de nem öncélú megbotránkoztatás, hiszen a szövegekben megjelenő testi-lelki szenvedések bugyraiban azért nagyon is hétköznapi jelenségek.

A Petri-kutató irodalomtörténész íróként hasonló alászállásokra készletit olvasóját, mint az általa sokat tanulmányozott és nagyra tartott költő. Ezek a kispőzében megfogalmazódó pokoljárások állnak össze egy hosszú szenvedéstörténetté, melynek minden pontján ott van a halállal való szembenézés is (kezdve a gyermekkori, traumatikus hatású prospektúrán tett látogatással), a legvégén pedig a halálfélelem, mellyel az író valójában ezen a kötetben keresztül próbált szembenézni. Keresztury Tibor az önsajnálát és a teljes szétesés helyett ezt a megküzdési módot, terápiát választja, túlélésében fontos segítői az önironia és a szarkazmus stíluseszközei, melyek az egész szöveget áthatják. Farkasszemét nézni a halállal nem lehet könnyű, ebből irodalmat formálni, ehhez megfelelő keretet találni pedig csak keveseknek sikerül – ez a kötet súlyos, és hatása alól szabadulni szinte lehetetlen, nem kívánhatunk mást, mint hogy legyen erő és élet még néhány kötetre.

Kolozsi Orsolya

KOLOZSI ORSOLYA (1980) író, kritikus. Legutóbbi kötete: *Olvasónézet* (válogatott kritikák, 2021).

„Mert mily felemelő írói közeg a szociális mélység”

Novák Valentin: *A szolnoki csata*

Budapest, 2021, Hungarovox

Az egymást követő válságok korszakában minden írónak javára válik, ha nem nyilatkoztat ki, nem dorgál, nem állít választások elé, hanem egyedi eszközeivel világít rá arra, hogy bármit is hozzon a jelen-jövő, ne szokjunk hozzá ahhoz, aminek megszokhatatlannak kéne maradnia, segít feldolgozni a világot, megemészteni, ami megemészthető belőle. Ne fogadjuk el, hogy a nyomor, a kilátástalanság, a bizonytalanság és a kisiklott emberi sorsok a városkép részei, és ez már mindig így lesz.

A merészségéről és sokoldalúságáról ismert szerző, Novák Valentin predesztinált lepukkanásokat feltáró missziója már évtizedek óta tart, és nem is eredménytelenül. Nem elszállt, nem elitista, nem akarja kivonni magát a világból, csupán saját eszközeivel visszaadja azt: csípős mondatok, markáns üzenetek, ugyanakkor nem ragad bele gondolatörvényeibe. *A szolnoki csata* című legújabb novelláskötetében található írásokban az a közös, hogy nagy részüket már bizonyították, nem az első körüket futják, ugyanis megjelenésük ideje, helye és olykor egyes irodalmi megmértetésen elért helyezésük is fel lett tüntetve. A 15 novella három ciklusból áll, és már az első oldalak után kiderül, hogy a szerző nemcsak eredményes író, de gyakorlott olvasó is. A humorírónia-tanulmány tengelyen mozgó erőteljes lélektani futamok dinamikus vetítődnek egymásra, feltárva egy örült, bukott emberiség szeszélyesen dramatikus rétegződéseit, megteremtve a kötet egyedi atmoszféráját.

Az első írás – amely egyben a kötet címadó darabja is – a rendszerváltás előtti időkre jellemző kommunista retorikát figurázza ki. A zuglóai KISZ-bizottság ideiglenesen megbízott elnöke győzködi az ifjúságot, hogy lépjenek be a kerületi KISZ-szervezetbe, ám az élére vasalt beszédet egy kiadós tivornyabeszámoló szétzilálja, így az ideológiai mondanivaló is komolytalanná válik.

Olyan író képe bontakozik ki előttünk, aki már túl van néhány rácsodálkozáson. Nem spórol a betűkkel, mégse túlírt egyik prózája sem, ugyanakkor kitépik az olvasót a komfortzónájából. A szerző hősei érthető és elérhető figurák. Játékossága hatásvadász manírok nélkül valósul meg. Csak olyan témához nyúl, amit jól ismer, ezért lesznek sorai hitelesek és érvényesek, tanulságosak és maradandók, akár dilemmákban bővelkedő szövevényes vidéki krimiről, akár leszállóágba került emberi sorsokról van szó.

Gyakran alkot külön szavakat és kifejezéseket (*kARRIERFOSZLATÓ PER / UTCASZERÜTLEN UTCA*), melyek jobban elmélyítik és plasztikussá, élővé teszik képeit. A szöveg helyenkénti költőisége mellé nyughatatlan jelentéstartalmak társulnak, rávilágítva a valóság(ok)ra. A gyakran visszatérő szürreális kifejezőmód olyan dimenziókba visz – alaposan megoldoztatva a kognitív disszonanciát –, amelyek folyamatosan az öskáosz irányába mozdulnak el, megmutatva a világ csontjait, és rádöbbenünk, hogy életünk zömét többnyire bizonyos neurotikus hipnózisban töltjük.

„Felhőket szemlélni... Azt hiszem, ez fel-
ér bármilyen istenhittel, kedves barátom.
Csak egyetlen rémisztő vonás van ebben
az ég-kukkolásban... Az idő... Dermesz-
tő ráeszmélni, hogy kétezer éve is lehetett
valaki, aki költészetnek, hitnek gondolta
az égkupola mobilfreskóit, s elmerengett
rajtuk. De még csak nem is ez a szörnyű...
Hanem a felhők örökös, tőlünk független
vonulása. Az idő járása és végtelen közö-
nye. Felhők alatt születünk, növekszünk...
Felhők alatt szeretünk, gyilkolunk... Fek-
szünk temetve, temetetlen... Tudatos
színházunk felett egy véletlen színpad...
S vonul, vonul a nyugati áramlás, a meg-
kérdőjelezhetetlen rendező, feltartóztat-
hatatlanul...”

Novák ugyanolyan alapos munkát végez,
akár huzatos bérházat, akár lumpenpro-
letárok lelkivilágát kell ábrázolni mint
amikor egy olyan rokkant embert mutat
be, aki állapotából fakadóan szemlélődésre
lett kényszerítve. Így szereplői nem sema-
tikus figurák, akik alig állnak ki a szöveg
síkjából, és a helyszínein is szinte jelen va-
gyunk. A kötet egyáltalán nem papírizú,
gördülékeny stílus keretezi, és néha erősen
kivillannak a személyes tapasztalatokon
nyugvó szálak, így a szerzői háttérmotivá-
ciók is érthetővé válnak.

Még a számtalanszor körbejárt klisé-
mákat is (falusi milió, alkoholizmus,
Nyócker, emberi leépülés) képes újsze-
rűen tálalni, elesett szereplőit azonban
mégse nézi le, együttérez velük, és annyira
támogatja őket, amennyire csak írói esz-
közeivel lehetséges.

A Salföld 8. a kötet egyik legmarkán-
sabb darabja, a hatásosan kidolgozott
szociohangulat, valamint az alapos hely-
és lakosságismeret gerincén a „Nyóc” va-
lamennyi – jelentős és jelentéktelen, felis-
mert vagy félreismert – életszagú, örök
érvényű karaktere felvonul.

„Ej, a magyar családok mémje vagy réme,
az ital. Apáinkat palackokat öelve látjuk
legtöbbször, magunk is a palackok felé

nyúlunk már középiskolásként, hisz
könnyebb megszímitani a nyakukat, mint
a szeszélyes lányokét, s ez így öröklődik,
végül génekbe ivódik, s már az anyaméh-
ből egy söröskriglivel jövünk elő – tört föl
belőlem a cinikus élű meglátás. Ez a lép-
csóház-pucolási szünet a tünődés oltárán
áldoztatott fel. Hogy Janó merre járt, keb-
lek halmai közt vagy gyerekkora körtefás
tanyáján, ki tudja?”

A *Mindegyik egy regény* családi gyötrő-
déstörténet, melyben nehezen behatárol-
ható, hogy kinek a narrációja alapján pró-
bálgat összeállni a cselekmény, és a dara-
bos szövegben kissé el is lehet veszni,
helyenként erőltetettnek tűnik, látszanak
a töprengésszünetek. Az anakronisztikus
mozaikok nehezen adják ki a látvány-
világot, a kinkeserves, hányattatott vi-
dédi sorsok pedig felületesen bukkannak
elő, így a móríci világ nem bomlik ki,
differenciálatlan marad. A szerző a tő-
mondatokra bízta a drámai hangulatot,
mégis szétcsúszik a kompozíció, és a ko-
rábbi művekkel ellentétben nem is túl
képgazdag – ami talán a szándékosság
számlájára írható, a zord körülményeket
ábrázolandó. Viszont nem teszi jelentőssé
a művet a történet sem. A szerző mintha
nem jókedvében írta volna, nem annyira
megható, mint amennyire az szeretne
lenni.

Ha a tartalommal kapcsolatban nem is
lehet sok kifogást felhozni, a borító érde-
kesen dekadens esztétikájával kapcsolat-
ban igen – bár itt is talán a szándékosság
játszhat szerepet. Mintha a borító is arra
a sokat szereplő korszakra reflektálna
kajla látványvilágával, mintha a megborult-
ságot akarná kihozni a hanyag tipográfia,
a fals szimmetria, hogy a kommunizmus
szocreál, leegyszerűsített elvágólagossá-
gait tükrözze vissza.

„Krumplin hízott gyermek. Szappanope-
rai név: Armandó. Kelet-európai, varázs-
talan realizmus. Göndör haj. Fekete sze-
mek. Ha nem lenne így kigömbölyödve,

szép lehetne, akár egy felső tízezres hős valamely banánköztársaságból. Bár orra széles, bikaorr, így nem mutatna jól pálmafás estélyeken, még egy nagykarimájú, fehér kalap alól sem...”

A kötetben szereplő lélekrajzok olykor a társadalmi entrópia irányába mutatnak, kíméletlen szembenézésre kényszerítve az olvasót a valósággal. Mindez nem volna lehetséges egy önazonos író kiforrott irodalmi gyakorlata és szociális érzékenysége nélkül. Ahhoz is külön képesség kell, hogy valaki ilyen merészen váltogassa a műfajokat hatékonyan, azaz *elütés* nélkül.

Az ötletekben tobzódó szerző megfigyel és akkurátusan dokumentál minden vergődést és vonaglást. A kötet az elveszett – és elvesztegetett – időről is szól, valamint a részvétlenségről és az odafigyelés hiányáról, de az emberiség azon fura beidegződéséről is, ahogy napról napra ösztönösen próbál talpon maradni egy

erodálódó világban, ki tudja, miért. Ugyanakkor arról is üzen, hogy a nyugodt és kiegyensúlyozott élet nem természetes: ha így volna, irodalmunk egyhangú lenne.

Nincs olyan körülmény, amely megállítaná ezt az iramot, és az alkotni akarás legalább olyan erős hajtóerő tud lenni, mint a sejtjeinkbe kódolt sztenderd elégedetlenség és az örök útkeresés, a fejlődésvágy és kiegészülni akarás: egy befejezetlen teremtés állomásai.

Nem kortükör, nem elmarasztalás, csak egy helyzetjelentés vagy állapotfeltárás, ha úgy tetszik. A művészi homeosztázis átítatja a lapokat, és ha a szerző működő vakcinát a világ bajaira nem is tud ígérni, egyedi perspektíváival képes önmagára hangolni az olvasót. És érdemes rá odafigyelni, mert kivételesen jó szeme van a jelenhez. *A szolnoki csata* (de akár a szerző összes korábbi műve) kiváló alapozás az eljövendő írógenerációknak, feltörekvő olvasóknak egyaránt.

Rimóczi László

RIMÓCZI LÁSZLÓ (1979) író, újságíró, kritikus, a Veranda Művészeti Csoport alapító tagja.

A 2021. évi Nagy Gáspár-díjazott: N. Pál József irodalomtörténész

Csak most, hogy készültem a laudációra, tudatosult bennem, hogy mindössze hét hónapnyi a különbség köztünk: Jóska 57 decemberében, én 58 júliusában születtem. Nemcsak szinte évre év, nagyon hasonló paraszti világba is születettünk bele; ugyanabban a táj hazájában, ugyanabban – a nyílt ä és ë hangokat tisztán ejtő – anyanyelvben érezzük otthon magunkat. Félszavakból, szavak nélkül is értjük egymást. Mégis, mindig úgy gondoltam rá, fölnézve, tisztelettel, mint idősebb bátyra – időközben kiderült, szegről-végről rokonok is volnánk – mintha ő egy korábbi generációhoz tartozna. Merthogy ő egy korábbi *értékrendű* világhoz tartozik.

Indulásakor – a nyolcvanas évek végén – N. Pál Józsefet némelyek afféle csodabogár irodalomtörténésznek tartották, és némelyek tulajdonképpen ma is annak tartják. Egyrészt nagyon furcsa volt, hogy a legkevésbé sem a karrierjét egyengette, nem tudományos fokozatokra, publikációkra, hivatalos előléptetésekre „hajtott”, mégis határozottan érezni, tudni lehetett jelenlétének erkölcsi és szakmai súlyosságát. Másrészt olyan irodalmi hagyományréteghez fordult, amely már akkor is a figyelem peremvidékére sodródott (lett sodorva): Szabó Pál, Sinka István, Veres Péter, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond – a 20. század első felének népi írói, a harmincas évek népi mozgalma, aztán Németh László, Illyés Gyula, Nagy László (két tanulmánykötetének is Nagy László-idézetet választott: „Tisztának a tisztát őrizzük meg”, „A megtartók jöjjenek...”). Ami megütöközést keltett „haladó” egyetemi-akadémiai irodalmi körökben, ami viszont számomra és más irodalmi körök számára fölöttébb rokonszenves és tiszteletet keltő volt, az nem is annyira a tárgyalt írók névsora, mint inkább N. Pál József irodalomszemlélete.

Időről időre mindannyian fölteszük magunknak a kérdést, mire jó, mire való az irodalom, van-e értelme, van-e társadalmi hasznossága, vagy elégedjünk meg a magánhasználatával.

N. Pál József a zalaegerszegi Ganz Ábrahám gépészeti technikumában még ókortörténésznek készült. De a sors kegyes volt hozzá, nagyszerű középiskolai tanára, Szakál István, legendás mesterre irányította a figyelmét: Czine Mihály irodalomtörténészre. Az ELTE bölcsészkarán aztán katartikus, életre szólóan meghatározónak bizonyult találkozása Czine Mihállyal. Czine, a későbbi atyai jóbarát – bevonozta az említett népi írók világába, és ráirányított figyelmét a határon túli írókra, irodalomra. Az a szellemiség, amit Czine is képviselt, a hetvenes években még tömegeket mozdított meg, Jóska egyetemi éveire megfogytakozott: a kádári gulyáskommunizmus sikeresen elhitette, hogy a korabeli magyar társadalom legfontosabb dilemmája nem a nép, a nemzet, a magyarság sorsa, hanem a kis háztáji, kis jólét, kis szabadság. Megtörtént a szellemi elit egy jelentős részében is a paradigmaváltás: a modernséget, európaiságot úgy képzelték el, hogy azt a gazdag és felelősséget vállaló, nemzeti irodalmi hagyományt, amelyet más kiválóságok mellett Czine is képviselt, el kell feledni, az irodalom öncél és intellektuális tornamutatvány.

„A honi irodalomtudomány lassan követendő mintává erőszakolt része mára olyan belterjes foglalatossággá vált, akár az elméleti matematika... S aki e jelbeszédet nem érti, sokszor még az is erre tart, mímelvén esetleg a hozzáértő lelkesedést, nehogy fejlődésre képtelen, maradi bolondnak nézzék. Ezen újmódi felfogáshoz mérvén a tudományos érvényességet, korszerűtlenebb irodalomtörténész Czine Mihálnál nincs ma magyar nyelvterületen” – 1997-ben írta mesteréről, atyai jóbarátjáról N. Pál, de tökéletes önjellemzés. N. Pál József sem fogadta el a kis külön alkut, hiszen a nép, a nemzet sorsának alapkérdései (kik vagyunk, miért és hogyan jutottunk ide, ahol vagyunk, merre tájolójuk be a jövőnket) nemcsak, hogy megmaradtak, de a közbeszéd hazugságai, az egypártrendszer diktatúrája és elhallgatásai – a 2. világháborús és az azt követő évekről, 56 forradalmáról, a határon túli magyarság sorsáról – a maszatolással akuttá váltak és veszedelmesen mérgeztek.

N. Pál József az élet, sors – elsősorban a 20. századi magyar sors – valóságos kérdéseire keresett választ, és azt tapasztalta, hogy a nemzet sorsa, története legpontosabban az irodalmában érthető meg – elsődlegesen az említett írók műveiben.

És még valami hozzátartozik irodalomtörténeti különutasságához. Az irodalom, az irodalmi művek elengedhetetlenek, de a teljes megértéshez hozzátartozik az irodalom háttérének, a társadalom, a nemzet történetének, magának a történelemnek a megismerése is – ebben pedig az egyetemen M. Kiss Sándor lett mestere. „Tőle tudtam meg, hogy a história nem állóvíz, amit – akár az egyszerűet – örök időkre ‘megtanulhatunk’, hogy az egykor született gondolat változhat az időben, hogy nemcsak a népiséget, hanem annak alakulását, sorsát – meg a változó körülményeit – is számba kell vennem... Nemkülönben: vele szót váltva kellett végképp ráébrednem arra is, hogy a históriánk determinálta szemléleti (és bizony irodalomszemléleti) torzulások itt igen-igen nagyok, hogy felejtésre ítélt – főleg újabb kori – múltunknak

az emlékezetbe emelése nemcsak tudósi, de jelenünkre tekintő nemzeti és morális kötelesség is.”

Németh László, az esszéműfaj egyik legkiválóbb művelője az esszét a gondolkodás műfajának nevezte. Nem tudom, N. Pál József hogyan definiálja magát: irodalomtörténésznek és történésznek, netán történész irodalmárnak, én legszívesebben gondolkodónak nevezném. Úgy hiszem, hogy N. Pál József tanulmányai is az értekező esszéhez állnak legközelebb. Hatalmas tárgyi tudása, az összefüggések fölfejtése elkötelezett, rigorózus tudósra vall, de amitől igazán izgalmas és magával ragadó, az az egész egyben látása, távlatokban való értelmezése, a folyamatos és személyes meggyőződöttségéből eredő reflexió és az az elszánt és elkötelezett morális igény, hogy minden betűjével hozzájáruljon a társadalmi, nemzeti tudat következetes tisztázásához. Legyen szó bár Németh László hatalmas hagyatékáról, a Móricz- és Illyés-felejtéséről, a trianoni traumáról, az MSZMP '56-ot követő, a népi írókról való gyalázatos állásfoglalásáról, a magyarországi társadalom Kádár-kori morális megroppanásáról, az aczéli kultúrpolitika sandaságáról s különösen az '56-os magyar forradalom fénylő valóságáról és értelmezéséről. Megkockáztatom, hogy '56 eseményeinek egyik legjobb, ha nem a legjobb ismerője N. Pál József – forrásértékű tanulmányainak sora bizonyítja.

N. Pál József értekező esszéi, foglal kozzanak bár a 20. század második felének kritikus pontjaival, vagy akár egyetlen irodalmi mű értelmezésével, mindig teljes képet nyújtanak: Magyarországot egészben, a magyar sorsot folyamatában látjuk, és helyükre kerülnek a dolgok. Még az olyan évszázados történészi, irodalomtörténészi vitát illetően is, mint az Ady-kérdés vagy Ady-dilemma. Úgy sejttem, hogy Ady sorskérdésének a dilemmáját, dilemmájának igazi tragédiáját és tragikus fölismerésében magára maradottságát legpontosabban N. Pál József értette meg és írta le a *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita* című, 2008-ban megjelent monográfiájában, a nevezetes duk-duk afférről, illetve az 1915–16-ban Rákosi Jenővel, a kor befolyásos jobboldali író-politikusával folytatott vitájának történelmi, eszmetörténeti fölfejtésével. Mindenkinek ajánlom figyelmes elolvasásra – sem történésznek, sem irodalmárnak nem kell ahhoz senkinek lennie, hogy befogadja: nemcsak a múlt századelő tragikus megosztottságát, de e mai, jövőképünket illető megosztottság eredőjét és tétjét is pontosabban fogja érteni.

Tisztelt emlékezők és közösen ünneplők!

Hosszan sorolhatnánk N. Pál József Nagy Gáspár-díjra érdemesültségének érveit. (Nem említettem például elképesztő, legendás memóriáját: minden sportadat, versenyadat a fejében, focirajongása még engem, az anti-focidrukkert is lenyűgöz – de látnunk kell, hogy futball-írásai is kivétel nélkül nemzetünk ügyéről fogalmaznak meg lényegit, ahogy legutóbbi esszékötetének már a címe is utal rá: *Magyar sport – magyar sors.*)

„Rendületlenül hiszek a szó 'önmagában való' erejében” – írta 2004-ben megjelent tanulmánykötete beköszöntő vallomásában N. Pál József. Ez, a szó erejébe

vetett hit szólította meg Nagy Gáspár költészetében is: „Amikor költőnk a forradalomhoz fellebbezve, az 'emlékezés jogát és felelősségét' emelte fénybe az 'áthallásos' beszédet mellőzve immár, nemcsak a csönddel lefojtott hazugságot törte szét visszavonhatatlanul, nemcsak a nemzet újabb kori tudatvesztésének gennyes góciát vágta föl, de a költői szó erejében való, fakulni látszó – mert szorgosan fakított! – bizalmat is visszaadta egyben.”

Méltó és rokon lélekhez kerül a díj – Nagy Gáspárról írt tanulmánya mottójául egy Szent Pál-idézetet választott N. Pál József, most visszaajánlom ajánlását: „Harcold meg a hitnek szép harcát, nyerd el az örök életet, amelyre hívatál, és szép vallástétellel vallást tettél sok bizonyosság előtt.”

Tánczos Krisztina: Esendő (45×60 cm)

Metszéspontok

– Döbrentei Kornél 75 éves –

Midőn az ember ráébred, hogy immár időtlen idők óta nem jön vele szembe, nem környékezi semmiféle háztáji dicsőség, úgy értem, semmi olyan, ami korábban akár naponta, hetente, de legalábbis havonta egyszer biztos megesett, megeshetett egy alanyi költővel, először megdöbben, majd e kényelmetlen és nyugtalanító érzést megpróbálja magától elhessegetni. Aztán – tovább még nem gondolva a dolgot, de a nagy ijedségből azért már fölocsúdva – legalább jeles napok közeledtével, kerek és kevésbé kerek évfordulók idején, megpróbálja azt a látszatot kelteni a közösségi térben, mintha rajta kívül bárkinek is fontos lenne, hogy régi történeteivel szalonképes stílusban előhozakodjék, sőt, ha ad magára valamicskét, eminens érdeke is, hogy lehetőleg úgy igazítsa őket, mintha minden apró részletüket egyenesen az égiek eszelték volna ki.

Na, jó. Nem mindegyiket. De majdnem.

Mert arra például máig nincs semmiféle észszerű magyarázatom, miként keveredhetett a táskámba Döbrentei Kornél *Skorpió jegyében* című kötete 1983 tavaszán, amely a magam számára is váratlanul, Gödöllőt elhagyva akadt a kezem ügyébe a rozsnyói buszon, ráadásul Ágota nevű ismerősöm se volt még akkoriban, akinek a dedikációt címezték. A költőről ugyan hallottam már, de mindössze arról voltam meggyőződve, hogy egy alkalommal a Moszkva térre bevillamosozván, éppen a BKV gumi- és járműjavítója előtt lapoztam rá egy versére a kecskeméti *Forrásban*, illetve még valamire mérget vennék most is – hogy volt benne medve. Élőben három esztendővel később láttam őt először, a Szabadság téri tévé székház mögött, a Tulipán presszó híres senkiháziktól hemzsegő belső bugyrában, ahol újdonsült s mohón nyakaló könyvtáros kollégám, Sanyi szúrta ki a szomszéd asztalnál, és aki a spontaneitás elvakult híveként egy szempillantás alatt meghozta a döntést: még néhány bátorító korty, és bemutat neki mint ígéretes költőpalántát. Csak bízzam rá magam bátran, mert, ha valaki, ő aztán igazán ismeri Kornélt, hiszen többször is poharazott már vele a szomszédban lakó komaasszonyánál, Ágota nevű kislánya keresztanyjánál,

LÉKA GÉZA (1957) Budapesten élő költő, író, a *Hitel* szerkesztője. Utóbbi kötete: *Árva ragyogás* (Hitel Könyvműhely, 2016).

a kortárs irodalmi berkekben is otthonos Csordás Ágotánál, a kőbányai Szállás utcában...

A gyors egymásutánban elhangzott két Ágotától azonnal kibillentem a szerepemből, mégis igyekeztem úgy tenni, mint akinek a szeme se rebben, hiszen arról, amit az imént mondtam, rajtam kívül senki sem tudhatott.

Sanyi a maga negyven kilójával a gyorsreagálású alkeszek közé tartozott, mert mire a tettek mezejére lépett, lényegében már úszott a boldogságtól. Ám amint leírhatatlan mozdulatokkal átevickélt a szomszédos asztalhoz, Kornél partnere, Fürjes Úr – a Tulipán koronázatlan királya – mondandóját meg sem szakítva, rá föl se pillantva, egyetlen határozott mozdulattal, fél kézzel sodorta be a háta mögé. Ugrottam én azonnal, el is kaptam szegényt, de még jó ideig képtelen voltam belé lelket önteni. Az ígéret a lekezelő testőr távoztával azért még záróra előtt beteljesült, talán mert Kornél bevonásával már könnyebb volt belátni, hogy az eltérített első kísérlet apropónak ugyan elegendő lehet egy férfias kézszorításhoz, mint ahogy az sem volt kétséges, hogy bármi egyébre viszont teljességgel alkalmatlan. Alig vártam, hogy hazaérjek, és – a bizonyosság kedvéért – fölcsapjam az ominózus verseskötetet, de jól emlékeztem: az ajánlás Csordás Ágota nevére szólt.

Amikor tudomásomra jutott, hogy a *Hitel* szerkesztősége gyerekkorom szenteségi épületéből, a Magyar Állami Népi Együttes Corvin téri székházából áttette székhelyét a kőbányai Szállás utcába, első önálló lakásomtól mindössze néhány kőhajításnyira, már maga Csordás Ágota volt az, aki a legkitartóbban sulykolta belém: eszembe ne jusson azt gondolni, hogy mindez a vak véletlen műve. Én pedig nagyon akartam hinni neki, elvégre első verseimet is ő látta, ami mégis csak bizalmas minőség, és elévülhetetlen. Ekkorra mindketten rég beletörődünk a méltatlan fiaskóba, hogy egyszerűen fölfejtetetlen marad a *Skorpió jegyében* titokzatos útja a könyvespolcától a táskámig, ám miután visszakerült a helyére, már nemigen emlegettük, mert akiket időközben szintén ugyanonnan választottam ki magamnak – Kiss Benedeket, Nagy Gáspárt és Utassy Józsefet –, azok addigra már a valóságban is csupán karnyújtásnyira voltak tőlem.

'90 tavaszán Nagy Gáspár közölt először a folyóiratban, s amint Ágota Kiss Bencétől beszerzett borával kibélelve áballagtam hozzá a szerkesztőségbe, rövid, de minden igényt kielégítő körbehordozás után Kornél gondjaira bízott, aki már átvette tőle a versrovatot. Ám amíg percekkel korábban, Gáspár közlében még tele voltam mondandóval, Döbrentei Kornél előtt egyszerűen megkukultam. Ahogy kezet nyújtott, ahogy leültetett magával szemben, de kivált, ahogy hozzám szólt, ahogy megszólított, az minden volt, csak ismerős nem. „A költészet pedig átütőerő kérdése! Értve vagyok, kedves Úrrr?!” – tudakolta, amitől azonmód egy 9-es erősségű földrengés epicentrumában találtam magam. Ekkor tapasztaltam meg először, hogy a neve mellé biggyesztett, illetve

bizonyos esetekben, éppen azt kiváltó helyettesítő jelző, a „döbbenetes”, valójában mekkora telitalálat. Mert, ahogy mozgáskoordinációját szertartásosan hozzáigazította a személyiségéhez, a gondolataihoz, az indulataihoz, de akár még a hangképző szerveihez is, annak végeredménye maga volt a zavarba ejtő, a tetőtől talpig lefegyverző önazonosság. Emlékszem, megpróbáltam moccanni, valamiképpen fölvenni a fonalat, de nemcsak, hogy nem sikerült, hanem a következő pillanatban már azt éreztem, semmi értelme se volna, mert ekkorra minden létező körön kívül voltam már. Pedig fölkészültem én belőle becsülettel, tulajdonképpen minden lényeges dolgot tudtam róla, családi vonatkozásaitól, baráti körén át egészen a szertornász, a tengerész kalandokig, a másod-harmad kézből származó, itt-ott fölcsipegetett intimitásokig, hiszen a balul sikerült Tulipános akció óta (amelyre természetesen nem emlékezett) gyakorlatilag ő volt az én első számú hősöm a rendszerváltoztatás lírai gyakorlatának folyamatában.

„Reng a parti lépcső, annyi a patkány...” Ezzel a hőköltető sorral kezdte a '88. június 26-án keltezett, Ez is a Dunánál című versét, ami hangütését tekintve nagyjából azzal volt egyenértékű, mint amikor a feleléshez kiszóltított diák nem a krétát, hanem a körmét csikordítja meg a táblán. Az ember szinte látta maga előtt a behunytt szemmel, befogott füllel és tátott szájjal agonizáló párttitkárok népes hadát. A munkahelyemé például személyesen utasított, ha jót akarok, hagyjak fel a vers terjesztésével, amely még ennél a félmondatnál is hihetlenebb módon, a korszak egyik legrugalmasabb hetilapjában, a *Nők Lapjában* látott napvilágot. '89 tavaszán aztán becsapódott a másik nyomjelzős gyűjtőlövedék, az Átpingált Március is: „Uramisten, mennyi csapodár kokárda, / nemzeti színre játszik a régi gárda”. Mindkét vers ott ékeskedett a kis könyvtári kuckóm falán, kirajzszegezve Dsida Psalmus Hungaricus mellé, amely évtizedeken át tartó „kallódás” után, '85-ben jelenhetett meg újra – „fű alatt”. Csoóri Ábeli füstje már elkezdett sárgulni, kunkorodni, de időközben megérkezett Kiss Bence groteszkje, a Ki ment meg a galamboktól, Utassytól a hangyaboly fölé meredő Parlando, és persze nem hiányozhatott mellőlük Nagy Gáspár négysorosra sem, az Egy feljövő kiscsapatra, amelynek elsőpró igazát bárki megtapasztalhatta, akinek volt elég figyelme és türelme hozzá – akár napi 8 órában is. „A módszer fényesen avult, / akár egy cigarettás dózsi: / hallgatni már megtanult, / most tanul hallgatózni.”

Ha van szörnyőség, gyalázat, az számomra nem egyéb, mint az FKF '91, azaz a Fiala Költők Fesztiválja, Dunaújvárosban, 1991. október végén. Még leírni is nehezemre esik, nemhogy visszarévedni rá. Azóta sincs lesújtóbb, szinte valamennyi részletében a hátam közepére kívánt irodalmi emlékem ennél a durván két és fél napos intenzív ámokfutásnál, s ez olyannyira így igaz, hogy e pillanatban is égnek áll tőle a hajam. Talán, mert már az ötlet megszületésénél is jelen voltam, és ugyanúgy elborzasztott a fesztivál nemzedéki szenzációként való beállításának ötlete, mint a nálam csaknem egy évtizeddel fiatalabb

organizátor szinte mindent és mindenkit összehordó kritikátlan önbizalma, megalomán dicsvágya, valamint önismeretének dermesztő hiányosságai. Mind-ebből egyetlen fix pont látszott kirajzolódni már a kezdet kezdetén: az ígéretek és a rögválás köszönő viszonyának teljes ellehetetlenülése, amely az én hozzáállásomat is alapvetően meghatározta. De az is meglehet, hogy én láttam rosszul, és nem történt semmi rendkívüli, csupán túl közel kerültem valamihez, ami amúgy sem vonzott istenigazából. Akár így volt, akár nem, harminc esztendeje nyomaszt, hogy képtelen vagyok a rendezvény önmagán túlmutató, s valóban lélekemelő pillanatait jó szívvel földézni, mert a rájuk telepedő kisstíli, pitiáner méltánytalanságok a szemem láttára fokozták le, hamisították meg valamennyit, okafogyottá téve, hogy valaha is átgondolhassam, értelmezhessem őket. Ha visszanezék, se látom már egyiküket sem a képzeletbeli mérleg serpenyőjében, szemben az ellensúllyal, a felelőtlenség, a linkség, a képmutatás, és az önmagát 0-24-ben ünneplő kongó üresség életveszélyes keverékével. A megjelent vendégek közül elsősorban a két Sándorra, Püskire és Csoórra, valamint Nagy Gáspárra, Bella Istvánra, Utassy Józsefre, és Domokos Mátyásra emlékszem jó szívvel, mint akikkel émelyítő viszolygásom ellenére is módomból volt elbeszélgetni, s akik még őszintén kíváncsiak voltak valamire, amiről ma már nagyon valószínűnek tartom, hogy akkor és ott, talán éppen nekem lehetett a leglesújtóbb véleményem.

Am, aki miatt az egészet mégis érdemes föllemegetni, az természetesen nem más, mint a pályája zenitjén, s talán élete legjobb formájában levő Döbrentei Kornél, akivel a második nap reggelén futottam össze a Dózsa mozi zsúfolt, zsennyegő előcsarnokában. Sebtében bemutattam neki az alkalomra régóta vadászó, engem hűségeseleg elkísérő sógoromat, s egy rövid, operatív egyeztetést követően határozott léptekkel megindultuk a legközelebbi kocsmá irányába. Am mielőtt átléptük volna a küszöbét, Kornél váratlanul megtorpant, vonásai megkeményedtek, majd pánikszerűen megfordult, bele egyenesen a mögötte szerényen lépdelő újdonsült ismerőse arcába: „Hol van a táskám, kérem?!” – förmedt rá kíméletlenül, amitől a sógor kis híján összeomlott, mondván, ez számára feldolgozhatatlan, és kilátásba helyezte, hogy egyetlen perccel se marad tovább, azonnal hazautazik Budapestre.

Ez volt az a pillanat, amikor először tudatosult bennem a felismerés, hogy bizony nemcsak a költészet – ahogy Kornél már a kezdet kezdetén megpróbálta szuggerálni belém –, hanem eleve minden valódinak kikiáltott létezés, sőt, egyáltalán bárminemű személyes jelenlét sem egyéb, mint átütőerő kérdése! Ahogy hirtelenjében az is világossá vált, hogy a vészhelyzet megoldását immáron egyedül saját átütőerőm garantálhatja csak, ám a következő percekből a boldogító stressz érzetén kívül semmire sem emlékszem ma már, csupán arra, hogy az Arany Csillag szálloda presszójában mindketten a vállamat veregetik, s győzködnek: nyugodjak meg, itt az ideje, hogy visszavegyek magamból. Ekkor még egyikünk sem tudhatta, hogy a folyamatosan cserélődő poharak körül egy csaknem tízórás ádáz eszmecsere veszi kezdetét, amelyből nem volt visszaút.

Ha Döbrentei Kornéllal ül le az ember beszélgetni, jó, ha tudja, megszámlálhatatlanul sok csapda leselkedik rá, ezért megfelelő előtanulmányok nélkül ma sem ajánlanám bárkinek. (Mondjuk, aki nem érti, vagy egyáltalán el sem jut monográfusa, Papp Endre félmondatáig, mely szerint: „a megtörhetetlenség, a soha meg nem adás imperatívuszában fogalmazza meg a remény elvét a tragikus földi élet fölöttes értelmét keresve” – nos, azt nemigen biztatnám.) De az is megnézheti magát, aki nem ébred rá időben, hogy amit a költő szóba hoz, amiről éppen beszél, annak sosem a fajsúlya, a mélysége, az igazságtartalma, netán az aktualitása vagy tudom is én mije az elsődleges, hanem az adott téma benne való emocionális felépülésének s a hozzá megválasztott információk mozgósításának sajátos módszertana, tehát a jelenlét legkülönbözőbb színeinek és hangulatainak birtoklása és fenntartása. Nem azt állítom, hogy az ilyen esetek (amelyek egy kívülálló partner társaságában számára elbizonytalanító, talajvesztő procedúrák csupán) minden mozzanata tervezhetően tudatos és rutinszerűen kontrollálható, de az nagy valószínűséggel elmondható róluk, hogy szükségszerűen vezetnek el a költői önismeret archimédeszi pontjához, és egyedül az alkotás folyamatában képesek nyugvópontra jutni. Hiszen többször is szóvá tette már, hogy miután leginkább a verseiben lel otthonra, ezért a rövidebb-hosszabb versközi időszakokat gyakorlatilag a frusztráció vakrepüléseiként kénytelen elszenvadni: „a közties idő mintha nem is velem történne meg: nincs fölötte hatalmam” – vallja, s e hajszálpontos megfogalmazás műhelye árnyékosabb zugaiba is képes bevilágítani.

Ebben a permanens és körmönfontan szerteágazó, ugyanakkor folyamatos és erős koncentrációt igénylő kölcsönhatásban voltunk mi tesztalányok, de igyekeztünk állni a sarat, miközben szinte föl sem tűnt, hogy a nap folyamán több mint kéttucatnyi gátlástalan potyázó fordult meg az asztalunknál. Estére a jelenség valódi okára is fény derült: a Dózsában már délelőtt híresztelni kezdtek, hogy Döbrentei az Arany Csillagban mulat, és – továbbra is szigorú erkölcsi elveihez tartva magát – a nála fiatalabbakat nem hagyja fizetni. Ilyesmíról per sze szó sem volt, amit mindennél jobban bizonyít, hogy midőn késő este a pincér letette elé a végszámlát, Kornél is elhelyezte rajta a maga jól megfontolt bankjegyét, ám onnantól már egyikünk sem akart hinni a szemének, mert hála a kiengesztelődött sógor nagyvonalú közreműködésének, legalább a tizenöt-szörösevel kellett kiegészítenie ahhoz, hogy az együtt töltött órák még véletlenül se veszhessenek a feledés homályába.

1992. augusztus 14-én, pénteken, a nyárvég messze legforróbb napján, éppen déltájban, mire a dunaújvárosi strandfürdő gypét már csaknem teljes egészében kiszívta a végletekig elszánt napfény, és az ember fiának mindössze egyetlen gondolat járt a fejében; miként lehetne mielőbb a víz alá bukni ebben a hatalmas és nehezen mozgó tömegben, a helyi hangosbeszélő történetének talán legszürreálisabb közlése hasított bele a kánikulába: „Kedves vendégeink! Felhívjuk

a szíves figyelmüket, hogy itt van körünkben Döbrentei Kornél költő, aki az előttünk álló egy órában *Honvágy egy álom után* című könyvét dedikálja az újságos stand mellett. Fogadják őt szeretettel!” Kornél abban a minutumban visszahőkölt, és tenyerébe temette az arcát, én úgy dőltem ki mellőle, mint akit lenyilaztak – persze, mondanom sem kell, egyik se tűnt föl senkinek –, azonban néhány másodperccel később visszaállt a világ rendje, mert amint az újságos ismét szájához emelte a mikrofont, azzal minden terhet és felelősséget levett a költő válláról: „Boglárka üzeni nagyapónak, ne keresse, csak visszaszaladt az öltözőbe a kürtőskalácsért!”

Ám aki még ezek után is önfeledten dörzsölte a tenyerét, az nem volt más, mint a projektet menedzselő Pista barátunk, aki már az FKF '91 szervezőtoraként is megmutatta oroszlánkörmeit. A meghívás ugyan egy általános városi dedikálásra szólt, nem pedig arra, miként lehet legnagyobb biztonsággal garantálni, hogy egy szervezett író-olvasó találkozón egyetlen kötet se keljen el – mert itt ez történt –, de Pista hamar fölülemelkedett az ellentmondáson: „Sajnálom, uraim, egy strandon a kánikula diktál.” Ennek megfelelően *kapcsolati tőkét* azonnal beváltva, igazgatósági közreműködéssel szerzett nekünk két pállott lebernyeget fürdőnadrág gyanánt, majd mielőtt elmerültünk volna a medence hűvösében, diadalmasan elhúzta előttünk a mézes madzagot: éjszakára kibérelt egy kényelmes faházat, itt a strand területén („Borok a hűtőben!”), így mindannak, ami még előttünk áll, csupán a piszkos fantáziánk szabhat határt. Ez még harmadjára is remekül hangzott, mégis munkált bennem némi szorongás, egyrészt, mert nem nagyon hittem benne, másrészt, jobban izgatott, vajon, milyen lehet egy világtengerekhez szokott egykori hajós mellett akár csak néhány tempót is leúszni egy ilyen formatervezett pocsolyában, de látva, hogy hősünk a klasszikus úszásnemek helyett leginkább a kutyát preferálta – ráadásul lerítt róla, hogy korántsem jókedvűből – jobbnak láttam, ha mindazt, amit gondolok a dolgról, megtartom magamnak.

A kicsinyes anomáliákat rég magunk mögött hagyva, ám a kései ebédet követően sokkal inkább a vacsora felé járva már, az étteremben csatlakozott hozzánk egy professzionális irodalmi káder, a dunaújvárosi fiatalasszony, Piroska személyében, aki a Téka könyvesbolt munkatársaként egyikünk előtt se volt ismeretlen, Kornél pedig régi, húséges rajongóját köszöntötte benne – nem is akárhogyan. Váratlan fölbukkanása olyannyira összekuszálta a férfias erővonalakat, hogy időbe telt, mire kibogoztuk őket. Aztán midőn az önmagát megsokszorozó kivagyiság átcsapott minőségbe, Kornél küldetett egy fél könyvet a kobraszemű énekes-zongoristának, ám az alázatoskodó pincér lelkére kötve: „De szigorúan N. N. – világos?!” Az pedig huncutul visszakacsintott rá, és kiült az arcára, hogy érti, hogy is ne értené, elvégre őt ezért (is) fizetik. Talán csak a mi Pistánk tűnt a megszokottnál valamivel tartózkodóbbnak, ami ígéreteinek tükrében egyedül bennem ébresztett gyanút, üdítő meglepetés azonban mégsem ért, hiszen megint nem a végeredmény, csupán a felvezetés változott. Ezúttal egy hazulról szalasztott futár állt meg a széke mellett: azonnal induljon,

mert német vendégeik érkeztek váratlanul, és ez nem holmi fontoskodó óhaj, hanem kőkemény szülői parancs. „Nyugalom. Egy óra múlva itt vagyok” – mosolyodott el a magasra földobott zicceren, mintha ő tudta volna a legjobban, hogy annyi esélye sincs rá, mint a karon ülő Láng Vincének a kommün alatt.

De tévedett. Én még nála is jobban tudtam.

Egyszer, évekkel korábban már átéltem mellette valami kísértetiesen hasonlót, aminek az lett a vége, hogy éjnek évadján, innen, Dunaújvárosból, taxival kellett hazamenjek Kőbányára. Gondoltam, ennél időszerűbb alkalmat kívánni se lehet hozzá, hogy közkinccsé tegyem, de amint fölpillantottam, a kobraszemű zenész felállt a zongorától, lelépett a fekete drapériával fedett pódiumról, és nyílegyenesen Kornél felé vette az irányt. Mindjárt sejtettem, hogy súlyos hiba csúszhatott a kommunikációs gépezetbe, mivel a pincérnek adott akkurátus megbízatás egyértelműen arra vonatkozott, hogy ilyesmi még véletlenül se fordulhasson elő. Kornélnak láthatóan fogalma sem volt róla, ki szólítja meg, mert ő nem a torzonborz, fekete keretes szemüveget viselő, pohos, hatvanas fickónak küldte a konyakot, hanem a zenésznek, azaz nem a személynek, hanem a státusznak. „Meg ne haragudjon az úr – kezdte az idegen körülményesen –, hiába töröm a fejem, egyszerűen képtelen vagyok fölidézni. De ami ennél is sokkal rosszabb, még csak nem is rémlik. Szépen kérem, uram, adjon még egy esélyt!” Kornél elképedt: „Miről beszél Ön?” – tudakolta fojtott, távolságtartó hangon, mint akit éppen most készül megütni a guta. „A dalról, uram, a dalról, az N. N.-ről, amit rendelt!” – artikulálta amaz, erősen éreztetvén, hogy nem éppen jókedvében vállalkozott e dicstelen szerepre. „Hogy mi van?!” – értetlenkedett tovább Kornél végső kétségbeesésében, miközben Piroska már szinte nyüszített, én pedig levegőért kapkodva, a nagy, kerek asztal lapján kocogtattam a homlokomat. A tantusz azonban továbbra sem akart leesni, mert mire idáig fajultak az események, Kornél emlékezete valahogy törölte a kiváltó okot konyakostól, pincérestől, N. N.-estől.

Lassan eltelt még egy óra, kettő, Pistánk persze sehol, busz se, vonat se indult már, be voltunk kerítve. Egyedül Piroska tartotta bennünk a lelket hősiecs válalásával: addig nem tágit mellőlünk, amíg megnyugtatóan el nem rendeződik a sorsunk, mármint számára sem közömbös, hol hajthatjuk álmra a fejünket. Mikor megszületett a döntés, hogy mégsem valamelyik langymeleg közpark, hanem a tavaly már oly hosszasan „megízlelt” Arany Csillag lesz a befutó, egészen a szálloda portáljáig ballagott velünk, ahol úgy búcsúztunk tőle, mint rendíthetetlen és örök szövetségeseinktől.

A valóságban is túlra már a hotel bárja repített minket azzal, hogy egyetlen vendége a saját, bújtatott alkalmazottja volt, egy elnyűtt, slejmosan köhincselő strapakanca, aki mégis úgy szökdécselt, úgy ugrándozott a közelükben mintha legalábbis paraszat szórtunk volna a talpa alá. Mindjárt be is rántottuk a táncparkett közepére, aztán: adj neki! Két oldalról húztuk, vontuk, pörgettük örült, egyre srófolódó erővel, pedig a nagy hangzavar miatt reményünk se lehetett összebeszélni, mégsem eresztettük volna el egy pillanatra sem. Már legalább

negyedórája tartott a döglesztő kiképzés, amikor föltűnt, hogy a háttérből erőteljes gesztusokkal mutogat valaki felénk, s hol az órája számlapját böködi téátrálisan, hol a pénztárcáját, amit később a földhöz is vágott, és jól megtaposott. Beláttuk, jobb a békesség. A reggelinél nyúzott, kiüresedett arccal meredtünk magunk elé, tisztán hallva a személyzet szenvtelen locsogását, hogy éjjel az idős spanyol vendég már rég befizetett a kavernás Daisyre, mégse férhetett hozzá, mert a bárban két pesti fazon félholtra táncoltatta.

* * *

„Elszánt türelem habosul a virágban, / vasrácsokat ví a petúnia-tajték, / mézet kavarogtat a gyenge sugárban, / hittel tele reszket a szilvafagally még, // ám boltozatában a bú kifekélylik. / Csüggnek zamatukba merült busa körték. / Dézsmára leső vad idő seregélylik, / dögkút a jövőm, a legyek teliköpték.”

Így kezdődik Döbrentei Kornél Vérudvaru mécses című költeménye a *Honvágy egy álmom után* 126. oldalán, amely '92-re végleg két vállra fektetett. Lassan, módszeresen szemelt ki magának, mígnem azon kaptam magam, hogy időről időre körbeleng, s ilyenkor föl kell, hogy üssem. Érdekes módon, leghíresebb rokona, a Szeptember végén sose jutott eszembe róla, még hibátlan anapesztusai ellenére sem, talán mert eleve személyesebbnek éreztem annál, hogy a legcsekélyebb mértékben is igazítsak a horizontján. Keletkezésének körülményeiről ekkor még semmit sem tudtam, így „működési elve” se tárulhatott fel mindentől, ám egy pillanatig sem volt kétségem felőle, hogy a vers fókuszpontja az ötödik versszak, amely már első olvasatában megfojtogatott, és úgy lökött hanyatt, hogy egy ideig mozdulni se tudtam. „Ím édesapád bekerítve a sors-tól / tort ül, agyafúrt magavesztve, kopáran, / – tengermorajú a hiány, ami tombol – / virraszt a halálfejes árny a borában.” Mivel világeletemben monumentális apakép működött bennem is, ennek megfelelően a strófa azonnal égig magasodott, és gigászi erővel igyekezett lerombolni, érvényteleníteni mindent körülöttem, kétségessé téve már a puszta létezésemet is. Olyan esszenciális sűrítménnyévé vált a történesekkel (a történelemmel!) szemben végsőkig kiszolgáltatott ember nyomorúságának, hogy olykor még levegőt venni is nehezemre esett miatta – egyszerűen képtelen voltam szabadulni tőle. Előfordult, hogy arra eszméltem: többedszerre is e négy sort mormolom. Nem létezett – ahogyan azóta sincs – olyan közeli ismerősöm, aki ne hallotta volna tőlem, legalább egyszer. De bármennyire nyomasztott, rengeteget köszönhetek is neki, mert nagy segítségemre volt az elmélyülés, az átlényegülés, egyáltalán a mentális összpontosítás állapotának huzamos fenntartásában, e mára már ezónak minősülő, dekadens hókuszpókusz kimunkálásában.

A vers születésének hiteles történetéről Szakolczay Lajostól olvastam jóval később, aki olyan közelre merészkedett a dráma megosztásában, amit én semmi szín alatt nem teszek meg, legfeljebb annyiban, hogy kimondom: nincs nagyobb családi tragédia az élet tovább adásának, folytatódásának ellehetetlenülésénél. Mindezek tudatában, amit az ötödik versszakról gondoltam,

úgy hiszem, továbbra sem szorul jelentős módosításra, a hatodik viszont már félreérthetetlenül adja tudtunkra, ki kicsoda, konkrétan és átvitt értelemben egyaránt. „harmadnapon, ó, aki visszaaludtál, / utánad a gyász marad ünnepi koncnak. / Ragyogj anyaföld, te novemberi oltár, / a gyermeki sírok elősorakoznak”, azaz legszemélyesebb veszteségét a lehetetlennel való szembeszegülés hősi halottainak rangjára emeli.

És ebben a pillanatban számomra végleg eldőlt az is, hogy a Vérudvaru mécses üzenete semmiféle lényegi rokonságot nem mutat Petőfi remekével, annál inkább a kor-, a sors- és a pályatárs Utassy József Nagy kék szemeidet örökre lehunyta című versének zárlatával, amelynek testközelből való megtapasztalása arra is megtanított, hogy tudjak elhallgatni, amikor leginkább arra van szükség. „Eleddig én apám sírkeresztje voltam, / veled most jövőmet temetem el végleg. / Kell az istennek egy ember, aki árván, / őszén, kiraboltan: a Napba néz érted.”

Életem első lírai megrendelését Döbrentei Kornéltól kaptam, amely a *Hitel* 1992. októberi számába szólt. Akkoriban még bizonyára akadtak néhányan, akiket komolyan érdekelt, miként gondolkodnak az '56-os forradalomról és szabadságharcról azok a költők, akik ugyan egytől egyig az '50-es évek szülöttei, de életkoruk miatt mégsem lehetnek közvetlen emlékeik az eseményekről. A feladat tehát tisztának és világosnak látszott, ám esetemben mégsem volt ilyen egyszerű.

Már a kezdetektől komoly gondjaim voltak az úgynevezett költői szereppel – ami, bár a mélyére sose ástam magam, mégis, úgy gondolom, azóta sem változott jelentősen –, ugyanis semmiféle, döntően szelleminek mondott vagy gondolt „pozíciót” nem éreztem soha testhezállónak. Bárhogy igyekeztem megfelelni, igazodni, viszonyulni, tulajdonképpen akármilyen is, minduntalan rá kellett jöjjenek: hiába, ez az a ruha, amit nem rám szabtak. Talán, ha egy évtizeddel korábban, huszonevésen indulok magam is apályán, miként a legtöbben szoktak, még beleférhetett volna, hogy azt gondoljam, előbb-utóbb akkor is belenövök, ha nem agyalok rajta annyit, hiszen az idő majd úgyis farag rajtam, így azonban az tűnt a leginkább megnyugtatónak, ha éppen azt kísérem meg minden erőmmel kizárni a gondolataimból, ami talán a legnagyobb hasznomra válhatott volna.

A képzelőerőmet és a bennem időközben újjá született valóság kimondásához szükséges bátorságomat.

Mert nekem nem a *Miféle vér?* című verset kellett volna megírnom akkor a *Hitel*nek (amiben, döbenten látom, szintén van medve...), költőhöz kevésbé méltó, személytelen közeget kerítve a történelmi múlt köré, hanem azt, ami már régóta fúrta az oldalamat. Azt a vékonyka hajszalet, amely apámat választotta el a Széna téri felkelőktől, Szabó bácsiéktól. És persze a naphosszat rimánkodó anyámtól is, aki ugyan megeskette, hogy velem a hasában nem hagyja őt magára

egy Szilágyi Erzsébet fasori társbérletben, de tudva nem titkolt csatlakozási szándékáról, s látva mindent feladni képes hazafiúi eltökéltségét, lényegében az utolsó pillanatig sem lehetett száz százalékosan biztos az ígéréteben. A történet itt vett háttorzongató fordulatot, mert Szabó bácsit november 19-én letartóztatták, '57. január 14-én pedig, éppen azon a napon, amikor apám az Állami Népi Együttessel négy hónapos franciaországi vendégszereplésre indult, kötél általi halálra ítélték. Este két bőrkabátos alak jelent meg anyámnál, és aláírták velem, hogy amennyiben a férje esetleg mégsem térne haza nyugatról, engem könyörtelenül elszakítanak tőle, és állami gondozásba vesznek. Máig jelképesnek érzem, hogy Szabó bácsin hivatalosan január 19-én, anyám 24. születésnapján hajtották végre a halálos ítéletet. Az viszont már csak a '89-es exhumálás során derült ki, hogy csontjain 35 törésnyomot találtak, ami inkább azt valószínűsíti, hogy az akasztásig már el sem jutott, hanem egyszerűen agyonverték mint egy veszett kutyát.

Hát ezt kellett volna nekem valahogy szépen elbeszélnem akkor, ellent sem mondva apám ifjonti radikalizmusának, és letennem Szervác József, Szikra János, Novák Béla Dénes és a felsőiszkázi Dukai István versei mellé, legalább a töredékét fölmutatva vele annak a kérelhetetlen szabadságharcos meggyőződésnek, amelyet Döbrentei Kornélnál tudatosabban és erőteljesebben – legalább fél évszázada – nem képvisel senki a kortárs irodalomban.

1994 őszén Szikra János barátommal volt közös estünk a Gazdagréti Községi Házban, s éppen csak megpendítettem Kornél előtt, hogy boldogok lennénk, ha legalább egy beazonosító gesztus erejéig megszólalna előtte, mégse lógnánk csak úgy a levegőben. Azonnal igent mondott, s bevezetőjének első mondata most is itt cseng fülemben. „Jó magyar szokás szerint ismét nem sikerült erőnket egyesíteni” – fordult a közönség felé szikrázó szemekkel, utalva rá, hogy ugyanabban az időpontban Csoóri Sándornak is szerzői estje van a belvárosban, s hogy ínséges időkben micsoda luxus ez az önként és dalolva vállalt belső megosztottság (amivel persze minket emelt érdemeinknél jóval magasabbra). A remek hangulatú est után már főként Utassy Jósikával és apámmal paroláztott, de közben sikerült a szintén jelen levő feleségemnek is bemutatnom. „Remélem, semmi harmónia” – szúrt felénk mosolyogva, s akkor még egyikünk sem sejtette, hogy már a próféta beszél belőle.

Kornél ötvenedik születésnapja előtt Kövesdy Zsuzsa hívott telefonon a Rádióból, volna-e kedvem az ajándéknak szánt, s pályatársi kéziratokat tartalmazó, már készülőben levő emlékkönyvbe írni valamit. Természetesen volt. Azon melegében neki is láttam a gondosan megtervezett műveletnek, amelyhez leginkább vonalzóra, radírra és HB-s ceruzára volt szükségem (mert, ahogy szólás tartja, *nem jó minden aprólékos aranytollal írni*), hogy halovány, sorvezető segédvonalakat szerkesszek a hullámozó kanyargás ellen. Előrelátó módon három-négy papírt is televonalaztam, mert biztos voltam benne, ha a kézirat olvas-

hatóságára koncentrálok, előbb-utóbb betűhibát vétek, akkor pedig kezdhetek mindent előlről. El is fogyott mind.

Nagy szellemi megrázkódtatások között éltem ekkoriban, a szüleim egészségi állapotában beállt drámai változások mellett a magánéletem is mélypontra került. 1997-ben az utolsó nyaramat töltöttem családapaként a Békés megyei Hunyán, amikor egy vasárnap reggel a rádióból Sinkovits Imre szólított meg olyan testmeleg személyességgel, mintha egyedül az én szemem közé mondaná: „Döbrentei Kornél: Magyar táj, ínségkonyhával” És megindult a tobzódó képek lavinája: „Híg itt a magzatvíz, de a vetelésnek sűrű a gyásza, / liliomtiprás itt minden kezdet, a brutális áhítozás leigazza, / a téli ég, akár a teremtés után / a tudás fájáról leparancsolt orángután / siváran alacsony homloka, / a reménytmarasztó zátony ősoka, / tűnődést tettető bambasággal mered le rám...” Úgy éreztem, mintha beinjekcióztak volna, s a szérum lassan, sejtől sejtire áradna szét a szervezetemben. Moccanatlanul hallgattam végig a hosszú verset, amelynek záró sorai olyan tartományokba emeltek, hogy szinte kapkodnom kellett a levegőt. „hogy nem a létért lázadás, csak a lázadó porlad, / s az élet, akkor is ha kifosztják, / magát diadallal fölmutatja, mint áldozó pap az ostyát, / táltos a teliholdat.” Szemernyi kétségem se volt felőle, hogy – még ha külön bejáratú önsajnálatomat kivonom belőle, akkor is – a psziché abszolútumában, azaz a mindenségélmény kivételes kegyében részesültem, ami, úgy mondják, nem más, mint a hétköznapinál nagyságrendekkel mélyebb valóság megnyilatkozása. Tudható még róla, hogy a ma emberét már alig-alig látogatja, ám ha mégis, nyomában ott a megkerülhetetlen kérdés: Na, most aztán hogyan tovább? Valami választ tehát nekem is adnom kellett rá, de ugyan mit csinálhattam volna vasárnap hajnalban egy pár száz fős faluban? Nem sokat töprengtem, biciklire pattantam, és 15 kilométert tekerve meg sem álltam Mezőberényig, Petőfi Sándor szobraig, mert valamiért úgy gondoltam, talán mégse lehet mindegy, ki mellett ücsörög az ember, amíg kozmikus erőtereket érez maga körül.

* * *

Az ezredforduló első éveiben, gyerekkorom ikonikus járatán, az 5-ös buszon utazva tapasztaltam meg, hogy – előbb a Pannon Rádióban, később a Kossuth adón fölolvastott jegyzeteinek köszönhetően – Döbrentei Kornélt milyen különleges, kreatív akciókra serkentő népszerűség veszi körül – a budai oldalon. Mikor az Erzsébet-híd elé, a járat utolsó előtti megállójába értünk, az egész úton meg se mukkanó sofőr eufórikus örömmel rikkantott bele a mikrofonba: „Döbrentei tér! Az ajtók a JOBB oldalon nyílnak!” A buszban pedig kitört a tapsvihár.

Nagyjából ez volt az egyetlen mosolyra ingerlő esemény a közelemben évekig, mert leginkább azzal foglalatostkodtam, miként tudnék méltó, a közös múltat mintegy terápiaszerűen használó, ugyanakkor a külvilág felé is megnyitó körülményeket teremteni a nem is annyira idős, mint inkább rohamosan hanyatló szüleim köré.

2006 decemberében maradtam végleg magamra.

„Nemcsak született árvaság van, hanem elárulás is, amely a valóságosnál is valóságosabb, mert mélységben meghúzódó tektonikus árok az élet tartományán belül. Az elvesztés, a kifosztottság barázdája ez, ki tudja, végül is miféle terméketlenséggel megátkozva, fogékonysággal megáldva.

Író, költő barátom, aki korban az öcsém is lehetne, elárult, mert édes szülei, édesapja, idősb Léka Géza és most az édesanyja, Kacsóh Klára is elmentek a Fennvalóhoz. Igazi család voltak, akik nem egymás mellett, hanem egymással éltek, ilyen értelemben ideális szülő-gyermek kapcsolat volt közöttük. Tanúsíthatom, mert voltam náluk, s úgy éreztem magam, régebben elárult, mintha a saját szüleimmel találkoztam volna. Megtartó, minden földi gondon áthatoló szeretet uralkodott körükben. Géza méltán volt büszke a szüleire, akikről oly gyakran beszélt fehér asztalnál is. Amikor megemlítette őket, egy darabka igazi, hiteles Magyarország képe merült föl előttünk. S az, ha ilyen sorsvállaló, magyarságtudattal átítatott emberei vannak ennek az országnak, nemzeti közöségnek, akkor még van remény.

Mert nem mindegy, mit hozunk, kaptunk otthonról! És Géza jól sáfárkodik ezzel az értékes örökséggel. Édesapját, a zseniális magyar néptáncművészt egy régi-régi irodalmi esten ismertem meg, ahol mi, fiatal költők léptünk fel, mondtuk verseinket. Már ott és akkor értette egymást a szavak mágiájában olykor bolyongó, néha talán el is tévedő ifjú költő, és a nagy, színpadokat próbált, szilaj mozdulataival takarékosan bánni tudó művész, aki e kis nép temperamentumáról, élni akarásáról vitt hírt a világba. Évtizedekkel később, amikor a vendégük lehettem, ott folytattuk a beszélgetést, ahol valamikor abbahagytuk.

Minden meglátásunk időszerű volt. Valamiképpen azóta is az.

És nem feledem Géza édesanyjának szívből jövő szeretetét, a »férfiakkal« azonosuló gondolkodását, az asztal és a reményeink gondozását. A tiszteletére vitt virág, amelyet természetesen azonnal vázába rakott, régen elhervadott már, de az a késő délután, ott, négyesben, minden pillanatában, hangulatában máig üdén él bennem.”

A fenti sorokkal természetesen Kornél ajándékozott meg még 2007-ben, amikor *Árva ragyogás* című, a családom történetének első 33 esztendejét feldolgozó regényemhez gyűjtöttem kiegészítő anyagokat, de végül koncepcionális okokból – több, szívemnek igen kedves emlékező írással egyetemben – mégsem került bele a 2016 végén napvilágot látott kötetbe. Mától fogva azonban nincs többé hiányérzetem, mert meggyőződésem, hogy itt, ebben a szöveggörnyezetben nyerte el legméltóbb helyét. Tovább erősítve a nemzedékek egész során át dédelgetett reményt, hogy az írás, a mű megmarad talán, ha megmarad, ám figyelmeztetve rá, hogy emberi minőségünk nem elsősorban a papírlapokon keresendő, hanem abban: kiben-kiben, mit hagyunk itt magunkból.

Kedves Döbrentei Kornél! Isten éltesse!